

ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ

เรื่องพิธีราชาภิเศกสมเด็จพระศรีสวัสดิ์

พระเจ้ากรุงกัมพูชา

ภาคที่ ๑๔ - ๑๘

สารบาญ

ลัทธิธรรมเนียม เล่ม ๒

ภาค ๑๔ : เรื่องพิธีราชาภิเศกสมเด็จพระศรีสวัสดิ์ พระเจ้ากรุงกัมพูชา

ภาค ๑๕ : ตำนานภาษีอากรบางอย่าง ตำนานการเก็บค่านา, อากรค่าน้ำ, ตำนานอากรสวนใหญ่, ตำนานอากรรักษาเกาะ, ตำนานภาษีซุง, ตำนานภาษีฝิ่น, ตำนานอากรยาสูบ, ตำนานภาษีถั่วงาปลาทู

ภาค ๑๖ : ตำนานภาษีอากรบางอย่าง ตำนานภาษีอากรแต่โบราณ – รัชกาลที่ ๔

ภาค ๑๗ : เรื่องหมายรับสั่งบางเรื่อง ในรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ – พระราชพิธีโสกันต์พระหลานเธอ ๔ พระองค์ ปีจอ จ.ศ. ๑๑๖๔ (พ.ศ. ๒๓๔๕) พระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ....

ภาค ๑๘ : ตอนที่ ๑ , ว่าด้วยชนชาติภูไทยและชาติญ้อ
ตอนที่ ๒ , ว่าด้วยอาชีพของชนชาวเมืองในท้องที่จังหวัดกาฬสินธุ์

ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๑๖

ตำนานภาษีอากรบางอย่าง

กับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศเธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

รองอำมาตย์เอก หลวงสุทธิเวทย์นฤพัฒน์ (อรุณ แสงมณี)

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสนองคุณ

นายร้อยตรีน้อย แสงมณี ผู้เปนบิดา

เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

นายร้อยตรีน้อย แสงมณี

พ.ศ. ๒๔๑๒–๒๔๗๐

ประวัติย่อนายร้อยตรีน้อย แสงมณี
เจ้าภาพเรียบเรียง

นายร้อยตรีน้อย แสงมณี เกิดเมื่อปีมะเสงวันจันทร์ ที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๒ เปนบุตรนายร้อยเอกแสง นางมณี

เมื่ออายุประมาณ ๑๓ ปี ได้ถวายตัวเปนมหาดเล็กในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ในระหว่างนี้ได้เล่าเรียนหนังสือไทยณวังสราญรมย์ ซึ่งนายโต (เปรียญ) เปนอาจาย์ ถึงพ.ศ. ๒๔๓๑ เข้าโรงเรียนนายร้อย ได้เปนนายร้อยตรียกกระบัตรโรงเรียนนายร้อยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ ถึงพ.ศ. ๒๔๓๓ ไปประจำกรมทหารหน้า ในปลายปีนี้เองได้ไปปราบผู้ร้ายเมืองชายทเลตวันออกอยู่ประมาณ ๑ ปีต่อมาพ.ศ. ๒๔๓๕ ไปรับราชการกระทรวงเกษตร์ เปนนายเวรพิเศษ ในปีนี้ได้เปนข้าหลวงไปตรวจการป่าไม้ที่ประเทศอินเดียแลพม่า และเมื่อพ.ศ. ๒๔๓๖ คราวฝรั่งเศสเข้าเมือง ได้สมัคเปนทหารกองพลภักดีอาษาทำการรักษาพระนครชั่วคราว ลาออกจากราชการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๕ เข้าทำการในน่าที่นายร้อยโท ไปปราบเงี้ยวกับเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีทางมณฑลพายัพเปนเวลาปีเศษ แล้วมาประกอบการหาเลี้ยงชีพในทางภาษีอากรตลอดมาจนกระทั่งวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ป่วยเปนโรคกระเพาะอาหารแลลำไส้พิการ ได้รักษาพยาบาลกันอย่างกวดขัน แต่อาการมีแต่ทรงกับทรุดลงทุกที ครั้นถึงวันที่ ๑๖ มิถุนายน เวลา ๙.๕๐ นาฬิกาหลังเที่ยงก็ถึงแก่กรรม คำนวณอายุได้ ๕๘ ปี ๑ เดือน

สารบารพ์

อธิบายตำนานภาษีอากร หน้า (๑)

ว่าด้วยลักษณเก็บภาษีอากรแต่โบราณ ,, (๑)

ว่าด้วยการเก็บภาษีอากรครั้งกรุงธนบุรี

และกรุงรัตนโกสินทรในรัชกาลที่ ๑ ,, (๗)

ว่าด้วยการเก็บภาษีอากรครั้งรัชกาลที่ ๒ ,, (๙)

ว่าด้วยการเก็บภาษีอากรครั้งรัชกาลที่ ๓ ,, (๑๑)

ว่าด้วยภาษีซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ,, (๑๒)

บาญชีเงินภาษีอากรในรัชกาลที่ ๓

จำนวนปีมะเสง พ.ศ. ๒๓๘๘ ,, (๑๕)

ว่าด้วยการเก็บภาษีอากรในรัชกาลที่ ๔ ,, (๒๑)

ว่าด้วยภาษีอากรซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ,, (๒๑)

จำนวนเงินค่าภาษีอากรซึ่งเก็บได้ในตอนต้นรัชกาลที่ ๔ ,, (๒๒)

ว่าด้วยการเก็บภาษีอากรแบ่งเปนหน้าที่กระทรวงต่าง ๆ

ในรัชกาลที่ ๔ ,, (๒๕)

ว่าด้วยการเก็บภาษีอากรในรัชกาลที่ ๕ ,, (๓๙)

ตำนานภาษีอากรบางอย่าง หน้า ๑

ตำนานการเก็บค่านา ,, ๑

ตำนานอากรค่าน้ำ ,, ๙

ตำนานอากรสวนใหญ่ ,, ๒๓

ตำนานอากรรักษาเกาะ ,, ๓๕

ตำนานภาษีซุง ,, ๔๑

ตำนานภาษีฝิ่น ,, ๔๓

ตำนานยาสูบ ,, ๕๒

ตำนานภาษีถั่วงาปลาทู ,, ๕๘

อธิบายตำนานภาษีอากร

ลักษณเก็บภาษีอากรในสยามประเทศแต่โบราณ ตามที่ปรากฎในหนังสือเก่า เช่นกฎหมายลักษณพระธรรมนูญ แลลักษณอาญาหลวงเปนต้น แลตามความในหนังสือของมองสิเออร์เดอลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาเมื่อรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแต่งพรรณาไว้ ดูจัดเปน ๔ อย่าง เรียกว่าจังกอบอย่าง ๑ อากรอย่าง ๑ ส่วย[(๑)] อย่าง ๑ ฤชาอย่าง ๑ เรียกรวมกันว่าส่วยสาอากร หรือส่วยสัดพัฒยากร หาได้เรียกว่าภาษีอากรอย่างทุกวันนี้ไม่

จังกอบนั้นเก็บชักส่วนสินค้า หรือเก็บเงินเปนอัตราตามขนาดยานพาหนะที่ขนสินค้า เช่นเรือเปนต้น เมื่อผ่านด่านขนอนทางบกทางน้ำ ในกฎหมายลักษณอาญาหลวง (มาตรา ๑๐) ว่าพิกัดเก็บ ๑๐ หยิบ ๑ ประเพณีเก็บจังกอบนี้มีมาแต่ดึกดำบรรพ์ ปรากฎในจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราชครั้งกรุงสุโขทัยเปนราชธานีของประเทศสยามนี้กล่าวว่า เมื่อพระเจ้ารามคำแหงครองกรุงสุโขทัยนั้น ทรงทำนุบำรุงราษฎรให้ไปมาโดยผาสุก "เจ้าเมืองบ่เอาจะกอบในไพร่สู่ทาง" ดังนี้

---

(๑) คำว่า ส่วย เห็นจะมาแต่ภาษาจีนแต้จิ๋ว "ส่วยโบ๊ว" หมายความว่าเก็บส่วนลดจากผลประโยชน์ของราษฎร

อากรนั้น เก็บชักส่วนผลประโยชน์ที่ราษฎรทำมาหาได้ โดยประกอบการต่าง ๆ เช่นทำนา, ทำไร่, ทำสวน, เปนต้น หรือโดยให้สิทธิของรัฐบาล เช่นอนุญาตให้เก็บของในป่า จับปลาในน้ำ แลต้มกลั่นสุราเปนต้น พิกัดที่เก็บเข้าใจว่าคงประมาณอยู่ราว ๑๐ หยิบ ๑ ในผลประโยชน์ที่ได้นั้นเปนอัตรา

ส่วยนั้นคือยอมให้บุคคลบางจำพวกส่งสิ่งของซึ่งรัฐบาลต้องการใช้แทนที่คนเหล่านั้นต้องมาประจำทำราชการด้วยแรงของตน ยกตัวอย่างดังเช่นยอมอนุญาตให้ราษฎรที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ชายดงพระยาไฟหาดินมูลค้างคาว อันมีตามถ้ำที่ภูเขาในดงนั้น มาหุงดินประสิวส่งหลวงสำหรับทำดินปืน หรือเช่นยอมให้ราษฎรชาวเมืองถลางหาดีบุกอันมีมากในเกาะนั้น ส่งหลวงสำหรับทำลูกปืนแทนแรงรับราชการเปนต้น อัตราส่วยที่ต้องส่งคงกำหนดเท่าราคาที่ต้องจ้างคนรับราชการแทนตัว

ฤชานั้น คือค่าธรรมเนียม มีกำหนดเรียกจากการต่าง ๆ ซึ่งรัฐบาลทำให้เพื่อประโยชน์แก่ราษฎรบางคนฉะเพาะตัว ยกตัวอย่างดังผู้ใดจะขอโฉนดตราสารเปนสำคัญแก่กรรมสิทธิของตน มิให้ผู้อื่นบุกรุกแย่งชิงที่เรือกสวนไร่นา รัฐบาลก็เก็บค่าฤชาจากเจ้าของกรรมสิทธินั้น หรือเช่นราษฎรเปนความกันรัฐบาลต้องชำระให้ในโรงศาล ฝ่ายใดแพ้คดีถูกปรับไหมให้ใช้เงินแก่ฝ่ายชนะเท่าใด รัฐบาลย่อมเก็บเปนฤชากึ่งหนึ่งนั้น เรียกว่าเงินพินัย ดังนี้เปนต้น

ในหนังสือที่มองสิเออร์เดอลาลุแบร์ราชทูตแต่ง อธิบายว่าเมื่อครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น เก็บส่วยสาอากรต่าง ๆ (คิดตามอัตราเงินที่ใช้ในปัจจุบัน) ดังนี้ คือ

๑. จังกอบเรือ (ขันทุกสินค้า) เดิมเก็บตามขนาดเรือยาววาละบาท ๑ มีอธิบายว่าเมื่อในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ฯ เพิ่มพิกัดขนาดปากเรือขึ้น เรือลำใดปากกว้างกว่า ๖ ศอก (ถึงเรือนั้นจะยาวไม่ถึง ๖ วา) ก็เก็บลำละ ๖ บาท แลจังกอบเรือนี้ว่าตรวจเก็บที่ด่านขนอนตั้งแต่เมืองไชยนาทลงมา

๒. จังกอบสินค้า เก็บทั้งสิ่งสินค้าเข้าแลสินค้าออก

๓. อากรค่านา ว่าเก็บไร่ละ ๒๕ สตางค์ มีอธิบายว่าแต่ก่อนถ้านาแห่งใดไม่ทำก็ไม่ต้องเสียค่านา สมเด็จพระนารายณ์ ฯ มีพระราชประสงค์จะมิให้คนหวงที่นาไว้เปล่า ๆ ให้เก็บค่านาทั้งนาที่ทำแลมิได้ทำ

๔. อากรสวน ทุเรียนเก็บต้นละ ๕๐ สตางค์ พลูเก็บค้างละบาทหนึ่ง (ดูแรงเกินไป ที่จริงพิกัดเห็นจะเปนไร่ละบาท) หมากเดิมเก็บพิกัดต้นละ ๓ ผล ถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ฯ เก็บเปนเงิน (แต่พิกัดเท่าใดหากล่าวถึงไม่) มะพร้าวเก็บต้นละ ๕๐ สตางค์ ต้นส้ม ต้นมะม่วง ต้นมังคุด ต้นพริก (Pimentieri) เก็บต้นละบาทหนึ่ง (ดูแรงเกินนัก เห็นจะผิด) มีอธิบายว่าพริกไทยนั้นเดิมก็เสียอากร แต่สมเด็จพระนารายณ์ ฯ โปรด ฯ ให้งดการเก็บอากรเสีย มีพระราชประสงค์จะให้คนปลูกพริกไทยเปนสินค้าให้มากขึ้น

๕. อากรสุรา เก็บตามจำนวนเตาที่ตั้งต้มกลั่นสุราขาย ถ้าแลที่เมืองใดไม่มีเตาสุรา (ปล่อยให้ราษฎรต้มกลั่นตามอำเภอใจ) เก็บอากรสุราเรียงตัวคน (ชายฉกรรจ์) คนละบาท ๑ มีอธิบายว่าในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ฯ เพิ่มพิกัดอากรสุราขึ้นกว่าแต่ก่อนอีกเท่า

หนึ่ง แลเก็บอากรจากคนขายสุราด้วย คือขายย่อยเก็บร้านละบาท ๑ ถ้าขายเปนจำนวนมาก เก็บตามจำนวนสุราโอ่งใหญ่ (เท ?) ละบาท ๑

๖. อากรค่าน้ำ เก็บจากอนุญาตที่ลหารให้คนหาปลา มีอธิบายว่าเปนหน้าที่ออกญาท้ายน้ำเปนพนักงานเก็บ

๗. อธิบายว่ามีอากรที่เกิดขึ้นใหม่ หรือตั้งขึ้นในรัชกาลนั้นเอง อีก ๒ อย่าง คืออากรบ่อนเบี้ยอย่าง ๑ แลค่าอนุญาตให้ออกญาแมนตั้งโรงหญิงนครโสเภณีอย่าง ๑

(มีอากรอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเข้าใจว่าเก็บมาแต่โบราณ แต่มองสิเออร์เดอลาลุแบร์มิได้กล่าวถึง คืออากรตลาด เก็บจากผู้ที่ออกร้านขายของในท้องตลาด แต่พิกัดเก็บอย่างไรหาทราบชัดไม่)

๘. ส่วยต่าง ๆ นั้น คือเครื่องราชบรรณาการ ซึ่งประเทศราชส่งตามพระราชกำหนดอย่าง ๑ ทรัพย์มรดกของผู้มรณภาพซึ่งต้องพัฒยา (คือเกินกำลังของทายาทจะเอาไว้ใช้สอย) อย่าง ๑ เกณฑ์เฉลี่ย (คือเกณฑ์ให้ช่วยกันเลี้ยงแขกเมือง หรือเกณฑ์ให้ช่วยกันสร้างป้อมปราการเปนต้น) อย่าง ๑ ส่วยแทนแรง คือโดยปรกติบันดาชายฉกรรจ์มีหน้าที่เข้ามารับราชการปีละ ๖ เดือน ยอมให้คนที่เหลือใช้ไปทำมาหากิน แต่ให้ส่งเงินมาจ้างคนแทนตัว หรือหาสิ่งของที่ต้องการใช้ในราชการส่งแทนแรงที่เข้ามารับราชการอย่าง ๑ มีอธิบายว่าค่าจ้างคนรับราชการแทนตัวนั้น ตั้งอัตราเงินเดือนละ ๒ บาท คิดเปนค่าแรงบาทหนึ่ง เบี้ยเลี้ยงบาทหนึ่ง รวมเปนปีละ ๑๒ บาท

๙. ค่าฤชา (ที่ได้เปนของหลวง) นั้น คือเงินพินัยเบี้ยปรับคู่ความ แลทรัพย์สมบัติซึ่งริบจากผู้มีความผิด (ค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ไม่ได้นับในหมวดนี้ เพราะเดิมพระราชทานเปนผลประโยชน์ของเจ้าหน้าที่ เช่นกับเงินเดือน แม้เงินพินัยตามศาลหัวเมือง ก็ยกพระราชทานให้เปนผลประโยชน์ของผู้ว่าราชการเมือง)

มองสิเออร์เดอลาลุแบร์ อธิบายเรื่องผลประโยชน์แผ่นดินครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ฯ ว่านอกจากเกี่ยส่วยสาอากรดังกล่าวมายังมีทางได้อย่างอื่นอีก - คือได้ค่าที่นาหลวงแลสวนหลวง ผู้ทำต้องแบ่งผลที่ทำได้ส่งเปนภาคหลวงอย่าง ๑ ได้กำไรการค้าขายในพระคลังสินค้าอย่าง ๑

เรื่องพระคลังสินค้านี้ ในหนังสือซึ่งชาวต่างประเทศคนอื่น ๆ แต่งก็มักกล่าวถึงแลเปนเรื่องที่รัฐบาลต้องโต้เถียงกับชาวต่างประเทศมาจนถึงสมัยในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ควรจะอธิบายให้ทราบลักษณการเสียก่อน อันมูลเหตุที่จะมีพระคลังสินค้านั้น เข้าใจว่าเพราะเหตุ ๒ อย่าง คืออย่าง ๑ เรือต่างประเทศเอาเครื่องศัสตราวุธแลดินดำกำมะถันเปนสินค้าเข้ามาขาย ของเหล่านี้รัฐบาลไม่ปราถนาจะให้ตกไปถึงมือปัจจามิตร แต่จะห้ามมิให้ชาวต่างประเทศเอาเข้ามา รัฐบาลก็ต้องการมีไว้สำหรับใช้ราชการบ้านเมือง จึงยอมให้ชาวต่างประเทศเอาเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์เข้ามาได้ แต่ยังคับว่าต้องขายแก่รัฐบาลแห่งเดียว เมื่อรัฐบาลซื้อของเหล่านั้นไว้จนมิเกินจำนวนต้องการ รัฐบาลก็ขายเปนรายย่อยไปแก่ไพร่บ้านพลเมือง เกิดกำไรแก่รัฐบาลด้วยประการนี้อย่าง ๑

อย่างที่ ๒ นั้นเปนส่วนสินค้าขาออก มีสินค้าบางอย่างซึ่งหาได้ในพื้นเมือง แต่เปนของมีน้อยแลหายาก ยกเปนตัวอย่างดังเช่นดีบุกเปนต้น ของเหล่านี้พวกพ่อค้าต่างประเทศพากันต้องการจะเอาไปขายประเทศอื่นเพราะขายได้ราคาแพง รัฐบาลจะยอมให้ขายซื้อกันได้ตามใจเกรงของเหล่านั้นจะหมดสิ้นไม่มีเหลืออยู่สำหรับใช้ราชการในบ้านเมือง จึงกำหนดว่าเปนสินค้าต้องห้าม มิให้ซื้อขายกันในท้องตลาด ใครมีสินค้าต้องห้ามเหล่านั้น ถ้าจะขายให้เอามาขายต่อพระคลัง ใครจะซื้อก็ให้มาซื้อที่พระคลัง รัฐบาลเปิดขายไปแต่พอเห็นสมควร วิธีการซื้อขายที่รัฐบาลบังคับเช่นว่ามานี้ บางทีจะมีมาแต่ในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม หรือก่อนนั้นแล้ว แต่เมื่อถึงในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง (ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๗๓ จน พ.ศ. ๒๑๙๘) คิดจัดการค้าขายในพระคลังให้เปนทางที่จะได้ผลประโยชน์แผ่นดินเพิ่มเติมอีกทางหนึ่ง จึงตั้งพิกัดสินค้าต้องห้ามให้มากสิ่งยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน คือส่วนสินค้าที่เข้ามาแต่ต่างประเทศ นอกจากเครื่องศัสตราวุธเพิ่มเติมกำหนดว่าผ้าเปนสินค้าต้องห้ามอีกอย่าง ๑ ใครบันทุกผ้าเข้ามาต้องให้รัฐบาลรับซื้อเข้าพระคลังแล้วจำหน่ายไปตามตลาดทั้งในกรุง ฯ แลหัวเมือง ส่วนสินค้าขาออกนั้นกำหนดดีบุกประสิว ตะกั่ว ฝาง หมากสง หนังสัตว์ เนื้อไม้ ช้าง แลงาช้าง ฯ เหล่านี้ ว่าเปนสินค้าต้องห้ามเพิ่มเติมขึ้น รัฐบาลจึงได้กำไรในพระคลังเปนผลประโยชน์แผ่นดินยิ่งขึ้นอีกทางหนึ่ง เมื่อพระคลังมีการซื้อแลจำหน่ายสินค้ามากขึ้นเช่นกล่าวมา การแพนกนี้จึงได้นามว่าพระคลังสินค้า

นอกจากภาษีอากรต่าง ๆ ที่กล่าวมา มองสิเออร์เดอลาลุแบร์ว่า ผลประโยชน์แผ่นดินที่ได้เปนตัวเงินเมื่อในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ฯ ประมาณปีละ ๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท

ผลประโยชน์แผ่นดินเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเปนราชธานี นอกจากเก็บส่วยสัดพัฒยากรแลการซื้อขายในพระคลังสินค้าดังกล่าวมา ยังมีทางที่ได้ผลประโยชน์ของหลวงด้วยแต่งเรือไปค้าขายยังนานาประเทศด้วยอีกอย่างหนึ่ง คือมีเรือกำปั่นของหลวงบันทุกสินค้าของหลวง เช่น ช้าง ดีบุก แลฝางเปนต้น ไปขายถึงอินเดียบ้าง เมืองจีนบ้าง เมืองชวาบ้าง แลประเทศอื่นบ้าง แล้วรับซื้อสินค้าต่างประเทศที่ต้องการใช้ในประเทศนี้ เช่นผ้าลายแลถ้วยชามเปนต้น เข้ามาให้พระคลังสินค้าจำหน่ายได้กำไร ในทางนี้เปนผลประโยชน์ของหลวงอีกทางหนึ่ง

วิธีเก็บผลประโยชน์แผ่นดินเช่นกล่าวมานี้ ใช้เปนประเพณีมาจนตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาเปนราชธานี เมื่อมาถึงสมัยกรุงธนบุรีเปนราชธานีก็ดี ในสมัยกรุงรัตนโกสินทรเปนราชธานีเมื่อชั้นรัชกาลที่ ๑ แลรัชกาลที่ ๒ ก็ดี ก็เก็บส่วยสัดพัฒยากรแลประกอบการซื้อขายในพระคลังสินค้า แลค้าเรือต่อมาตามแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา ไม่ปรากฎว่าได้แก้ไขอย่างใด นอกจากเปลี่ยนพิกัดอัตราบ้าง มีตัวอย่างดังเช่นเก็บเงินแทนแรงรับราชการ เมื่อครั้งรัชกาลสมเด็จพระนรายณ์ ฯ กำหนดว่าไพร่คนหนึ่งต้องมาเข้าเวรปีละ ๖ เดือน ถ้าไม่มาเข้าเวรให้เสียเงินแทนเดือนละ ๒ บาท ในชั้นกรุงรัตนโกสินทรนี้ลดเวลารับราชการลงคงให้เข้าเวรเพียงปีละ ๓ เดือน แต่เพิ่มพิกัดเงินที่ต้องเสียแทนแรงมากขึ้น

เดือนละ ๖ บาท (๑) เพราะฉนั้นชั้นก่อนถ้าไพร่ไม่เข้ามารับราชการต้องเสียเงินปีละ ๑๒ บาท แต่ชั้นหลังต้องเสียปีละ ๑๘ บาท แต่การอันนี้เลือกได้ตามใจไพร่สมัค ถ้าไม่อยากเสียเงิน ชั้นก่อนต้องมาอยู่ประจำเวรถึงปีละ ๖ เดือน แต่ชั้นหลังต้องมาอยู่เพียงปีละ ๓ เดือน ผิดกันดังนี้

เรื่องเก็บส่วยสาอากรปรากฎในจดหมายเหตว่า มาจัดการพ้นระเบียบแบบแผนขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๓ เพราะเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ได้ผลประโยชน์แผ่นดินไม่พอจ่ายใช้ราชการบ้านเมือง บางปีถึงต้องขอลดอัตราเบี้ยหวัดข้าราชการ จ่ายแต่ครึ่งหนึ่งบ้างหรือสองในสามส่วนบ้างหรือมิฉนั้นเอาสิ่งสินค้าของหลวงที่มีอยู่ในพระคลังเช่นผ้าลายเปนต้นออกแจกเปนเบี้ยหวัดก็มี

ที่เรียกว่าเบี้ยหวัดนี้ มักจะเข้าใจกันผิดไปว่าเปนผลประโยชน์ประจำตำแหน่ง เช่นอย่างเงินเดือนทุกวันนี้ ที่จริงเบี้ยหวัดแต่ก่อนหาใช่ผลประโยชน์ประจำตำแหน่งไม่ ด้วยถือกันว่าข้าราชการเปนตำแหน่งใดย่อมได้รับค่าฤชาธรรมเนียมหรือส่วย แลส่วนลดในหน้าที่ตำแหน่งนั้นเปนผลประโยชน์ จะยกตัวอย่างดังเช่นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแลกระลาโหมกรมท่า ย่อมได้ค่าธรรมเนียมประทับตรานำตั้งตำแหน่งเปนผลประโยชน์ประจำตำแหน่งอย่างหนึ่ง แลยังมีอย่างอื่นอีกหลายอย่าง เบี้ยหวัดนั้นที่จริงเปนของพระราชทานตอบแทนข้าราชการที่รับราชการในส่วนพระองค์เปนทำนองบำเหน็จ เพราะฉนั้นจึงถือว่าขึ้นลดได้ตามพระราชอัธยาศัย

---

(๑) พิกัดที่ว่านี้ จะเปลี่ยนเมื่อรัชกาลไหนไม่ทราบแน่

ผลประโยชน์แผ่นดินครั้งรัชกาลที่ ๒ นั้น ถ้าว่าโดยประเภทแลวิธีเก็บก็เปนอย่างเดียวกับเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเปนราชธานี คือ มีจังกอบอย่าง ๑ อากรอย่าง ๑ ส่วยอย่าง ๑ ค่าฤชาธรรมเนียมอย่าง ๑ กำไรพระคลังสินค้าอย่าง ๑ กำไรในการค้าเรืออย่าง ๑ มีจำแนกรายการปรากฎอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ กับจดหมายเหตุของครอเฟิดทูตอังกฤษ ซึ่งเข้ามาในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๖๕ ได้เนื้อความดังนี้ คือ

จังกอบนั้น เก็บสินค้าเมื่อผ่านด่านขนอน (ร้อยชักสิบ) อย่าง ๑ เก็บค่าเบิกล่องเรือกำปั่นตามขนาดปากเรือวาละ ๑๒ บาท อย่าง ๑

อากรนั้น เก็บค่านา อากรสวนสมพักสร ค่าน้ำ ตลาด เตาสุราบ่อนเบี้ย

ส่วยนั้น เงินที่ยอมให้ไพร่เสียแทนเข้าเวรรับราชการ จึงเรียกว่าข้าราชการอย่าง ๑ เงินบังคับเรียกจากจีนแทนแรงรับราชการ พิกัดเท่ากับทาสกรรมกรปีละ ๕๐ สตางค์ ๓ ปีเก็บครั้งหนึ่งบาท ๑ กับ ๕๐ สตางค์ ใครเสียแล้วผูกปี้ครั่งที่ข้อมือให้เปนสำคัญ จึงเรียกว่าเงินผูกปี้อย่าง ๑ ยังส่วยสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งยอมให้ชาวหัวเมืองหาส่งแทนเข้าเวรรับราชการอีกหลายอย่าง (สิ่งของเหล่านั้นแจ้งรายชื่ออยู่ในพระคลังสินค้าซึ่งจะกล่าวต่อไป)

ค่าฤชาธรรมเนียมนั้น เรียกค่าตรา ค่าโฉนด แลค่าธรรมเนียมความเปนต้น เหมือนอย่างเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเปนราชธานี

พระคลังสินค้าเมื่อในรัชกาลที่ ๒ นั้น ครอเฟิดกล่าวว่ากำหนดสิ่งเหล่านี้เปนสินค้าต้องห้าม คือ ๑ รังนก ๒ ฝาง ๓ ดีบุก ๔ พริกไทย ๕ เนื้อไม้ ๖ ผลเร่ว ๗ ตะกั่ว ๘ งาช้าง ๙ รง (ผิดกับครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ คือเพิ่มพริกไทย ผลเร่ว รง เข้าในสินค้าต้องห้าม ๓ อย่าง ยกเลิกดินประสิวกับช้าง ๒ อย่าง แต่ช้างนั้นปรากฎในที่อื่นว่ายังมีช้างของหลวงส่งไปขายถึงเมืองเทศ เห็นครอเฟิดจะไม่รู้เพราะส่งไปทางเมืองตรัง จึงไม่กล่าวถึงสินค้าต้องห้ามที่พระคลังสินค้าขายนั้น ช้างเห็นจะเปนของหลวงจับเองหรือเปนภาคหลวงที่เรียกจากผู้จับงาช้างเปนของบรรณาการแลรับซื้อด้วย นอกจากสองสิ่งนี้เปนของส่วยแลรับซื้อทั้งนั้น ที่กล่าวมานี้เปนส่วนสินค้าขาออก สินค้าขาเข้าซึ่งพวกพ่อค้าพามาแต่ต่างประเทศนั้น ในรัชกาลที่ ๒ ปรากฎว่า กำหนดสินค้าต้องห้ามมิให้ขายแก่ผู้อื่นแต่เครื่องศัสตราวุธยุทธภัณฑ์ คือ ปืนและดินปืนเปนต้น สินค้าอื่นๆ นอกจากนั้นเปนแต่รัฐบาลต้องการใช้สิ่งใดซื้อได้ก่อนผู้อื่น หาปรากฎว่าบังคับให้เอามาขายเหมือนเมื่อครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่

เรือของหลวงสำหรับแต่งไปค้าขายต่างประเทศเมื่อในรัชกาลที่ ๒ มี ๒ ลำ ชื่อเรือมาลาพระนครลำ ๑ เรือเหราข้ามสมุทลำ ๑ (เข้าใจว่ายังมีเรือหลวงที่เมืองนครศรีธรรมราชอีกสักลำหนึ่งหรือสองลำ) แต่งไปค้าขายถึงเมืองเกาะหมาก เมืองสิงคโปร์ เมืองหมาเก๊า แลบางทีก็ไปถึงอินเดีย

ผลประโยชน์แผ่นดินในรัชกาลที่ ๒ ครอบเพ็ดประมาณว่าเก็บได้ราวปีละ ๒,๒๖๐,๐๐๐ บาท

ถึงรัชกาลที่ ๓ จัดการแก้ไขวิธีการเก็บผลประโยชน์แผ่นดินหลายอย่าง เหตุด้วยเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ผลประโยชน์แผ่นดินได้ไม่พอจ่ายราชการดังกล่าวมาแล้ว ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๓ มีศึกสงครามจำเปนต้องการเงินใช้ราชการมากกว่าแต่ก่อน พระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชดำริห์จัดการพ้นวิธีเก็บเงินผลประโยชน์แผ่นดิน การที่ทรงจัดนั้น คือแก้ไขวิธีเก็บภาษีอากรเดิม เช่นเรียกเก็บค่านาเปนตัวเงินแทนเก็บเข้าเปลือกขึ้นฉางหลวง คิดเปนไร่ละสลึง แลเก็บเงินแทนค่าขนเข้าส่งฉางหลวงอีกไร่ละเฟื้อง เปนต้น (๑) นอกจากแก้ไขวิธีเก็บ ทรงตั้งภาษีขึ้นใหม่อีกหลายอย่าง คำว่า "ภาษี" แต่เดิมในภาษาไทยใช้แต่หมายความว่าได้เปรียบ ดังเช่นกล่าวว่าสิ่งนี้มีภาษีกว่าสิ่งโน้น ที่มาใช้หมายความว่าเก็บผลประโยชน์แผ่นดิน ดูเหมือนจะพึ่งปรากฎขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๓ เห็นจะมาแต่ภาษาจีนแต้จิ๋ว "บู๊ซี" หมายความว่าสำนักเจ้าพนักงานทำการเก็บผลประโยชน์แผ่นดิน เพราะมาจัดวิธีให้มีผู้มาว่าประมูลเงินหลวงรับผูกขาดเก็บผลประโยชน์แผ่นดินขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๓ ใครประมูลได้ก็ได้ชื่อว่า "เจ้าภาษี" ดังนี้

---

(๑) ในหนังสือมองสิเออร์เดอลาลุแบร์ว่า เมื่อรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเก็บค่านาเปนตัวเงิน ที่มาเปลี่ยนเปนเก็บเข้าเปลือกนั้น เข้าใจว่าเห็นจะเปนครั้งกรุงธนบุรี เพราะเปนเวลาราษฎรขัดสนเงิน แลรัฐบาลต้องการเข้าเปนสะเบียงสำหรับทำสงคราม

ภาษีซึ่งตั้งขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศกล่าวไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่ามี ๓๘ อย่าง คือ

๑ บ่อนเบี้ยจีน เดิมมีแต่บ่อนเบี้ยไทย คือตั้งโรงให้คนไปเล่นเบี้ยกันเอง นายอากรเป็นแต่เก็บต๋งหัวเบี้ยส่งหลวง ที่เรียกว่าบ่อนเบี้ยจีนนั้น สำหรับพวกจีนเล่นกัน ยอมให้เล่นตามประเพณีในเมืองจีน

๒ หวย ก.ข.

๓ ภาษีเบ็ดเสร็จ (เก็บจากของลงสำเภา)

๔ ภาษีของต้องห้ามหกอย่าง

๕ ภาษีพริกไทย (เก็บจากผู้ซื้อลงสำเภา)

๖ ภาษีพริกไทย (เก็บจากชาวไร่ที่ปลูกพริกไทย)

๗ ภาษีฝาง

๘ ภาษีไม้แดง (เก็บจากผู้ซื้อลงสำเภา)

๙ ภาษีไม้แดง (เก็บสิบลดจากผู้ขาย)

๑๐ ภาษีเกลือ

๑๒ ภาษีน้ำมันมะพร้าว

๑๒ ภาษีน้ำมันต่าง ๆ

๑๓ ภาษีกะทะ

๑๔ ภาษีต้นยาง

๑๕ ภาษีไต้ชัน

๑๖ ภาษีพื้น

๑๗ ภาษีจาก

๑๘ ภาษีกระแชง

๑๙ ภาษีไม้ ไผ่ป่า

๒๐ ภาษีไม้รวก

๒๑ ภาษีกอไม้ สีสุก

๒๒ ภาษีไม้ค้างพลู

๒๓ ภาษีไม้ต่อเรือ

๒๔ ภาษีไม้ซุง

๒๕ ภาษีฝ้าย

๒๖ ภาษียาสูบ

๒๗ ภาษีปอ

๒๘ ภาษีคราม

๒๙ ภาษีเนื้อแห้ง ปลาแห้ง

๓๐ ภาษีเยื่อเคย

๓๑ ภาษีน้ำตาลทราย

๓๒ ภาษีน้ำตาลหม้อ

๓๓ ภาษีน้ำตาลอ้อย

๓๔ ภาษีสำรวจ

๓๕ ภาษีเตาตาล

๓๖ ภาษีจันอับ, ไพ่, เทียนไขเนื้อ, แลขนมต่าง ๆ

๓๗ ภาษีปูน

๓๘ ภาษีเกวียน, โคต่าง, เรือจ้าง, ทางโยง

ในรัชกาลที่ ๓ โปรด ฯ ให้เลิกอากรซึ่งเคยมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า ๒ อย่าง คือ

๑ อากรรักษาเกาะ

๒ อากรค่าน้ำ

ที่ในหอพระสมุด ฯ มีบาญชีเงินภาษีอากรในรัชกาลที่ ๓ จำนวนปีมะเสง พ. ศ. ๒๓๘๘ พระยาราชมนตรี (ภู่) ผู้ว่าการพระคลังมหาสมบัติ ทำทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฉบับหนึ่ง มีรายชื่อเจ้าภาษี แลจำนวนเงินที่รับทำ ทั้งจำนวนเงินส่วนแบ่งภาษีอากรเหล่านั้น ดังพิมพ์ไว้ต่อไปนี้

บาญชีเงินภาษีอากร

จำนวนปีมะเสงสัปตศก จุลศักราช ๑๒๐๗

ภาษีฝาง พระสวัสดิวารีรับทำ	รวมเงิน	๗๕๐	ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า		๖๕๐	ชั่ง
ขึ้น พระราชวังบวร ฯ		๗๐	ชั่ง
ขึ้น กรมหมื่นสุรินทร		๑๐	ชั่ง
ขึ้น กรมหลวงรักษรณเรศ		๑๐	ชั่ง
ภาษีพริกไทย หลวงอภัยวาณิชรับทำ	รวมเงิน	๔๒๐	ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า		๓๘๐	ชั่ง
ขึ้น พระราชวังบวร ฯ		๓๐	ชั่ง
ขึ้น กรมหมื่นสุรินทร		๕	ชั่ง
ขึ้น กรมหลวงรักษรณเรศ		๕	ชั่ง
ภาษีเข็ดเสร็จสำเภา จีนชินรับทำ	รวมเงิน	๒๗๕	ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า		๒๕๕	ชั่ง
ขึ้น พระราชวังบวร ฯ		๑๕	ชั่ง
ขึ้น กรมหมื่นสุรินทร		๒	ชั่ง
ขึ้น กรมหลวงรักษรณเรศ		๓	ชั่ง
ขึ้น เจ้าคุณวัง (เจ้าจอมมารดา กรมหมื่นสุรินทร์)		๓	ชั่ง

ภาษีของต้องห้าม จีนชินรับทำ	รวมเงิน	๑๗๐	ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า		๑๕๐	ชั่ง
ขึ้น พระราชวังบวรฯ		๑๕	ชั่ง
ขึ้น กรมหมื่นสุรินทร		๒	ชั่ง
ขึ้น กรมหลวงรักษรณเรศ		๑	ชั่ง
ขึ้น เจ้าคุณวัง		๒	ชั่ง
ภาษีเนื้อปลา จีนเล่าแซเปนขุนวิเศษภักดีรับทำ	รวมเงิน	๑๑๐	ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า		๙๓	ชั่ง
ขึ้น พระราชวังบวรฯ		๑๒	ชั่ง
ขึ้น กรมหมื่นสุรินทร		๓	ชั่ง
ขึ้น กรมหลวงรักษรณเรศ		๒	ชั่ง
ภาษีผ้าย, ครั่ง จีนพลับเปนขุนจำเริญโภคารับทำ	รวมเงิน	๑๘๕	ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า		๑๗๗	ชั่ง
ขึ้น พระราชวังบวรฯ		๗	ชั่ง
ขึ้น กรมหมื่นสุรินทร		๑	ชั่ง
ภาษีผ้าย, ยาสูบ จีนชินเปนขุนศรีสมบัติรับทำ	รวมเงิน	๑๗๔	ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า		๑๖๑	ชั่ง
ขึ้น พระราชวังบวรฯ		๑๐	ชั่ง
ขึ้น พระศรีสุลาไลย		๒	ชั่ง
ขึ้น กรมหลวงรักษรณเรศ		๑	ชั่ง

ภาษีของเบ็ดเสร็จสิบลด จีนเกงซัวเปนขุนภักดีอากรรับทำ
รวมเงิน ๑๑๒ ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า ๑๐๑ ชั่ง
ขึ้น พระราชวังบวร ฯ ๙ ชั่ง
ขึ้น พระศรีสุลาไลย ๒ ชั่ง

ภาษีงาบี้สิบลด จีนด่วนเปนขุนโกชาวาณิชรับทำรวมเงิน ๕๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง
ขึ้น พระคลังสินค้า ๔๔ ชั่ง ๑๐ ตำลึง
ขึ้น พระราชวังบวร ฯ ๓ ชั่ง ๑๐ ตำลึง
ขึ้น พระศรีสุลาไลย ๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง
ขึ้น กรมหมื่นสุรินทร ๒ ชั่ง

ภาษีน้ำตาลทราย หลวงพิทักษ์ทศกรรับทำ รวมเงิน ๖๖๐ ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า ๖๑๘ ชั่ง
ขึ้น พระราชวังบวร ฯ ๑๕ ชั่ง
ขึ้น พระศรีสุลาไลย ๓ ชั่ง
ขึ้น กรมหมื่นสุรินทร ๓ ชั่ง
ขึ้น กรมหลวงรักษรณเรศ ๒ ชั่ง
ขึ้น กรมหมื่นอับสรสุดาเทพ ๑๗ ชั่ง
ขึ้น เจ้าคุณวัง ๒ ชั่ง

ภาษีพื้นโรงน้ำตาล หลวงพิทักษ์ทศกรรับทำ รวมเงิน ๗๐ ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า ๖๕ ชั่ง
ขึ้น พระราชวังบวร ฯ ๕ ชั่ง

ภาษีน้ำตาลกรวด จีนยี่เปนหมื่นมธุรสวาณิชรับทำ รวมเงิน ๑๐๐ ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า ๙๕ ชั่ง
ขึ้น กรมหมื่นอับสรสุดาเทพ ๕ ชั่ง

ภาษีน้ำตาลโตนดเมืองเพ็ชรบุรี จีนเกียดเปนขุนวิเศษทศกรรับทำ รวมเงิน ๗๕ ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า ๗๕ ชั่ง
ขึ้น พระราชวังบวร ฯ ๕ ชั่ง
ขึ้น พระศรีสุลาไลย ๖ ชั่ง
ขึ้น กรมหมื่นสุรินทร ๑ ชั่ง
ขึ้น กรมหลวงรักษรณเรศ ๑ ชั่ง
ขึ้น กรมหมื่นอับสรสุดาเทพ ๕ ชั่ง

ภาษีน้ำตาลโตนดเมืองนนทบุรี จีนนิ่มรับทำ รวมเงิน ๔ ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า ๔ ชั่ง

ภาษีน้ำตาลโตนดเมืองสุพรรณบุรี นายอยู่รับทำ รวมเงิน ๒ ชั่ง ๕ ตำลึง
ขึ้น พระคลังสินค้า ๒ ชั่ง ๕ ตำลึง

ภาษีน้ำอ้อย หลวงพิทักษ์ทศกรรับทำ รวมเงิน ๑๖๐ ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า ๑๔๐ ชั่ง
ขึ้น กรมหมื่นอับสรสุดาเทพ ๒๐ ชั่ง

อากรรังนก เมืองชุมพร เมืองไชยา หลวงบรรจงวาณิชรับทำ รวมเงิน ๙๕ ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า ๗๑ ชั่ง ๑๕ ตำลึง ๒ บาท ๒ สลึง ๕๕๐ เบี้ย

ขึ้น พระราชวังบวร ฯ ๓ ชั่ง ๙ ตำลึง ๑ สลึง ๑๐๘ เบี้ย
ขึ้น พระคลังนอก ๔ ชั่ง ๔ ตำลึง ๒ สลึง ๑๔๒ เบี้ย
ขึ้น พระคลังใน ๒ ชั่ง ๘ ตำลึง ๒ บาท
ขึ้น พระศรีสุลาไลย ๑ ชั่ง ๑๖ ตำลึง ๑ สลึง
ขึ้น กรมหมื่นสุรินทร ๔ ชั่ง ๖ ตำลึง ๑ บาท ๑ สลึง ๑ เฟื้อง
ขึ้น กรมหลวงรักษรณเรศ ๓ ชั่ง ๓ ตำลึง ๓ บาท ๒ สลึง ๑ เฟื้อง
ขึ้น กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ๑๒ ตำลึง ๓ บาท ๑ สลึง ๑ เฟื้อง
ขึ้น เจ้าคุณวัง ๕ ชั่ง ๓ ตำลึง ๒ บาท

อากรรังนก กุ้งแห้ง เมืองสงขลา พระยาสงขลารับทำ รวมเงิน ๕๕ ชั่ง
ขึ้น พระคลังสินค้า ๕๕ ชั่ง

อากรรังนกเมืองไทย พระยานครรับทำ

รวมเงิน ๗๓ ชั่ง ๕ ตำลึง ๒ บาท ๒ สลึง

ขึ้น พระคลังสินค้า ๗๓ ชั่ง ๕ ตำลึง ๒ บาท ๒ สลึง

ภาษีกอไม้ไผ่สีสุก หลวงแพ่ง หมื่นทิพย์รับทำ เมืองกรุงเก่า เมืองอ่างทอง เมืองลพบุรี เมืองอินท์ เมืองพรหม เมืองสิงห์ เมืองสรรค์ เมืองไชยนาท รวมเงิน ๑๐๐ ชั่ง

ขึ้น พระคลังสินค้า ๗๘ ชั่ง ๑๐ ตำลึง
ขึ้น พระราชวังบวร ฯ ๖ ชั่ง ๑๐ ตำลึง
ขึ้น พระศรีสุลาไลย ๗ ชั่ง
ขึ้น กรมหลวงรักษรณเรศ ๔ ชั่ง
ขึ้น กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ๔ ชั่ง

ภาษีกอไม้ไผ่สีสุก นายคงรับทำ เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครไชยศรี
เมืองประทุมธานี รวมเงิน ๘ ชั่ง ๑๐ ตำลึง
ขึ้น พระคลังสินค้า ๖ ชั่ง ๑๐ ตำลึง
ขึ้น พระราชวังบวร ฯ ๑๕ ตำลึง
ขึ้น พระศรีสุลาไลย ๑๕ ตำลึง
ขึ้น กรมหลวงรักษรณเรศ ๕ ตำลึง
ขึ้น กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ๕ ตำลึง

ภาษีกอไม้ไผ่สีสุก ข้าหลวงกรมการเก็บเปนหลวง เมืองราชบุรี
เมืองเพ็ชรบุรี เมืองสมุทสงคราม
รวมเงิน ๑๒ ชั่ง ๑ บาท ๒ สลึง ๑ เฟื้อง

ภาษีผ้ายเม็ด ฝ้ายบด กรมการเก็บเปนหลวง เมืองปราณบุรี
รวมเงิน ๒ ชั่ง ๑๙ ตำลึง ๒ บาท ๑ เฟื้อง ๓๕๒ เบี้ย

ภาษีไม้ท่อน ไม้กะดาน กงฉาก กงค้าง กรมการเก็บเปนหลวง
กรุงเทพ ฯ เมืองสมุทสงคราม เมืองนคร รวมเงิน ๓ ชั่ง ๒ ตำลึง

ภาษีปลาทู เจ้าภาษีเนื่อ เจ้าภาษีปลาเก็บเปนหลวง
รวมเงิน ๒๐ ชั่ง ๒ ตำลึง

รวมทั้งสิ้น ๓,๖๘๐ ชั่ง ๙ ตำลึง ๒ บาท ๑ สลึง ๑ เฟื้อง ๓๕๒ เบี้ย
(๒๙๔,๔๓๘ บาท ๔๖ สตางค์)

ตามรายการที่ปรากฎในบาญชีนี้ กล่าวถึงแต่ภาษีอากรบางอย่าง เงินผลประโยชน์แผ่นดินครั้งรัชกาลที่ ๓ มากกว่าที่ปรากฎในบาญชีนี้อีกเปนอันมาก ประมาณเห็นจะไม่ต่ำกว่า ๒๕,๐๐๐,๐๐๐ บาท

ในรัชกาลที่ ๓ นอกจากที่จัดวิธีเก็บภาษีอากรและตั้งภาษีขึ้นใหม่ การค้าขายของหลวง และของเจ้านายข้าราชการผู้ใหญ่ ด้วยแต่งเรือไปค้าขายต่างประเทศ ก็ยังคงทำมาตลอดรัชกาล

ถึงรัชกาลที่ ๔ กรุงสยามทำหนังสือสัญญาค้าขายกับฝรั่งต่างประเทศ การที่ทำหนังสือสัญญากับต่างประเทศนั้น เปนปัจจัยต่อการเก็บภาษีอากรเปนข้อสำคัญในเวลาต่อมา เหตุด้วยยอมให้ชาวต่างประเทศที่เข้ามาค้าขาย เมื่อเสียภาษีตามพิกัดอัตราอันกำหนดไว้ในหนังสือสัญญาแล้ว ซื้อขายได้โดยสดวก ตัดทางค้าขายของหลวงในพระคลังสินค้า และทางค้าขายผู้มีบันดาศักดิ์ซึ่งเคยทำมาแต่ก่อน รัฐบาลจำต้องตั้งภาษีอากรหาผลประโยชน์แผ่นดิน และแบ่งส่วนพระราชทานทดแทนผู้มีบันดาศักดิ์ซึ่งขาดตกไปเพราะการทำหนังสือสัญญากับต่างประเทศ ภาษีอากรซึ่งตั้งขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์แสดงไว้ว่ามี ๑๔ อย่าง คือ

๑ ภาษีฝิ่น

๒ ภาษีสุกร

๓ ภาษีปลาสด

๔ ภาษีปลาทู

๕ ภาษีไหม

๖ ภาษีขี้ผึ้ง

๗ ภาษีผัก

๘ ภาษีหม้อหวด

๙ ภาษีถัง

๑๐ ภาษีเตาหล่อ

๑๑ ภาษีมาดเรือโกลน

๑๒ ภาษีแจว พาย โกลน

๑๓ อากรการพนัน

๑๔ อากรมหรศพ

กลับตั้งภาษีซึ่งเลิกในรัชกาลที่ ๓ สองอย่าง คือ

๑ อากรค่าน้ำ

๒ อากรรักษาเกาะ

ลดเลิกแลแก้ไขวิธีเก็บภาษีอากร ๖ อย่าง คือ

๑ เปลี่ยนอากรตลาด เปนภาษีเรือโรงร้าน

๒ ลดพิกัดเก็บสมพักสร ซึ่งเดิมเก็บไร่ละบาท ลงเปนไร่ละเฟื้อง

๓ เลิกวิธีเก็บภาษีพริกไทยตามจำนวนค้างพริกไทย เปลี่ยนเปนเก็บอย่างสมพักสร

๔ เลิกภาษีเกวียน และเรือจ้าง ทางโยง

๕ ลดอากรต้นทุเรียน ซึ่งเคยเก็บต้นละบาท ลงเปนต้นละสลึงเฟื้อง

๖ เลิกภาษีน้ำมันมะพร้าว เปลี่ยนเปนเก็บตามจำนวนต้นมะพร้าว (ต่อมาเลิกทีเดียว)

จำนวนเงินภาษีอากร ซึ่งเก็บได้ในตอนต้นรัชกาลที่ ๔ (เข้าใจว่าจะไม่สูงต่ำผิดกับในรัชกาลที่ ๓ นัก) สังฆราชปาละกัว ได้สืบจำนวนเงินปีหนึ่งได้ดังนี้

ค่านา	๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท
อากรสวน	๕,๕๔๕,๐๐๐ บาท
อากรสมพักสร	๕๐๐,๐๐๐ บาท
ภาษีซุง	๘๐,๐๐๐ บาท
ภาษีฝาง	๒๐๐,๐๐๐ บาท
ภาษีน้ำมันมะพร้าว	๕๐๐,๐๐๐ บาท
ภาษีน้ำตาลทราย	๒๕๐,๐๐๐ บาท
ภาษีน้ำตาลโตนด	๑๐,๐๐๐ บาท
ภาษีเข้าขาออก	๑๐๐,๐๐๐ บาท
ภาษีเกลือ	๕๐,๐๐๐ บาท
ภาษีพริกไทย	๔๐๐,๐๐๐ บาท
ภาษีกระวาน	๓๐,๐๐๐ บาท
ภาษีเร่ว	๒๐,๐๐๐ บาท
ภาษีครั่ง	๑๒,๐๐๐ บาท
ภาษีดีบุก	๖๐,๐๐๐ บาท
ภาษีเหล็ก	๖๐,๐๐๐ บาท
ภาษีงาช้าง	๔๕,๐๐๐ บาท
ภาษียางไม้	๒๔,๐๐๐ บาท
ภาษีหน่อแรด	๒,๐๐๐ บาท
ภาษีเขากวาง	๔,๐๐๐ บาท
ภาษีเขาควาย	๕๐๐ บาท

ภาษีหนังสัตว์	๒,๖๐๐ บาท
ภาษีกำยาน	๑,๐๐๐ บาท
ภาษีรังนก	๑๐๐,๐๐๐ บาท
ภาษีปลาแห้ง	๓๐,๐๐๐ บาท
ภาษีกุ้งแห้ง	๖,๐๐๐ บาท
ภาษีเยื่อเคย	๑๘,๑๐๐ บาท
ภาษีน้ำมันยาง	๘,๐๐๐ บาท
ภาษีชัน	๗,๐๐๐ บาท
ภาษีไม้แดง	๔๐,๐๐๐ บาท
ภาษีไต้	๒๐,๐๐๐ บาท
ภาษีหวาย	๑๒,๐๐๐ บาท
ภาษีเปลือกโปลง	๑๐,๐๐๐ บาท
ภาษีเสา	๙,๐๐๐ บาท
ภาษีไม้ไผ่	๙๐,๐๐๐ บาท
ภาษีจาก	๑๕,๐๐๐ บาท
ภาษีพื้น	๑๕,๐๐๐ บาท
ภาษีผ้า	๔๐๐,๐๐๐ บาท
อากรสุรา	๕๐๐,๐๐๐ บาท
อากรบ่อนเบี้ย	๕๐๐,๐๐๐ บาท
อากรค่าน้ำ	๗๐,๐๐๐ บาท
อากรตลาด	๑๐๐,๐๐๐ บาท

ภาษีแพ	๑๕๐,๐๐๐ บาท
ภาษียาสูบ	๒๐๐,๐๐๐ บาท
ภาษีไม้หอม	๕๔,๐๐๐ บาท
อากรรักษาเกาะ	๖,๐๐๐ บาท
ภาษีขาออก (ศุลกากร)	๓๐๐,๐๐๐ บาท
ค่าแรงแทนรับราชการ	๑๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท
เงินผูกปี้ข้อมือจีน (๓ ปีเก็บครั้ง ๑) เงิน	๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท
จังกอบเก็บเรือทเล	๘๐,๐๐๐ บาท
ภาคหลวงบ่อทองบางตะพาน	๑๐,๐๐๐ บาท
ภาษีนครโสเภณี	๕๐,๐๐๐ บาท
เงินค่าธรรมเนียมความ	๑๕,๐๐๐ บาท
ผลประโยชน์ส่งจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ	๕๐,๐๐๐ บาท
ผลประโยชน์ส่งจากหัวเมืองใต้	๔๐,๐๐๐ บาท
อากรหวย ก. ข.	๒๐๐,๐๐๐ บาท

รวมยอดจำนวนเงินผลประโยชน์แผ่นดินครั้งรัชกาลที่ ๔ ปีหนึ่ง ประมาณเงิน ๒๖,๙๖๔,๑๐๐ บาท (จำนวนเงินที่ประมาณนี้เปนต้นรัชกาลที่ ๔ เห็นจะไม่ห่างไกลกับจำนวนผลประโยชน์แผ่นดินที่เก็บได้เมื่อในรัชกาลที่ ๓ นัก)

การเก็บภาษีอากรแบ่งเปนหน้าที่กระทรวงต่าง ๆ (จะจัดมาแต่รัชกาลที่ ๓ หรือรัชกาลที่ ๔ ไม่ทราบแน่) มีบาญชีทำในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๑๕ ชั้นก่อนจัดการพระคลังตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ ปรากฏอยู่ดังนี้

ขึ้นกรมพระคลังมหาสมบัติ

ภาษีน้ำมันมะพร้าว

ภาษีน้ำมันปลา

อากรสุรา ๒๖ หัวเมือง

บ่อนเบี้ย ๕๑ ตำบล

ค่าน้ำ ๑๖ ตำบล

สมพักสร ๓๔ เมือง

ภาษีทางโยงบางพลี

ภาษีเสา

อากรสวนใน ๓๔,๒๓๖ สวน

อากรสวนนอก ๗,๓๐๕ สวน

ขึ้นกรมพระคลังสินค้า

อากรหวย ก. ข.

บ่อนเบี้ยไทย บ่อนเบี้ยจีน รวม ๒๐ ตำบล

อากรการพนันต่าง ๆ ในหัวเมือง

ภาษีน้ำตาลทราย

ภาษีถั่วงาปลาทู

ภาษีสุกร

ภาษีจันอับ

ภาษีเยื่อเคย

ภาษีผ้ายปอคราม

ภาษียาสูบ

ภาษีไหมขี้ผึ้ง

ภาษีหม้อหวด

ภาษีพริกไทย

ภาษีปลาน้ำจืด, น้ำเค็ม

อากรรังนก

ภาษีกุ้งแห้ง

ขึ้นกรมพระกลาโหม

อากรสุรากรุงเทพ ฯ

อากรแข้งเข้าหมาก

ภาษีน้ำอ้อยเหลว

ภาษีกะทะ

ภาษีเหล็กก้อน, เหล็กหล่อ

ภาษีถ่าน

อากรรังนก (เมืองสงขลา และเมืองตรัง)

ขึ้นกรมมหาดไทย

ภาษีเรือโรงร้าน

ภาษีมาดเรือโกลน

ภาษีหีบฝ้าย

ภาษีละคอน

ภาษีไม้ไผ่

ภาษีซุง

ขึ้นกรมพระคลังในซ้าย

อากรนาเกลือ

อากรบ่าผึ้ง

ภาษีนุ่น

ขึ้นกรมพระคลังในขวา

สมพักสรยาสูบ ๒๓ เมือง

ภาษีถ่านไม้ไผ่

ขึ้นกรมท่ากลาง

อากรสมพักสรพริกไทย

ภาษีไหม

ภาษีไม้ไผ่บ่า

ภาษีจาก

อากรรักยาเกาะ

อากรบ่าผึ้ง (หัวเมืองชายทเลตวันออก)

ภาษีไม้กระดาน

ภาษีเบ็ดเสร็จ

ภาษีฝาง

ภาษีเข้า ขาออก

ขึ้นกรมพระคลังราชการ

อากรสวนจาก ๑๐ เมือง

ค่าจองสวน

ภาษีไต้ชัน น้ำมันยาง

ภาษีพืน

ขึ้นกรมท่าซ้าย

ภาษีเกลือ

ภาษีไม้เครื่องเรือ

ขึ้นกรมนา

ค่านำ

รวมจำนวนเงินผลประโยชน์ภาษีอากร (นอกจากค่าราชการส่วยและภาษีผิ้น อันมิได้กล่าวถึงในบาญชีที่แสดงมา) เปนเงินปีละ ๒๙,๙๑๒,๘๐๐ บาท นับว่าที่ได้ในรัชกาลที่ ๔

ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระบาทสมเด็จ ๆ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญชาราชการแผ่นดินเอง ความปรากฎว่าเงินผลประโยชน์แผ่นดินได้เข้าพระคลังไม่เต็มจำนวน มักติดค้างอยู่ตามเจ้ากระทรวงและเจ้าภาษีนายอากรเสียโดยมาก เงินพระคลังมหาสมบัติไม่พอจ่าย ถึงรัฐบาลต้องเปนหนี้อยู่ จึงทรงพระราชดำริห์ให้จัดการพระคลัง ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๔๑๖ ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์เปนที่สำนักงาน ชั้นแรกเปนแต่ให้มีกรมบาญชีกลาง สำหรับรวมบาญชีเงินผลประโยชน์แผ่นดิน

ซึ่งต่างกระทรวงเปนเจ้าหน้าที่เก็บนั้น ให้รู้ว่าเปนจำนวนเงินเท่าใด และเร่งเรียกเงินให้ส่งเข้าพระคลังมหาสมบัติตามกำหนดแล้วจัดการแก้ไขค่อยรวมการเก็บภาษีอากรเข้าในกระทรวงพระคลังเปนลำดับมา และทรงพระราชดำริห์จัดระเบียบการเก็บภาษีอากรเลิกเสียบ้าง แก้ไขวิธีเก็บบ้าง เปลี่ยนแปลงมาเปนลำดับ จนเปนกระทรวงเสนาบดีอยู่ในบัดนี้

นายกราชบัณฑิตยสภา

ตำนานภาษีอากรบางอย่าง

ตำนานการเก็บค่านา

(คัดมาจากประกาศในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๗)

ค่านานั้นแต่ก่อนเปนหางเข้าตวงขึ้นฉางหลวงไร่ละ ๒ ถังแล้วซ้ำจัดซื้อเปนราคาหลวงอีกไร่ละ ๒ ถัง พระราชทานเงินให้ไร่ละเฟื้องเปนราคาหลวงถังละ ๒ ไพ แต่ราษฎรต้องขนมาส่งถึงฉางในกรุง ฯ แลฉางหัวเมือง ตามแต่เจ้าพนักงานจะบังคับ ราษฎรได้ความยากบ้างง่ายบ้างไม่เสมอกัน ที่ได้ความยากก็ร้องทุกข์กล่าวโทษข้าหลวงเสนาและเจ้าพนักงานไปต่าง ๆ ต้องมีผู้ตัดสินเปนถ้อยความอยู่เนือง ๆ มาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งนั้นทรงพระราชดำริห์พร้อมกับความคิดเจ้านายต่างกรมแลเสนาบดี เห็นว่าเรียกหางเข้าค่านา แลจัดซื้อเข้าเปนตัวเข้าแล้วก็บังคับให้มาส่งถึงฉางราษฎรได้ความลำบากมากบ้างน้อยบ้างไม่เสมอกัน ที่ถูกเกาะครองเร่งรัดก็มักร้องทุกข์กล่าวโทษเจ้าพนักงานแลข้าหลวงเสนา เปนถ้อยความต่าง ๆ เนือง ๆ จึงได้คิดอ่านตั้งอย่างธรรมเนียมเสียใหม่ เลิกเรียกหางเข้าค่านาแลจัดซื้อเปนราคาหลวงอย่างแต่ก่อนนั้นเสีย แล้วมีพระราชบัญญัติให้เรียกเปนค่านาไร่ละสลึงเฟื้องเสมอกันไปทั้งนาคู่โคแล

นาน้ำฝนฟางลอย แต่การที่เรียกตามประเมินนาปีกนาน้ำฝนฟางลอย แลเรียกตามจำนวนในตราแดงแลนาคู่โคนั้น ยังคงอยู่ตามไม่ยักย้าย ก็เมื่อใดฝนแล้งน้ำน้อยหรือน้ำมากเกินประมาณ ราษฎรเจ้าของนาคู่โค ที่ต้องเสียตามจำนวนตราแดง มักร้องทุกข์ว่าทำนาได้ผลน้อย จะทนเสียค่านาตามจำนวนตราแดงไปไม่ได้ ที่เปนไพร่หลวงผีพายแลพวกพ้องของพวกผีพายมาเข้าชื่อกันถวายฎีกาในกรุงเทพ ฯ บ้าง ก็การที่สำเร็จแก่ผู้ร้องนั้นเปนไปต่าง ๆ เอานิยมลงไม่ได้ บางทีก็โปรดให้ยกให้ลดให้แต่ไพร่หลวงกรมผีพายที่ลงมารับราชการ บางทีก็โปรดให้ประเมินเรียกเอาแต่ตามที่ได้ทำ บางทีก็โปรดลดให้ไร่ละเฟื้องเสมอไปในปีหนึ่งนั้น ตามครั้งคราวที่เปนใหญ่เปนน้อยหายืนลงเปนอย่างไม่ จนมาถึงปีชวดจัตวาศก (พ.ศ. ๒๓๙๕) เปนปีที่ ๒ ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ฝนแล้งน้ำน้อยคล้ายกับในปีชวด (พ.ศ. ๒๔๐๗) นี้ได้ทรงพระราชดำริห์พร้อมกับท่านเสนาบดีก่อนแต่ยังไม่มีใครมาร้องว่า ในปีนั้นฝนแล้งน้ำน้อยจะเรียกค่านาคู่โคเสมอไร่ละสลึงเฟื้องตามจำนวนในตราแดงเห็นจะมีผู้มาร้องเปนแน่ เมื่อต่อมีผู้มาร้องแล้วจึงจะให้ไปประเมินเรียกแต่ตามที่ได้ทำก็รู้เปนแน่ได้ยากไป เพราะกว่าจะไปประเมินนาคลอกเสียแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งเจ้าพระยาพลเทพสรรพพลเสพยเสนาบดีขึ้นไปตั้งกองอยู่ที่กรุงเก่าแต่งข้าหลวงเสนาออกไปประเมินนาคู่โคให้รู้จำนวนว่าทำได้เท่าไร ทำไม่ได้เท่าไร ค่าเส้นเชือกที่ประเมินนั้นก็ไม่ได้คิด ครั้นประเมินเสร็จแล้วก็โปรดให้เรียกค่านาไร่ละสลึงเฟื้องแต่ที่ได้ทำ ที่ไม่ได้ทำโปรดยกพระราชทานให้ ครั้นมาถึงปีเถาะสัปตศก

(พ.ศ. ๒๓๙๘) โปรดให้เดินนาทำตราแดงใหม่ จึ่งได้ทรงพระราชดำริห์พร้อมกับความคิดท่านเสนาบดีเห็นว่า นาคู่โคต้องเสียไร่ละสลึงเฟื้องเสมอตามจำนวนในตราแดงนั้น เสียเปรียบนาฟางลอยอยู่ เพราะนาฟางลอยเสียแต่ตามที่ได้ ซึ่งแต่ก่อนมีอย่างธรรมเนียมบังคับให้นาคู่โคเสียตามจำนวนในตราแดงเสมอนั้น ก็เห็นว่านาหว่านมีผลมากกว่านาฟางลอย ถึงในปีฝนแล้งนาน้ำฝนฟางลอยเสียทำไม่ได้ น้ำเหนือมามากนาคู่โคก็ทำได้ อนึ่งประสงค์จะกดเจ้าของนาให้อุสาห์ทำนาให้เต็มภูมิ จึ่งได้บังคับให้เรียกเสมอตามจำนวนในตราแดงไม่มีประเมิน

ครั้นเมื่อพิเคราะห์ดูนาคู่โคถึงมีผลมากราคาเข้าก็ต่ำกว่าเข้านาสวนนาฟางลอย คิดดูก็พอชดเชยกัน แลซึ่งประสงค์จะกดให้ราษฎรทำนาให้เต็มภูมินั้น เห็นว่าบัดนี้เข้าก็เปิดให้ขายคนต่างประเทศไม่ได้ปิดเหมือนอย่างแต่ก่อน ราษฎรคงพอใจทำเต็มภูมิอยู่เอง ซึ่งราษฎรเจ้าของนาคู่โคต้องเสียไร่ละสลึงเฟื้องเสมออยู่นั้น เปนอันเสียเปรียบนาฟางลอยอยู่ ถ้าฝนแลน้ำท่าเปนปรกติทำนาได้เต็มภูมิเสียแต่น้อยก็จะยอมเสียไป ถ้าเมื่อใดฝนแล้งน้ำน้อยก็คงจะร้องว่าทนค่านาไม่ได้ เพราะฉนั้นควรจะลดค่านาคู่โคทั้งปวงบรรดาซึ่งเรียกตามจำนวนในตราแดงนั้น พระราชทานให้ไร่ละเฟื้องทุกปีเสมอไป ใช้เนื้อล่วงหน้าแทนส่วนของนาที่ทำไม่ได้ ในลางปีมียางครั้งยางคราวเมื่อฝนแล้งน้ำน้อยนั้นทีเดียว เมื่อปีฝนแล้งน้ำน้อยก็ดีเปนปรกติก็ดี ให้เรียกแต่ไร่ละสลึงตามจำนวนในตราแดงเหมือนกับให้ราษฎรเข้าชื่อทำนาผูกขาดตามจำนวนในตราแดง

ทีเดียว ไม่มีช่องที่จะร้องเพราะได้ลดไว้ให้ต่ำกว่านาปีกอยู่แล้ว ถ้าใครยังเห็นอยู่ว่าจะทนเสียค่านาไปไม่ได้ ก็ให้เวรนาแก่กรมนาผูกเปนหลวงเสียทีเดียว

การที่โปรดให้ลดค่านาตราแดง พระราชทานราษฎรเพื่อไม่ให้เสียเปรียบในปีฝนแล้งน้ำน้อย ซึ่งจะมีบางครั้งบางคราวล่วงหน้ามาไว้ตั้งแต่ปีเดินนาใหม่นับได้ถึง ๑๐ ปี ๑๑ ปีมาแล้ว ราษฎรเข้าใจหรือไม่ แต่ก่อนใครไม่เข้าใจให้คิดให้เข้าใจด้วยคำประกาศนี้ การที่ลดค่านาพระราชทานให้ราษฎรเจ้าของนาคู่โคไร่ละเฟื้องในแขวงกรุงเก่า อ่างทอง ลพบุรี สุพรรณบุรีนั้น คิดจำนวนนาถึง ๓๒๐,๐๐๐ ไร่เศษ เมื่อลดพระราชทานให้ไร่ละเฟื้องทุกปีเปนเงิน ๕๐๐ ชั่งขึ้นไป เพราะ ๓๒๐,๐๐๐ เฟื้องเปนเงิน ๔๐,๐๐๐ บาท คือ ๔๐๐ ชั่งทุกปี ๑๐ ปีเปนเงินถึง ๕,๐๐๐ ชั่ง ว่าดังนี้ราษฎรเห็นด้วยหรือไม่ อีกอย่างหนึ่งค่านา ๓๒๐,๐๐๐ ไร่นั้น เมื่อเรียกไร่ละสลึงเฟื้องได้เงินปีละ ๑,๕๐๐ ชั่ง เมื่อเรียกไร่ละสลึงได้เงินปีละ ๑,๐๐๐ ชั่ง ก็ในปีนี้ฝนแล้งน้ำน้อยจะคงเรียกอยู่ไร่ละสลึงตามธรรมเนียมไม่ได้หรือ ราษฎรได้เปรียบในหลวงกว่าแต่ก่อนมาถึง ๙ ปี ๑๐ ปีแล้ว

อนึ่งในปีนี้เมื่อเดือน ๑๑ เสด็จขึ้นไปทอดพระเนตรน้ำกรุงเก่าทรงเห็นว่าน้อย ได้มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้กะเกณฑ์ข้าราชการไปขีดน้ำ แล้วจำหน่ายพระราชทรัพย์แจกเปนเงินค่ากับเข้าผู้ทำการคนละบาท แลจ่ายเข้าสารสะเบียงคนละ ๑๐ ทนานแลจ่ายจัดซื้อไม้เพิ่มเติมไม้เกณฑ์ตัดให้ทันการ สิ้นพระราชทรัพย์ ๕๐ ชั่งเศษ โดย

ทรงพระมหากรุณาช่วยนาของราษฎรทั้งแขวงกรุงเก่าแลลพบุรี แล อ่างทองตามกำลังจะทำได้ เปนพระเดชพระคุณแก่ราษฎรอยู่ ควร ราษฎรจะคิดถึงพระเดชพระคุณบ้าง อย่าให้ต้องลำบากนัก

ครั้งนี้มีพระบรมราชโองการให้ปรึกษาท่านเสนาบดี เห็นพร้อมกันกราบทูลพระกรุณาดังนี้ว่า "ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ พร้อมกันว่า แต่ก่อนราคาเข้าถูกเกวียนละสิบบาทเกวียนละ ๓ ตำลึงราษฎรทำนาก็น้อย ค่านาก็เรียกไร่ละสลึงเฟื้องตั้งแต่ ๙ ปี ๑๐ ปีมาโปรดเกล้า ฯ เบิกเข้าให้ราษฎรได้ซื้อขายไปแก่ลูกค้าต่างประเทศ ราคาเข้าก็ขึ้นถึงเกวียนละห้าตำลึงเปนพื้น ราษฎรทำนาก็มากขึ้น ค่านาคู่โคลดเรียกแต่ไร่ละสลึง ราษฎรได้เปรียบเงินค่านามากกว่านาน้ำฝนฟางลอยอยู่แล้ว แต่นาคู่โคเปนนาผูกขาดเรียกค่าที่ไร่ละสลึงตามหน้าโฉนดตราแดง ณปีชวดฉศกฝนแล้งราษฎรทำไม่เต็มภูมิ ข้าหลวงเสนาจะไปเรียกเงินค่านาตามหน้าโฉนดตราแดงราษฎรก็คงจะร้อง ถ้าถึงเกาะกุมเร่งรัดก็จะพากันได้ความเดือดร้อน ขอรับพระราชทานให้มีหมายประกาศแก่ราษฎรให้ทราบทั่วกันว่า ถึงกำหนดข้าหลวงเสนาจะมาเรียกเงินค่านาคู่โค ถ้าราษฎรยอมเสียตามหน้าโฉนดตราแดง ก็ให้ข้าหลวงเสนาเรียกเงินค่านาให้เต็มไร่ละสลึง ถ้าราษฎรรายใดจะขอเสียเงินค่านาให้แต่ที่ได้เกี่ยวเกี่ยวไร่ละสลึงก็จะยอมรับ ที่ไม่ได้เกี่ยวจะขอค้างไว้นั้นก็จะยอมให้ค้าง แต่ที่ค้างนั้นจะเปนเนื้อที่มากน้อยเท่าใด ต้องให้ข้าหลวงเสนาประเมิน ถึงปีฉลูสัปตศก (พ.ศ. ๒๔๐๘) จะเรียกเอาเงินค่านาที่ค้างไร่ละสลึงเฟื้อง เพราะด้วยเหตุ ๓ ประการ

ประการ ๑ เพราะต้องป่วยการข้าหลวงเสนาประเมิน ประการ ๑ เงินหลวงค้างไปนานถึงปีหนึ่ง ประการ ๑ ราคาเข้าก็แพงกว่าแต่ก่อนเกวียนหนึ่งถึง ๕ ตำลึง ๖ ตำลึงเปนพื้น เพราะดังนั้นจึงต้องเรียกไร่ละสลึงเพื่อเหมือนประเมินนาฟางลอย แต่หนังสือประกาศนั้นขอให้มีสำหรับข้าหลวงเสนาไปด้วยจงทุกนาย ซึ่งจะมีแต่ท้องตราถึงเจ้าเมืองกรมการนั้น ราษฎรจะไม่รู้ทั่วกันก็จะเข้าใจไปต่าง ๆ เห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมดังนี้ ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมขอเดชะ"

เพราะฉนั้นบัดนี้ให้ประกาศเปนคำสั้น ๆ ดังนี้ ปีนี้เพราะฝนแล้งน้ำน้อย นาหว่านคู่โคแขวงกรุงเก่า แขวงอ่างทอง ลพบุรี สุพรรณบุรีก็ให้คงเรียกเสมอไร่ละสลึงตามเคย เต็มตามจำนวนมีในตราแดงสำหรับนาคู่โคอย่างแต่ก่อน แต่ให้กรมการข้าหลวงเสนากำนันนายอำเภอพร้อมกันผันผ่อนหย่อนตามใจราษฎรซึ่งเปนเจ้าของนา คือผู้ใดยอมส่งค่านาไร่ละสลึงเต็มตามจำนวนในตราแดงตามเคย ก็ให้รับทำใบเสร็จให้เปนแล้ว ถ้าผู้ใดร้องว่าขัดสนเงินไม่มีจะเสียเต็มตามจำนวนมีในตราแดง เพราะปีนี้ทำนาไม่ได้ผล จะขอค้างไปก็ให้ยอมให้ค้างถ้าจะขอค้างทั้งจำนวนได้ทำแลไม่ได้ทำ ก็ให้ทำบาญชีตั้งค้างไว้ให้แน่ถ้าจะขอเสียแต่ที่ได้ทำจะขอค้างในที่ไม่ได้ทำก็ให้ประเมินได้จำนวนแน่แล้วก็ให้เรียกไร่ละสลึงตามแต่ที่ได้ทำ จำนวนที่ไม่ได้ทำก็ให้ตั้งค้างไว้เมื่อปีต่อไปจึงให้ใช้รายค้าง แต่รายค้างนั้นจะต้องขอเรียกให้ใช้ไร่ละ

สลึงเฟื้อง เพราะเงินหลวงคั่งค้างปีอยู่ แลต้องลำบากข้าหลวงเสนาที่ประเมิน ราคาเข้าเดี๋ยวนี้ก็ขายแพงกว่าแต่ก่อน ในหลวงก็ไม่ได้ตั้งพิกัดอัตราสำรวจกวดขันอะไรเลย ตามใจราษฎรจะตั้งราคาขายกัน ขายไปต่างประเทศก็ได้ไม่ได้ยึด ชาวนาได้เงินมากกว่าแต่ก่อน ซึ่งจะเรียกไร่ละสลึงเฟื้องนั้น ให้เรียกแต่นาที่ตั้งค้างปีไป ก็ค่านาในจำนวนสำหรับปีในปีต่อไป คงเรียกไร่ละสลึงยืนตามจำนวนในตราแดงแลตามอย่างที่มีมาแล้วในปีหลัง ๆ แต่นานอกจำนวนบวกในนาคู่โคมีในตราแดงในแขวงทั้ง ๔ นั้น ถ้าเปนนาขึ้นในเร็ว ๆ ให้เรียกตามลักษณะนาขึ้นเร็ว ๆ ถ้าเปนนาเก่ายังไม่ได้บวกในตราแดง ก็ให้ข้าหลวงเสนาประเมินเรียกตามแต่ที่ได้ทำได้ในปีนี้ก็ดี ในปีอื่นก็ดี ให้ราษฎรเข้าใจตามคำประกาศนี้ อย่าหลงด้วยเรื่องค่านาค้างแลค่านาสำหรับปีเข้าใจให้ผิดไปเลย

ประกาศมาณวันพุธ เดือนยี่ ขึ้นค่ำ ๑ ปีชวดฉศก ศักราช ๑๒๒๖ (พ.ศ. ๒๔๐๗) หรือเปนวันที่ ๕๙๗๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

อธิบาย

คำที่เรียกว่า " นาคู่โค " ข้าพเจ้าพึ่งพบอธิบายเมื่อไปเห็นประเพณีเก็บค่านาที่เมืองปัตตานี เดิมเขาไม่ใช้รางวัดที่ดินที่เดียวสำรวจเอาจำนวนโคที่ใช้ทำนาตั้งเปนหลักของอัตราค่านา โคคู่ ๑ ก็เก็บค่านาเท่านั้น ๆ เห็นจะเปนวิธีสำหรับเก็บค่านานาทุ่ง วิธีที่เรียกว่านาฟาง

ลอยนั้น แต่เดิมเห็นจะสำหรับเก็บค่านานาดอนที่ทำแห่งละเล็กละน้อย จึ่งใช้สังเกตตอฟางที่ปลูกเข้าออกผลเก็บเกี่ยว คิดรางวัดเปนเนื้อที่ไร่งาน เปนอัตราค่านา วิธีทั้งสองอย่างนี้เข้าใจว่า จะใช้กันมาแต่โบราณก่อนกรุงศรีอยุธยาเปนราชธานี ภายหลังที่ในกรุง ฯ มาเลิกเก็บตามจำนวนคู่โคเสีย ใช้รางวัดที่เหมือนกันทั้ง ๒ อย่าง แต่คนทั้งหลายยังคงเรียกชื่ออยู่อย่างเดิม นาทุ่งจึงยังคงมีชื่อเรียกว่านาคู่โคสืบมา

ตำนานอากรค่าน้ำ

หนังสือเจ้าพระยาจักรี มาถึงเมืองกรมการกรุงเก่า เมืองอ่างทอง เมืองพรหมบุรี เมืองสิงหบุรี เมืองสรรคบุรี เมืองลพบุรี เมืองไชยนาท เมืองนครสวรรค์ เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครไชยศรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองปราจิณบุรี เมืองนครนายก เมืองอินทบุรี เมืองพิจิตร เมืองพิษณุโลก เมืองพิไชย เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย แลกรมการทั้งหลาย

ด้วย พระ ศรีชัย บาน ทำเรื่อง ราวมายื่น แก่เจ้าจำนวน พระ คลังมหาสมบัติว่า อากรค่าน้ำจืดน้ำเค็ม มีนายอากรรับผูกขาดเก็บเงินส่งท้องพระคลังสืบมาแต่ก่อน ครั้นเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้า ฯ ให้ยกเลิกอากรค่าน้ำเสีย หามีผู้ใดเปนเจ้าของพิทักรักษาบ่อ หัวย หนอง คลอง บึงบางไม่ ราษฎรทุกภาษาพากันทำปาณาติบาตทุกแห่งทุกตำบล ตั้งขีดทำนบบ่อวิดน้ำ บ่อห้วยหนองคลองบึงบาง ปลาเล็กน้อยก็พลอยตายสูญพันธุ์ไปเสียโดยมาก ราคาปลาซึ่งราษฎรซื้อขายกันทุกวันนี้จึงได้แพงกว่าแต่ก่อน แล้วก็ไม่เปนประโยชน์แก่แผ่นดิน พระศรีชัยบานจะขอรับพระราชทานทำอากรค่าน้ำจืดน้ำเค็มในแขวงกรุงเทพ ฯ แลหัวเมือง ๓๗ เมือง ๘ ตำบลเก็บ

ค่าน้ำตามพิกัดเดิม ปีหนึ่งเปนจำนวนเงินอากรขึ้นพระคลังมหาสมบัติ ๓๓๔ ชั่ง ขึ้นพระคลังเดิม ๒๐ ชั่ง ขึ้นพระบวรราชวัง ๓๐ ชั่ง กรมสมเด็จพระเดชาดิศร ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง ขึ้นกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ ๑ ชั่ง ขึ้นกรมพระพิทักษเทเวศร์ ๑ ชั่ง ขึ้นกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ๑๐ ตำลึง ขึ้นกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ๑ ชั่ง ขึ้นกรมขุนสรรพศิลปปรีชา ๑๐ ตำลึง ขึ้นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้านพวงศ์ ๑๐ ตำลึง รวม ๓๗๐ ชั่ง

พระศรีชัยยานจะขอแต่งให้จีนอั้นเปนนายอากร เรียกค่าน้ำณกรุงเทพ ฯ ตำบลบางแวก ๑ บางขอน ๑ บางไทรัด ๑ หัวกระบือ ๑ แสนแสบ ๑ รวม ๕ ตำบล แลเมืองนนทบุรี เมืองประทุมธานี เข้ากัน ๓ เมืองเปนจำนวนเงินอากรขึ้นพระคลังมหาสมบัติ ๓๒ ชั่ง ขึ้นกรมสมเด็จพระเดชาดิศร ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง ขึ้นกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ ๑ ชั่ง ขึ้นกรมพระพิทักษเทเวศร์ ๑ ชั่ง ขึ้นกรมขุนสรรพศิลปปรีชา ๑๐ ตำลึง รวม ๓๖ ชั่ง

ขอแต่งให้จีนซุ่มเปนนายอากรเรียกค่าน้ำณกรุงเก่า อำเภอนครอำเภอเสนา อำเภออุทัย รวม ๓ อำเภอ เมืองอ่างทอง เมืองอินทบุรี เมืองพรหมบุรี เมืองสิงหบุรี เมืองสรรคบุรี เมืองลพบุรี เมืองไชยนาท เมืองนครสวรรค์ เมืองพิจิตร เมืองพิษณุโลก เมืองสุโขทัย เมืองสุพรรณบุรี เมืองพิไชย เมืองสวรรคโลก เมืองนครไชยศรี เมืองราชบุรี เข้ากัน ๑๗ เมือง เปนจำนวนเงินอากรขึ้นพระคลัง

มหาสมบัติ ๑๕๔ ชั่ง ๑๕ ตำลึง ขึ้นพระคลังเดิม ๒๐ ชั่ง ขึ้นพระบวรราชวัง ๓๐ ชั่ง รวม ๒๐๔ ชั่ง ๑๕ ตำลึง

ขอแต่งให้จีนหนูเปนนายอากรเรียกค่าน้ำณเมืองสมุทสงคราม เมืองสาครบุรี เมืองเพ็ชร์บุรี เมืองปะทิว เมืองชุมพร เมืองไชยา เมืองสงขลา เมืองพัทลุง ๘ เมือง เปนจำนวนเงินอากรขึ้นพระคลังมหาสมบัติ ๕๘ ชั่ง ๕ ตำลึง ขึ้นกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ๑๐ ตำลึง ขึ้นกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ๑ ชั่ง รวม ๕๙ ชั่ง ๑๕ ตำลึง

ขอแต่งให้จีนสีเปนนายอากรเรียกค่าน้ำ เมืองนครนายก เมืองปราจิณบุรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองสมุทปราการ เมืองชลบุรี เมืองบางละมุง เมืองระยอง เมืองจันทบุรี เมืองตราย ๙ เมือง เปนจำนวนเงินอากรขึ้นพระคลังมหาสมบัติ ๖๙ ชั่ง ขึ้นพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้านพวงศ์ ๑๐ ตำลึง รวม ๖๙ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

เข้ากัน ๓๗ เมือง ๘ ตำบล เปนเงินอากรปีละ ๓๗๐ ชั่ง ก่อนแต่ในจำนวนปีชวดจัตวาศก (พ.ศ. ๒๓๙๕ อันเปนปีที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๔) พระศรีชัยบานจะส่งเงินอากรให้ครบ ถ้าทำอากรครบปีเงินอากรมีภายิจะบวกทูลเกล้า ฯ ถวายขึ้นอีก

จึ่งได้นำเรื่องราวพระศรีชัยบาน ขึ้นปรึกษากรมสมเด็จพระเดชาดิศร กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ กรมพระพิทักษเทเวศร์ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท แลสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ วรุตมพงศนายก สยามดิลกโลกานุปาลนนาถ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ นรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ แล

เสนาบดีข้าราชการปฤกษาพร้อมกันว่า พระราชทรัพย์ของหลวงซึ่งจะได้มาใช้สอยในราชการทำนุบำรุงกรุงเทพ ฯ แลถวายนิตยภัตเงินเดือนใช้ในการพระราชกุศล แลแจกเบี้ยหวัดพระประยุรวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั่วไป ได้มาแต่ภาษีอากรสมพักสรซึ่งราษฎรทำมาหากินในพระราชอาณาเขตร์ แลราษฎรทำสวนปลูกต้นผลไม้ทำไร่ปลูกถั่วปลูกผักต่าง ๆ แลทำนาทำกินหาผลประโยชน์ซื้อขายเลี้ยงชีวิตสัมมาชีพ ก็ต้องเสียหางเข้าค่านาอากรสมพักสรทั้งสิ้น ซึ่งราษฎรทำการปาณาติบาตหาผลประโยชน์เลี้ยงชีวิตโดยมิจฉาชีพจะไม่ต้องเสียอากรค่าน้ำนั้น เห็นว่าเหมือนหนึ่งยินดีด้วยคนทำปาณาติบาตหาควรไม่ ซึ่งพระศรีชัยบานทำเรื่องราวมาว่า จะขอรับพระราชทานทำอากรค่าน้ำนั้นก็ชอบอยู่แล้ว ผู้ซึ่งทำมาหากินในพระราชอาณาเขตร์จะได้เสียอากรเสมอกัน ที่ห้วย ที่หนอง คลอง บึงบางมีนายอากรเปนเจ้าของหวงแหนอยู่แล้ว การปาณาติบาตที่ราษฎรจะทำซื้อขายแก่กันก็เลือกทำเอาแต่ที่ควรจะซื้อขายกันได้ ปลาเล็กน้อยที่ไม่ควรจะซื้อขายกัน ก็จะได้มีชีวิตเหลืออยู่เปนพืชพันธุ์ต่อไป

พระยาพิพิธโภไคย จมื่นศรีสรรักษ์ จึงนำเรื่องราวแลคำปฤกษาพระบรมวงศานุวงศ์ แลเสนาบดีข้าราชการ ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทสมเด็จพระบรมนาถราชบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้า ฯ โดยพระราชดำริห์ว่า (๑) อากรค่าน้ำนั้นก็เปนทางที่ให้บังเกิดพระราชทรัพย์อย่าง

---

(๑) ความต่อไปนี้ไปเปนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หนึ่ง สำหรับแผ่นดินในสยามประเทศนี้มีมาแต่โบราณสืบ ๆ กาลพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนทุก ๆ พระองค์ แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่ามาจะได้ยินว่าในแผ่นดินพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดองค์หนึ่งจะให้เลิกถอนเสียนั้นหามิได้ เพราะคนชาวประเทศไทยมีปรกติดังธรรมดา มิเนื้อแลปลาเปนกับเข้าเปนนิจทุกตัวคนทุกตำบลทุกแห่ง จะเปนคนกินแต่ของเครื่องเค็มแลเต้าหู้ซึ่งเปนสิ่งมิใช่เนื้อปลาเปนกับเข้าดังจีนบางจำพวกก็ดี หรือเปนคนกินนมเนยถั่วงาเปนกับเข้าดังพราหมณ์แลคนชาวมัชฌิมประเทศโดยมากก็ดี หามิไม่ เพราะฉนั้นท่านผู้ครองแผ่นดินมาแต่ก่อนจึงได้เก็บอากรแก่คนหากุ้งหาปลาเหมือนเก็บค่านาสมพักสรแก่ผู้ทำนา ทำไร่ ทำสวนเสมอกันไปทั้งพระราชอาณาเขตร์ รวบรวมพระราชทรัพย์มาใช้จ่ายเช่นการทำนุบำรุงแผ่นดิน คุ้มครองราษฎรทั้งปวงไว้ให้อยู่เย็นเปนสุข ก็แลประเพณีรักษาแผ่นดินอย่างประเทศไทยนี้ ก็เห็นว่าสมควรแก่กาลแลประเทศอันนอยู่แล้ว เพราะพระเจ้าแผ่นดินกรุงไทยสืบมาแต่โบราณองค์ใดองค์หนึ่งซึ่งจะมีบุญญาธิการเหลือล้นนัก จนถึงขุนคลังแก้วมีทิพจักษุเห็นทรัพย์แผ่นดิน หยิบเอาทรัพย์ในแผ่นดินขึ้นมาถวายได้ทุกขณะทุกเวลา เหมือนขุนคลังแก้วของบรมจักรพรรดินั้นก็ดี แลจะมีบุญฤทธิวิเศษยิ่งจนบันดาลห่าฝนแก้ว ๗ ประการ ให้ตกลงมาได้ดังพระหฤทัยปราถนา เหมือนพระเจ้ามันธาตุราชแลพระเพสยันตรก็ดี หามิไม่แต่สักพระองค์หนึ่ง

ครั้นมาเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว มีพระบวรสันดานเพลิดเพลินในการพระราชกุศล

ทรงสดับเรื่องราวโบราณนิทานชาดกแลอื่น ๆ มากแล้ว มีพระราชประสงค์จะให้ภิกษุสงฆ์แลสัปรุสในพระพุทธสาสนาสร้องสรรเสริญนับถือว่าเปนมหาสัพพัญญูโพธิสัตว์ มหัศจรรย์กว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น ๆ จึงทรงพระราชดำริห์ตริตรองจะทรงปฏิบัติให้เหมือนพระโพธิสัตว์ที่มีเรื่องราวมาในชาดก ซึ่งกล่าวด้วยพระโพธิสัตว์เปนกษัตริย์ เสวยสมบัติในเมืองพาราณสีแลเมืองอื่น ๆ ในมัชฌิมประเทศที่มีประชาชนกินนมเนยแลถั่วงาเปนกับเข้านั้น เอามาเปนพระอารมณ์ว่า พระโพธิสัตว์แต่ก่อนได้เสวยสมบัติแล้วพระราชทานอภัยให้แก่สัตว์ในบ้านกับนอยู่บนฟ้า ปลาในน้ำทั้งสิ้น ไม่ให้ใครทำปาณาติบาตเลยทีเดียวได้อย่างไรการอย่างนั้นจะทรงปฏิบัติได้บ้าง

อนึ่งทรงระแวงแคลงไปว่า เมื่อตั้งนายอากรไปให้เปนเจ้าของเขตร์แดนห้วยหนองคลองบึงบางแลเกาะในชเล เมื่อนายอากรจะเก็บเอาทรัพย์ที่เกิดด้วยปาณาติบาตของราษฎรรวบรวมมาส่งเปนพระราชทรัพย์แล้ว พระมหากษัตริย์จะทรงใช้สอยพระราชทรัพย์นั้นก็จะเปนมิจฉาชีพไปด้วย จึงโปรดให้เลิกอากรฟองจันละเม็ดในชเล แลค่าน้ำเสียให้หมด แต่ครั้งปีจออัฐศก จุลศักราช ๑๑๘๘ (พ.ศ. ๒๓๖๙) มา ในปีนั้นนับเดียวโปรดให้มีข้าหลวงขึ้นไปเบิกกระบังรังเฝือก ซึ่งราษฎรรับแต่นายอากรปิดห้วยหนองคลองบึงไว้ ปล่อยปลาอยู่ในที่ขังให้พ้นไป แล้วทรงประกาศการอันนั้นให้พระสงฆ์ราชาคณะอนุโมทนาสาธุการเปนพระเกียรติยศครั้งหนึ่งเท่านั้น

(เมื่อปีมะโรงอัฐศก พ.ศ. ๒๓๙๙ มีประกาศในรัชกาลที่ ๔ ว่าด้วยเรื่องอากรค่าน้ำฉบับ ๑ ประกาศนั้นก็เปนพระราชนิพนธ์ ทรงบรรยายเรื่องอากรค่าน้ำครั้งรัชกาลที่ ๓ ทำนองเดียวกับความในท้องตราฉบับนี้ แต่มีผลความบางข้อซึ่งมิได้ปรากฏในท้องตราฉบับนี้ คือ

ข้อ ๑ ว่าเงินอากรค่าน้ำในรัชกาลที่ ๓ เมื่อก่อนจะเลิกอากรนั้นเปนจำนวนเงินนายอากรนำส่งคลังปีละ ๗๐๐ ชั่ง

อีกข้อ ๑ ทรงสืบทราบว่านายอากรไปเก็บอากรค่าน้ำ แล้วตัดตอนขายหนองคลองบึงบางเปนคลองเขิน ให้แก่ราษฎรเปนเจ้าของที่ต่าง ๆ จึงผู้ซึ่งซื้อตอนทั้งปวงนั้นปิดพนบลงกระบังรังเฝือกกันคลองบึงบางรุกรวมเอาปลากักขังไว้ในส่วนของตัว ๆ ปลาจะว่ายไปมาตลอดไปในที่มีน้ำทั้งปวงตามธรรมดาก็ไม่ได้ คนที่มีประโยชน์จะเดินเรือก็เดินไม่ได้ จึงทรงพระกรุณากับปลาว่าเปนสัตว์มีชีวิต อย่าให้ต้องติดขังจำตายเลย และจะให้คนที่มีประโยชน์เดินเรือไปมาได้คล่องไม่ต้องเขนข้ามพนบแลเฝือก เปนเหตุให้มีเทลาะวิวาทกันนั้นด้วย จึงโปรดให้มีข้าหลวงขึ้นไปเปิดกระบังรังเฝือก ซึ่งราษฎรรับแต่นายอากรปิดห้วยหนองคลองบึงบางไว้ ปล่อยปลาอยู่ในที่ขังให้พ้นไป ให้นายอากรเก็บค่าน้ำต่อไปแต่โดยพิกัดตามเครื่องมืออย่างเดียว อย่าตัดทอนขายต่อไปเลย เมื่ออากรจะขาดสักเท่าไร ก็ให้นายอากรมาร้องขาดเถิดจะลดให้ ฝ่ายนายอากรก็มาร้องขาด ให้ลดเงินอากรลงปีหนึ่ง ๓๐๐ ชั่งเศษ คงเงินอากรอยู่แต่ปีละ ๔๐๐ ชั่งเศษ ครั้นภายหลังมายังทรงรังเกียจกลัวบาปต่อไป ด้วยทรงแคลงว่าเพราะมีค่าน้ำคนจึงหาปลามากขึ้น จึงโปรด

เกล้าโปรดกระหม่อมอีกครั้งหนึ่งให้ยกอากรค่าน้ำที่เคยเรียกได้เปนเงินอากรเพียงปีละ ๔๐๐ ชั่งเศษนั้นเสียทีเดียว)

ครั้นกาลภายหลังต่อมาทรงพระราชดำริห์ว่า ครั้นจะห้ามการปาณาติบาตทุกแห่งทุกตำบล ด้วยพระราชอาชญาหาเหตุแลเขตร์มิได้ก็ไม่ควร การจะไม่สำเร็จ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้มีตราออกไปให้กรมการหัวเมืองฝ่ายตวันออกซึ่งขึ้นกรมท่า แต่งกองจับออกจับคนผู้หาฟองจันละเม็ดในซเล จับตัวได้ให้เอามาทำโทษแลเรียกค่าปรับไหมโดยสมควร แต่การหากุ้งหาปลานั้นให้ห้ามแต่ในเขตร์เสาศิลา ซึ่งปักไว้แต่ก่อนเปนอาถรรพ์กันปีศาจทุกทิศในเขตร์พระนคร ถ้าใครทำปาณาติบาตในเขตร์พระนครแล้วให้กรมเมืองจับปรับเอาทรายทำวัด การที่มีผู้ทำปาณาติบาตในที่อื่น ๆ นอกจากเสาศิลาเขตร์พระนครนั้น เปนแต่ตรัสประภายไว้ว่าเมื่อมีใครเปนเจ้าของห้วยหนองคลองบึงบางแล้ว ราษฎรก็จะแย่งกันทำปาณาติบาตในที่นั้น ๆ ก็จะเกิดวิวาทขึ้น แล้วจึงจะยึดเอาที่นั้นเปนที่หลวงเสีย แล้วจึงจะได้ห้ามมิให้ใครทำปาณาติบาตในที่นั้นต่อไป ที่นั้น ๆ จะทำปาณาติบาตของราษฎรก็จะน้อยแคบเข้าทุกที ก็จะเปนที่เจริญอภัยทานเปนการพระราชกุศลเสมอไป ความข้อนี้เปนแต่ตรัสประภายไว้ตั้งแต่ปีจออัฐศก (พ.ศ. ๒๓๖๙) มาจนถึงปีจอโทศก (พ.ศ. ๒๓๙๓) เปน ๒๕ ปี ก็ไม่มีใครซึ่งแย่งกันจนถึงเกิดความจนถึงได้ยึดเอาที่นั้นเปนที่หลวง แม้ถึงจะเกิดวิวาทกันบ้างก็ชำระแล้วไปแต่ในเจ้านายเท่านั้น ไม่เปนไปได้ตามพระราชประสงค์ ซึ่งมีพระราชโองการรับสั่งให้กรมการหัวเมือง จับผู้ หาฟอง จันละเม็ดในซเล

แลให้กรมเมืองจับผู้หากุ้งหาปลาในภายในเขตเร์สาศิลานั้น เมื่อมีรับสั่งครั้งหนึ่งแล้ว ก็ทรงไปด้วยราชการอื่น ๆ ด้วยว่ามีราชกิจเปนการใหญ่ ๆ มาก มิได้ทรงตักเตือนตรวจตราประการใดอีก การนั้นก็จืดจางไป ผู้ที่ทำปาณาติบาตก็ได้ช่องที่จะทำกำเริบขึ้น เพราะฉนี้ที่เลิกอากรค่าน้ำเสียนั้น ไม่เปนคุณอันใดแก่แผ่นดินแลพระพุทธสาสนาแลตัวสัตว์คือกุ้งปลาในน้ำ กลับเปนคุณแก่ผู้ที่ทำปาณาติบาตเปนคนบาปนั้นยิ่งกว่าคนที่เลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม คือทำไร่นาเรือกสวนทั้งปวงนั้นเสียอีก เปนการไม่เสมอในการที่จะถือเอาส่วยแต่ราษฎรทั้งปวงไป ซึ่งเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ได้ปรึกษาพร้อมกันจะให้มีอากรค่าน้ำขึ้นตามเดิมที่เคยมีมาแต่ก่อน ตามธรรมเนียมบ้านเมืองนี้นั้นชอบแล้ว ตามแต่เจ้านายผู้ใหญ่แลเสนาบดีที่เปนผู้ช่วยทำนุบำรุงแผ่นดินจะเห็นควรนั้นเถิด ก็ให้ตั้งพระศรีชัยบานเปนนายอากรไปตามคำปรึกษาแลเรื่องราวพระศรีชัยบาน แลพระบรมวงศานุวงศ์แลเสนาบดีข้าราชการเห็นพร้อมกัน(๑)

เจ้าจำนวนได้เรียกเอานายประกันพระศรีชัยบาน จีนอั้น จีนซุ่ม จีนหนู จีนสี ไว้มั่นคงสมควรแก่เงินอากรของหลวงอยู่แล้ว ตั้งพระศรีชัยบานเปนนายอากรเรียกค่าน้ำณกรุงเทพ ฯ แลหัวเมือง ๓๗ เมือง ๘ ตำบลตั้งแต่จำนวนปีชวดจัตวาศก เปนเงินอากรจำนวนปีละ ๓๗๐ ชั่งสืบไป

---

(๑) พระราชนิพนธ์หมดเพียงนี้

พระศรีชัยยานแต่งให้จีนอันเปนหมื่นเทพอากร ไปเรียกค่าน้ำณกรุงเทพ ฯ ตำบลบางแวก บางบอน บางโทรัด หัวกระบือ แสนแสบ รวม ๕ ตำบล เมืองนนทบุรี เมืองประทุมธานี รวม ๓ เมืองเปนจำนวนเงินอากรขึ้นพระคลังมหาสมบัติ ๓๒ ชั่ง ขึ้นกรมสมเด็จพระเดชาดิศร ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง ขึ้นกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ ๑ ชั่ง ขึ้นกรมพระพิทักษเทเวศร์ ๑ ชั่ง ขึ้นกรมขุนสรรพศิลปปรีชา ๑๐ ตำลึง รวม ๓๖ ชั่ง

แต่งให้จีนซุ่มเปนหมื่นวิสูตรอากร ไปเรียกค่าน้ำณกรุงเก่า อำเภอนคร อำเภอเสนา อำเภออุทัย รวม ๓ อำเภอ เมืองอ่างทอง เมืองอินทบุรี เมืองพรหมบุรี เมืองสิงหบุรี เมืองสรรคบุรี เมืองลพบุรี เมืองไชยนาท เมืองนครสวรรค์ เมืองพิจิตร เมืองพิษณุโลก เมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก เมืองพิชัย เมืองสุพรรณ เมืองนครไชยศรี เมืองราชบุรี ๑๗ เมือง เปนจำนวนเงินอากรขึ้นพระคลังมหาสมบัติ ๑๕๔ ชั่ง ๑๕ ตำลึง ขึ้นพระคลังเดิม ๒๐ ชั่ง ขึ้นพระบวรราชวัง ๓๐ ชั่ง รวม ๒๐๔ ชั่ง ๑๕ ตำลึง

แต่งให้จีนหนูเปนหมื่นอินทรอากร ไปเรียกค่าน้ำเมืองสมุทสงคราม เมืองสาครบุรี เมืองเพ็ชรบุรี เมืองปะทิว เมืองชุมพร เมืองไชยา เมืองสงขลา เมืองพัทลุง ๘ เมือง เปนจำนวนเงินอากรขึ้นพระคลังมหาสมบัติ ๕๘ ชั่ง ๕ ตำลึง ขึ้นกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ๑๐ ตำลึง ขึ้นกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ๑ ชั่ง รวม ๕๙ ชั่ง ๑๕ ตำลึง

แต่งให้จีนสีเปนที่หมื่นศรีอากร ไปเรียกค่าน้ำณเมืองนครนายก เมืองปราจิณบุรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองสมุทปราการ เมืองชลบุรี

เมืองบางละมุง เมืองระยอง เมืองจันทบุรี เมืองตราย รวม ๙ เมือง เปนจำนวนเงินอากรขึ้นพระคลังมหาสมบัติ ๖๕ ชั่ง ขึ้นพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้านพวงศ์ ๑๐ ตำลึง รวม ๖๙ ชั่ง ๑๐ ตำลึง เข้ากัน ๓๗ เมือง ๘ ตำบล ปีหนึ่งเปนเงินอากรจำนวนปีละ ๓๗๐ ชั่งสืบไป

ให้พระศรีชัยบาน หมื่นเทพ หมื่นวิสูตร หมื่นอินทร์ หมื่นศรี ส่งเงินอากรค่าน้ำคิดแต่จำนวนปีชวดจัตวาศก ส่งเงินอากรแก่เจ้าจำนวน ปีละงวด ๆ เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ ปีชวดจัตวาศกงวดหนึ่ง เปนเงิน ๓๗๐ ชั่งจงทุกงวดทุกปีสืบไป อย่าให้เงินอากรขาดค้างล่วงงวดล่วงปี ไปได้เปนอันขาดทีเดียว แลให้พระศรีชัยบาน หมื่นเทพ หมื่นวิสูตร หมื่นอินทร์ หมื่นศรี เรียกอากรค่าน้ำแก่ราษฎรตามพิกัดอัตรา ซึ่งสรรพากรในยื่นไว้ ให้นายอากรเรียกค่าน้ำแก่ผู้ทำกินน้ำจืดโพงพาง ละ ๓ ตำลึง เรือแหพานลำละ ๒ ตำลึง ๒ บาท เรือแหโปงลำละ ๑ ตำลึง ๒ บาท เรือแหทอดลำละ ๑ บาท ซ้อนใหญ่ลำละ ๒ สลึง ซ้อนเล็กลำละ ๑ สลึง สุ่มเรียกคนละ ๑ สลึง ดักชุดคนละ ๑ บาท ข่ายดักปลาตะเพียนคนละ ๑ บาท แทงตะกรบคนละ ๑ สลึง ฉมวกคน ละ ๑ เฟื้อง ลอบยืนคนละ ๑ บาท ๒ สลึง ลอบนอนคนละ ๑ บาท ดัก ตุมคนละ ๑ สลึง ดักไซคนละ ๒ สลึง ดักลันคนละ ๑ เฟื้อง เบ็ดราว คนละ ๒ สลึง ตกเบ็ดปลาช่อนปลาชะโดคนละ ๑ เฟื้อง สวิงกุ้งสวิง ปลาคนละ ๑ เฟื้อง อวนลำละ ๒ ตำลึง ๒ บาท ยกยอขันช่อปากกว้าง ตั้งแต่วาหนึ่งขึ้นไปให้เรียกลำหนึ่งวาละ ๑ บาท เซงเลงให้เรียกคน ละ ๑ บาท ยกยอเล็กปากกว้างต่ำกว่า ๔ ศอกลงมาให้เรียกคนละ ๑ สลึง

ดักจั่นให้เรียกคนละ ๑ สลึง ฉะนางให้เรียกคนละ ๒ สลึง ตกเบ็ดทรง ๑๐๐ ละ ๒ สลึง

น้ำเค็มรั้วปะกักคอกลำละ ๒ ตำลึง ๒ บาท รั้วปะกักลาลำละ ๑ ตำลึง ๒ บาท เรือฉลอมอวนลำละ ๒ ตำลึง ๒ บาท เรือไซมานลำละ ๓ ตำลึง เบ็ดลากลำละ ๒ บาท ๒ สลึง ซูกันรั้วไซมานหางหนึ่งปีละ ๑ ตำลึง ที่โพงพางปากน้ำ ๑ ตำลึง ที่โพงพางถัดขึ้นมา ๓ บาท ที่โพงพางถัดมา ๒ บาท รั้วกางเคยบางเหี้ยลำละ ๑ บาท ๒ สลึง ทอดแหทะเลลำละ ๑ บาท เบ็ดกุเรา ๑ สลึง แทงรั้วปู ๒ สลึง สองคนลากอวนคนละ ๑ บาท เบ็ดวางตับ ๆ ๒ สลึง ช้อนกุ้งช้อนปลาคนละ ๑ เฟื้อง รุนกุ้งทะเล ๒ บาท รั้วโพงพางลากปลาในคลองลำละ ๒ สลึง รั้วโพงพางลำละ ๑ ตำลึง รั้วดักปูลำละ ๒ สลึง ปะกักคอกล้อมฉนากยกนายเรือเสียนอกนั้นเอาคนละ ๑ บาท ไสกุ้งไสเคยคนหนึ่งปีละ ๒ บาท ๒ สลึง ครึ่งปี ๑ บาท ๒ สลึง เดือนหนึ่งเปนเงิน ๒ สลึง เรือกางกุ้งกางเคยน้ำจืดน้ำเค็มรั้วละ ๑ บาท เบ็ดลากกระเบนลำละ ๓ บาท เบ็ดวาสายลากเบ็ดลำละ ๑ บาท ๒ สลึง เบ็ดล่อกะพงคนละ ๒ สลึง เบ็ดราวหางกิ่ว ๒ สลึง เบ็ดสายหางกิ่ว ๑ สลึง แทงปลาหมอน้ำลำละ ๑ สลึง อวนลากยกนายเรือนอกนั้นเอาคนละ ๑ บาท รั้วไซมานรองคลองละ ๓ ตำลึง รั้วไซมานริมคลองละ ๒ ตำลึง ๒ บาท ฉลอมกุเรา ๑ ตำลึง ปะกักคอกกะพงลำละ ๑ ตำลึง ๒ บาท อีชุดน้อยใส่เคยริมฝั่งคนละ ๑ สลึง กระดานถีบหอยคนละ ๑ สลึง (กระดานล้วงปลา) หมึก ๒ สลึง ขุดหอยปากเปด ๒ สลึง ฉมวกคนละ ๑ สลึง สวิงตักกุ้งไม่มีคัน ๑ เฟื้อง

เรือหาหอยแครงคนหนึ่ง ๑ สลึงเฟื้อง เรือหาหอยกะพงคนหนึ่ง ๑ เฟื้อง เรือหาหอยแมงภู่คนหนึ่ง ๔๐๐ เบี้ย เรือหาหอยหลอดคนหนึ่ง ๔๐๐ เบี้ย

ซึ่งราษฎรชักหญ้ากร่ำลงกระบังรังเฝือกห้วยหนองคลองบึงบางข่อหลุมเอาตัวปลานั้น บางที่ทำข่อหลุมน้อยก็มีบ้างใหญ่ก็มีบ้าง ที่ชักหญ้ากร่ำลงกระบังรังเฝือก ที่ใหญ่ยาวกว้างข้างเล็กข้างไม่เสมอกัน นอกกว่าพิกัดนั้นเปนอย่างธรรมเนียมสืบ ๆ มา สุดแต่นายอากรกับราษฎรผู้ทำกินจะเห็นพร้อมยอมกัน แล้วแต่นายอากรจะเรียกราษฎร จะผูกแก่กันตามสมควรจะยอมกันนั้นเถิด ถ้านายอากรยอมให้ทำก็ได้ ถ้านายอากรไม่ยอมให้ทำ ก็อย่าให้ราษฎรลักลอบทำเปนอันขาด จะกำหนดลงในพิกัดด้วยไม่ได้ ให้นายอากรเรียกอากรค่าน้ำตามพิกัดมีมาในท้องตราแต่เท่านี้ ห้ามอย่าให้นายอากรเรียกอากรค่าน้ำล่วงแขวงล่วงอำเภอให้ล้ำเหลือผิดด้วยพิกัดอย่างธรรมเนียมแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้

ประการหนึ่งถ้าพรรคพวกบ่าวแลทาส ซึ่งไปทำอากรด้วยกันนั้นเกิดวิวาทแก่กันเปนแต่เนื้อความเล็กน้อย ก็ให้นายอากรสมัคสมานว่ากล่าวให้สำเร็จแต่ในกันเอง ถ้าเปนเนื้อความมหันตโทษข้อใหญ่ก็ให้ส่งไปยังผู้รักษาเมือง กรมการ พิจารณาว่ากล่าวตามพระราชกำหนดกฎหมาย ถ้าแลราษฎรฟ้องหากล่าวโทษสมัคพรรคพวกนายอากรก็ให้นายอากรส่งตัวผู้ต้องคดีให้ผู้รักษาเมือง ให้กรมการพิจารณาว่ากล่าว ถ้าคดีต้องตัวนายอากรก็ให้แต่งทนายไปว่าต่างไปแก้ต่างอย่าให้ขัดขวางคดีของราษฎรไว้

อนึ่งห้ามอย่าให้ผู้รักษาเมือง กรมการ แขวงนายบ้านนายอำเภอ เกาะกุมนายอากรพรรคพวกบ่าวแลทาส ซึ่งไปทำอากรด้วยกันนั้นกะเกณฑ์ไปใช้ราชการเบ็ดเสร็จซึ่งมิได้เปนพนักงาน แลเก็บยืมเรือจังกูดกันเชียงถ่อพายเครื่องสำหรับเรือ ไปให้ป่วยการทำอากรแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ แลให้นายอากรกำชับห้ามปรามว่ากล่าวแก่พรรคพวกบ่าวแลทาสอย่าให้กระทำคุมเหงฉกชิงช่อกระบัตรทำการข่มเหงราษฎร แลเปนโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์เอาพัสดุทองเงินเครื่องอัญมณีของสมณะชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร ไพร่บ้านพลเมืองลูกค้าพาณิช ทำลายพระพุทธรูปพระสถูปเจดีย์พระศรีมหาโพธิ พระอุโบสถพระวิหารการบุเรียนวัดวาอาราม ฆ่าช้างเอางาแลขนายฆ่าสัตว์อันมีคุณ แลห้ามอย่าให้รับซื้อเอาฝิ่นขายฝิ่นให้แก่กรมการราษฎรไทย มอญ ลาว เขมร แขก ญวนพม่า ทวาย ฝรั่งพุทธเกตเดิม ซึ่งเปนกำลังราชการแลทหารสำหรับไปณรงค์สงครามนั้น ซื้อขายสิ่งของต้องห้าม ทำให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่ แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้

ครั้นสุท้องตรานี้ไซร้ ถ้ามีตรานกวายุภักษ์ มีหนังสือเจ้าจำนวนนำตั้งมาตั้งมาด้วยฉบับหนึ่ง เรื่องราวจำนวนเงินต้องกันแล้ว ก็ให้เจ้าเมืองกรมการ ลอกเอาท้องตรานี้ไว้ แล้วให้ประทวนส่งตรานี้ให้แก่พระศรีชัยบาน หมื่นเทพ หมื่นวิสูตร หมื่นอินทร์ หมื่นศรีผู้เปนนายอากร เข้าเรียกอากรค่าน้ำจืดน้ำเค็ม แต่จำนวนปีชวดจัตวาศกสืบไป ตามท้องตราแลรับสั่งมานี้จงทุกประการ

สาตรามาณวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีชวดจัตวาศกจุลศักราช ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๒๓๙๕)

ตำนานอากรสวนใหญ่

หนังสือเจ้าพระยาจักรี มาถึงเจ้าเมืองกรมการ

ด้วยท่านอัคมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ ๆ ปรึกษาพร้อมกันกราบบังคมทูลพระกรุณา แก่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ สุทธสมมติเทพยพงศ์ วงศาดิศวรกษัตริย์ วรขัติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมราชาธิราชบรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าแต่ก่อนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในแผ่นดินซึ่งล่วงแล้วมา เมื่อเสด็จขึ้นถวัลยราชาภิเษก เสวยสิริราชสมบัติ ครอบครองพระราชอาณาจักรอันนี้ได้ ๓ ปีแล้ว เคยโปรดเกล้า ๆ ให้แต่งข้าหลวงออกไปรังวัดสวน ตรวจนับต้นไม้มีผลในสวนของราษฎรจังหวัดกรุงเทพพระนครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยา แลเมืองนนทบุรี เมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองสมุทปราการ เมืองนครไชยศรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองสาครบุรี เมืองสมุทสงคราม เมืองราชบุรี เมืองเพ็ชรบุรีทำหน้าโฉนดเสียใหม่ เรียกเงินอากรส่งเข้ายังพระคลังมหาสมบัติตามหน้าโฉนดใหม่นั้นเปนราชประเพณีมีมา ครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐเสด็จเถลิงถวัลยราชบรมราชาภิเษกสำเร็จบรมราไชศวรยาธิปัติ ครอบครองพระราชอาณาจักรมาถึงปีที่ ๓ ในปีฉลูเบญจศกนี้ เปนกาลอันควรจะแต่งข้าหลวงออกเดินสวน

ทำหน้าโฉนดใหม่ตามโบราณราชประเพณีนั้น การอันนี้สุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ฯ

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ดำรัสว่า(๑) การ ๒ อย่าง คือการสักเลขหมายหมู่ทำทะเบียนหางว่าวไว้ แล้วเกณฑ์ข้าราชการตามจำนวนหางว่าวอันนั้นไปหลายปี แล้วหักหนีตายเปนแต่คราว ๆ นาน ๆ นั้นอย่างหนึ่ง การเดินสวนเดินนานับต้นไม้มีผลแลกระทงนาให้แน่นอนแล้ว ทำหน้าโฉนดตราแดงให้ไว้แก่เจ้าของสวนเจ้าของนา แล้วเก็บอากรสวนแลหางเข้าค่านา ตามจำนวนหน้าโฉนดตราแดงฉบับหนึ่งนั้นไปหลายปี จึงเดินสวนเดินนาใหม่ต่อกาลนาน ๆ นั้นอย่างหนึ่ง เห็นจะเปนการยังเกิดเปนอย่างธรรมเนียมมาแต่พระราชบัญญัติของพระมหากษัตริย์พระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ที่ทรงพระสติปรีชาบัญญา แลข้าราชการที่ปรึกษาอันเปนปราชญ์ฉลาดในการที่จะทำนุบำรุงแผ่นดินให้เจริญเรียบร้อยง่ายสดวก แลการสักเลขหมายหมู่มีทะเบียนหางว่าวตัวเลขตายหนีชราพิการหรือบวชเปนภิกษุ เจ้าพนักงานยังไม่หักบาญชีจำหน่าย ก็คงเกณฑ์ราชการอยู่เสมอตามทะเบียนเดิมที่ลูกหมู่รุ่นฉกรรจ์ขึ้นก็มีมาก เจ้าหมู่ยังไม่ได้นำเข้ามาสักคงเหลืออยู่โดยมาก แลนาของราษฎรที่เปนนาคู่โค ข้าหลวงรังวัดแล้วทำตราแดงให้ไว้แก่เจ้าของนาเปนสำคัญ เจ้าของนาจะได้ทำแลมิได้ทำก็ดี มีอย่างธรรมเนียมว่าเมื่อถึงปีข้าหลวงเสนาก็คงเรียกหางเข้าค่านาเต็มตามตรา

---

(๑) ความต่อไปนี้เข้าใจว่า เปนพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แดงที่มีในบาญชี ที่เจ้าของนาเอาตราแดงไปเวรส่งแก่กำนันนายอำเภอแล้ว หรืออพยพทิ้งนาให้ร้างไว้ ถึงภายหลังลางแห่งจะแต่งอุบายให้ญาติพี่น้องเข้าทำในที่นาเวร ข้าหลวงเสนาก็ได้เรียกค่านาแต่ที่ทำได้ หรือแต่ตามตราแดงบาญชีตั้งคง ค่านาตกขาดจากภูมตราแดงโดยมาก

แลสวนของราษฎรนั้นเล่า ลางสวนต้นผลไม้หักโค่นตายเสีย เจ้าของสวนเกียจคร้านหาปลูกซ่อมแซมเพิ่มเติมขึ้นไม่ เจ้าพนักงานก็คงเรียกอากรเต็มหน้าโฉนด ที่ปลูกต้นผลไม้ขึ้นใหม่กว่าหน้าโฉนดเดิมก็มิได้บวกเงินอากรขึ้น การทั้งนี้ที่แท้ก็ควรจะให้เจ้าพนักงานชำระบาญชีไล่ตัวเลขลูกหมู่เข้ามาสักแลหักบาญชีจำหน่ายแล้ว จึงเกณฑ์ข้าราชการตามตัวเลขที่มีตัวจริงทุกคราวเกณฑ์ แลแต่งข้าหลวงออกรังวัดนาเดินสวนของราษฎรให้เสมอทุกปีทุกคราวเก็บอากรสวนแลหางเข้าค่านานั้นจึงจะชอบเปนการเสมอทั่วหน้า แต่ถ้าทำอย่างนั้นก็จะเปนการฟั่นเฝือจะต้องชำระบาญชีเก่าใหม่ซับซ้อนทบทวนมา เมื่อบ้านเมืองมีราชการทัพศึกหรือราชการอื่นใหญ่ ๆ สิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้น ก็จะค้างเดินไม่เรียบร้อยง่ายสดวก จะลำบากแก่เจ้าพนักงานนัก จึงมีธรรมเนียมใช้แต่การที่ใกล้ต่อความเสมอสมานดังนั้น แต่ครั้นถ้าการชำระเลขแลเดินนาเดินสวนใหม่นั้นงดเสีย นานไปการที่ใกล้ต่อที่จริงที่เสมอนั้นจะห่างจะไกลไปทุกปี บัดนี้การสักเลขลูกหมู่ฉกรรจ์ขึ้นใหม่ กับชำระตัวเลขที่จะต้องหักบาญชีจำหน่ายนั้น กรมพระสัสดีก็ได้ตั้งการคัดแปลงแลชำระอยู่แล้ว แลการเดินนาเดินสวนนั้นก็ควรให้เปนไปใกล้ความเสมอ

ดุจการสักเลขเหมือนกัน เจ้าของนาเจ้าของสวนจะได้มีความอุตสาหะปลูกต้นไม้มีผลทำไร่นาให้มากขึ้น เปนประโยชน์แก่บ้านเมืองแลเปนคุณแก่แผ่นดิน แลเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในปีฉลูเอกศก (พ.ศ. ๒๓๗๒) โปรดเกล้า ฯ ให้ข้าหลวงออกเดินสวนครั้งหนึ่ง ครั้นณปีเถาะตรีศก (พ.ศ. ๒๓๗๔) น้ำมากท่วมต้นผลไม้ตายเสียมาก ได้ทรงพระกรุณาแก่ราษฎรเจ้าของสวนจะไม่ให้ได้ความเดือดร้อน ณปีมะโรงจัตวาศก (พ.ศ. ๒๓๗๕) จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เดินสวนอีกครั้งหนึ่ง แต่ปีมะโรงจัตวาศกมานั้นได้ ๒๐ ปีล่วงไปแล้ว ซึ่งเสนาบดีผู้ใหญ่ ๆ ปรึกษาพร้อมกันเห็นว่ากาลนานมา จะขอให้แต่งข้าหลวงออกเดินสวนในปีฉลูเบญจศก (พ.ศ. ๒๓๙๖) นั้นนั้นก็ชอบด้วยราชการอยู่แล้ว แต่ซึ่งจะถือเอาเปนธรรมเนียมว่าเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ได้ ๓ ปีแล้ว จึงให้เดินสวนเดินนาแลชำระสักเลขนั้นไม่ควร เมื่อเหตุมีขึ้นหรือช้านานไปหลายปีแล้ว ก็ควรจะต้องจัดแจงการเสียใหม่ให้ใกล้จริงแลเสมอเข้าครั้งนี้ ฯะ(๑)

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาราชภักดีศรีรัตนราชสมบัติพิริยพาหะ กับพระยาพิพิธโภไคศวรรย์ จมื่นศรีสรรักษ์หัวหมื่นมหาดเล็กเปนแม่กองใหญ่ชำระความ แลชำระบาญชีต้นไม้ มีผลควรตรงอากรให้แน่นอน แล้วทำหน้าโฉนดแจกให้แก่ราษฎรเจ้าของสวนแขวงกรุงเทพพระมหานครอมรรัตนโกสินทร แลหัวเมือง อย่าให้เกิดวิวาทแก่กัน

(๑) เข้าใจว่าหมดพระราชนิพนธ์เพียงนี้

ขึ้นได้ โปรดเกล้า ฯ ให้แต่งข้าหลวงเดินสวนแขวงกรุงเทพมหานคร แลเมืองนนทบุรี เมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองสมุทปราการ

ฝั่งเหนือข้าหลวงในพระบรมมหาราชวัง พระยาศรีหราชเดโชไชย อภัยพิริยบรากรมพาหุ แม่กอง ๑ พระยาราชสงครามจางวางทหารในขวา ๑ พระยาสมบัติยาภิบาลเจ้ากรมพระคลังในขวา ๑ หลวงศักดิ์นายเวรมหาดเล็ก ๑ หลวงอภิยาลภูวนาถเจ้ากรมรักษาพระองค์ขวา ๑ จมื่นมหาสนิทปลัดกรมพลพันขวา ๑ รวม ๖ พระบวรราชวังนั้น พระยาประเสริฐสาตรธำรงจางวางกรมหมอ ๑ หลวงรัตนรักษาเจ้ากรมแสงในซ้าย ๑ รวม ๒ รวมฝั่งเหนือ ๘

ฝั่งใต้ข้าหลวงในพระบรมมหาราชวัง พระยาเพ็ชรพิไชยจางวางล้อมพระบรมมหาราชวังแม่กอง ๑ พระยาสามภพพ่ายจางวางกรมทหารในซ้าย ๑ พระยากาญจนานุกิจ ๑ จมื่นสรรเพธภักดีหัวหมื่นมหาดเล็ก ๑ จมื่นจงรักษาองค์เจ้ากรมพระตำรวจวังซ้าย ๑ หลวงวิจารณ์ราชารักษ์ปลัดจางวางรักษาพระองค์ ๑ รวม ๖ พระบวรราชวัง พระยาวิเศษศักดา จางวางทหารปืนใหญ่ ๑ พระจำนงสรไกรปลัดจางวางเกณฑ์หัดปืนแดง ๑ รวม ๒ รวมฝั่งใต้ ๘

เมืองเพ็ชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองสมุทสงคราม เมืองนครไชยศรี เมืองสาครบุรี ข้าหลวงในพระบรมมหาราชวัง พระเทพาธิบดีเจ้ากรมพระสัสดีซ้าย ๑ พระจันทราทิตย์เจ้ากรมสนมพลเรือนขวา ๑ จมื่นราชาบาลปลัดกรมพระตำรวจนอกซ้าย ๑ หลวงมไหศวรรย์ ๑ หลวงสุวรรณภักดี ๑ หมื่นเสพสวัสดิ์ปลัดกรม ๑ ข้าหลวงในพระบวรราชวัง

พระยาอร่ามมณเฑียรขางวางทหารใน ๑ พระฤทธิเดชะเจ้ากรมพระตำรวจนอกซ้าย ๑ รวม ๘ รวมทั้งสิ้น ๒๔ นาย แลสวนเมืองฉะเชิงเทรานั้นเดินสวนแขวงกรุงเทพ ฯ เสร็จแล้วจึงให้ข้าหลวง ๘ นายฝั่งเหนือออกไปเดินสวนแขวงเมืองฉะเชิงเทราต่อไป เหมือนอย่างกรุงเทพ ฯ ให้ข้าหลวงมีชื่อแต่งทนายนายละ ๘ คนกำกับกัน ให้นายระวางนำไปรังวัดสวนนับต้นผลไม้ของราษฎรให้สิ้นเชิงจงทุกสวน อย่าให้หลงเหลือเบียดบังไว้ได้เปนอันขาด

แลต้นผลไม้มีอากร หมาก มะพร้าว พลู มะม่วง มะปราง ทุเรียน มังคุด ลางสาด ๘ สิ่งนี้ หมากเอกสูง ๓ วา ๔ วาเรียกต้นละ ๕๐ เบี้ย ๑๐๐ ละ ๓ สลึง ๒๐๐ เบี้ย หมากโทสูง ๕ วา ๖ วาเรียกต้นละ ๔๐ เบี้ย ๑๐๐ ละ ๒ สลึงเฟื้อง หมากตรีสูง ๗ วา ๘ วาเรียกต้นละ ๓๐ เบี้ย ๑๐๐ ละสลึงเฟื้อง ๖๐๐ เบี้ย หมากผกาหรายออกดอกประปรายให้เรียกเท่าโทต้นละ ๔๐ เบี้ย ๑๐๐ ละ ๒ สลึงเฟื้อง หมาก ๔ รายนี้มีหมากกรอกต้นละ ๑๑ ผล

มะพร้าวเล็กตั้งปล้องสูงศอกหนึ่งขึ้นไป ให้เรียกเท่าเอกต้นละ ๕๐ เบี้ย ขาลฉอศกจึงจะเรียกเงินอากร แต่หมากกรอกนั้นยังไม่เรียก ต้นสูงคอดคอเรียวชายเอนให้ยกอากรเสีย สูง ๘ ศอกขึ้นไปเอาเปนใหญ่เรียกต้นละ ๑๐๐ เบี้ย ๘ ต้นเฟื้อง ๑ มีน้ำมันเฉลี่ย ตั้งปล้องสูงศอกหนึ่งขึ้นไปถึง ๗ ศอกเอาเปนปีขาลฉศก จึงเรียกเงินอากร แต่น้ำมันเฉลี่ยนั้นยังไม่เรียก สูงคอดคอเรียวให้ยกเสีย แต่มะพร้าวมูลสีนาฬิเกหงสิยาทสำหรับของทูลเกล้า ฯ ถวาย แลของกำนันให้ยกอากรเสีย

พลูค้างทองหลางสูง ๗ ศอก ๘ ศอกขึ้นไปให้เอาเปนใหญ่ ๔ ค้าง เฟื้อง ๑ ร้อยละ ๓ บาทเฟื้อง สูง ๕ ศอก ๖ ศอกเอาเปนเล็ก ปีขาลฉศกจึงจะเรียกเงินอากร

ทุเรียน มะม่วง วัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูง ๓ ศอกยืนขึ้นไปเพียงตาโอบรอบ ๓ กำเอาเปนใหญ่ ทุเรียนต้นละ ๑ บาท มะม่วงต้นละเฟื้อง ใหญ่รอบไม่ถึง ๓ กำลงมาจนถึง ๒ กำเอาเปนเล็ก ปีขาลฉศกจึงจะเรียกเงินอากร

มังคุด ลางสาด วัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูงศอกคืบนั่งยองเพียงตาโอบรอบ ๒ กำเอาเปนใหญ่ เรียกต้นละเฟื้อง ใหญ่รอบไม่ถึง ๒ กำลงมาจนกำหนึ่งเอาเปนเล็กปีขาลฉศกจึงจะเรียกเงินอากร

มะปราง วัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูง ๓ ศอกยืนเพียงตา โอบรอบ ๓ กำเอาเปนใหญ่ ๒ ต้นเฟื้อง โอบรอบ ๒ กำเอาเปนเล็กปีขาลฉศกจึงจะเรียกเงินอากร

แต่ส้มโอ ส้มแก้ว ส้มเกลี้ยง ส้มเทพรส ส้มมะแป้น ส้มจุก ส้มเปลือกบาง ๗ สิ่งนั้น โปรดเกล้า ฯ ให้ยกไม่ให้เรียกอากร แลต้นทุเรียน มะม่วง มังคุด ลางสาด มะปราง ๕ สิ่งนี้ ถ้าต้นเปนโพรงยอดตายมีแต่กิ่ง ๑ สองกิ่งให้ตั้งเปนโคนหาอากรมิได้ ถ้าโคนต้น ๒ ต้น ๓ ต้นเคียงชิดกันให้เอาแต่ต้นหนึ่ง ถ้าห่างกันตัวโคลอดได้ให้เรียกเรียงต้น ถ้าแลสวนผู้ใดจับทำสร้างขึ้นใหม่ หาต้นผลไม้มิได้ก็ดี แลต้นไม้เก่ามีอยู่อากรต่ำกว่าเดิมจอง ให้เรียกแต่ปีเดิมจองเปนหลวงปีละสลึง ๒๐๐ เบี้ย ให้หน้าโฉนดตราแดงไว้

อนึ่งราษฎรรู้ว่าข้าหลวงจะเดินสวน แลราษฎรยังอาจลักตัดต้นผลไม้มีอากร ซึ่งนายระวางประกาศห้ามแล้วให้ขาดอากรของหลวงไปให้ปรับไหมอากรต้นหนึ่งเปน ๓ ต้น สักหลังไว้ในโฉนดเปนไหมโทษแล้วอย่าให้หักสิบลดให้กับราษฎรผู้กระทำผิดนั้นเลย ให้ผูกอากรกับไม้ใหญ่สืบไปอย่าให้ดูเยี่ยงอย่างกัน แล้วห้ามอย่าให้เรียกเอาค่าฤชาตลาการแก่ราษฎรผู้ลักตัดต้นผลไม้นั้นเลย

แลห้ามอย่าให้ข้าหลวงกองเดินเอาเนื้อความแฝงอาญาอุทธรณ์นครบาลซึ่งเปนสินไหมพินัย ไว้พิจารณาว่ากล่าวเปนอันขาดทีเดียว

แลให้ข้าหลวงลงเส้นเชือกรังวัดสวนของราษฎร ให้รู้ว่ากว้างยาวลงไว้ในหน้าโฉนดจงทุกสวน

แลเมื่อแรกวันจะลงมือรังวัดสวน ให้ราษฎรทำบายศรีบวงสรวงพระภูมิเจ้าที่สำรับหนึ่ง กรุงพาลีสำรับหนึ่ง ศีร์ษะสุกรคู่หนึ่งราคา ๕ สลึง เสื่ออ่อนผืนหนึ่งราคาเฟื้องหนึ่ง ผ้าขาวผืนหนึ่งราคาสลึงเฟื้อง รองเชือกรังวัดขันล้างหน้าใบหนึ่งราคาเฟื้องหนึ่งสำหรับเสกน้ำประพรมที่สวน ค่าเสกน้ำเฟื้องหนึ่ง ค่ารังวัดหัวเชือกสลึง หางเชือกเฟื้อง รวม ๒ บาทสลึงเฟื้อง แต่แรกลงมือแขวงกรุงเทพฯ สวนหนึ่ง เมืองนนทบุรีสวนหนึ่ง แลเมืองนครเขื่อนขันธ์สวนหนึ่ง เมืองสมุทปราการสวนหนึ่ง เมืองนครไชยศรีสวนหนึ่ง เมืองสาครบุรีสวนหนึ่ง เมืองฉะเชิงเทราสวนหนึ่ง เมืองเพ็ชรบุรีสวนหนึ่ง เมืองราชบุรีสวนหนึ่ง เมืองสมุทสงครามสวนหนึ่งแต่เท่านี้

แลเงินของซึ่งราษฎรเสียไปกับข้าหลวงนั้น ให้นายระวางหักเงินอากรของหลวง ซึ่งจะเรียกในสวนนั้นหักให้แก่ราษฎรผู้เสียของแลเงิน คิดเบ็ดเสร็จเงิน ๒ บาทสลึงเฟื้องนั้นแต่บเดียว

ถ้าข้าหลวงนับได้ไม้ใหญ่ไม้เล็ก สวนพระคลังสวนวัดได้เท่าใด ให้แม่กองเดินผู้ใหญ่เขียนหน้าโฉนดป่ายืดตราประจำต้นผลไม้ให้ไว้เปนคู่มือของราษฎรจงทุกสวน อย่าให้เรียกเงินค่าโฉนดป่าแก่ราษฎร ให้เรียกแต่มะพร้าว ๒ คู่ พลู ๒ กลุ่ม หมากทลาย ๑ คิดเปนเงินสลึงเฟื้องเปนหัวมือจงทุกสวน แล้วให้ราษฎรเจ้าของสวนแลนายระวางเอาโฉนดมาส่งแก่แม่กองให้ผู้ชำระ จะได้สอบสวนจำนวนต้นผลไม้ให้ถูกตามบาญชี จะได้ทำโฉนดใหญ่ยืดตราให้ไว้กับเจ้าของสวนเปนสำคัญ

แต่ก่อนนั้นข้าหลวงได้เดินสวน ๕ ครั้งแล้ว แลเมื่อข้าหลวงเดินสวนนั้นเปนสวนของผู้ใด ให้ราษฎรเจ้าของสวนคิดให้เงินค่าหัวมือสวนละสลึงเฟื้อง เบี้ยเลี้ยงสวนละ ๒ สลึง สวนหนึ่งเปนเงิน ๓ สลึงเฟื้องได้แก่ข้าหลวงนั้น ให้ข้าหลวงเดินสวนทำตามข้าหลวงเดินสวนมาแต่ก่อน

ครั้นถึงวันพระ ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ให้ข้าหลวงมีชื่อกองเดินเอาบาญชีเดินทุ่งมาส่งให้กองบาญชี แล้วให้กองเดินกองบาญชีแลทนายผู้นับต้นผลไม้พร้อมด้วยแม่กองใหญ่ เข้าไปณอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สาบาลตัวฉะเพาะพระพักตรพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกตแลพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ว่าจะนับต้นผลไม้ของราษฎรแลบาญชีแต่ตามสัจตามจริง อย่าให้เอาของหลวงเปน

ของราษฎร ๆ มาเปนของหลวงมากเปนน้อย ๆ เปนมาก ไม้ใหญ่ว่าเล็ก ๆ ว่าใหญ่ และเบียดบังเอาสินจ้างสินบลเปนอาณาประโยชน์ตนเปนอันขาดทีเดียว

แลให้กองบาญชีคิดอากรไม้ใหญ่แลหมากกรอกซึ่งมากขึ้นกว่าเดิม ให้นายระวางเรียกเงินอากรค่าหมากกรอกซึ่งขึ้นใหม่ในจำนวนปีฉลูเบญจศกส่งเข้ายังพระคลังมหาสมบัติ ถ้าต้นผลไม้ชำรุดต่ำลงกว่าเดิมให้หักเงินอากรแลหมากกรอกลงเสีย ยังคงไม้ใหญ่แลไม้เล็กเท่าใด หักสิบลดหนึ่งพระราชทานให้แก่ราษฎรเจ้าของสวน คงนายระวางเรียกอากรไม้ใหญ่ไม้เล็กหมากกรอกได้เท่าไร ให้นายระวางเรียกส่งพระคลังสวน ๆ ส่งเข้าไปยังพระคลังมหาสมบัติ จำนวนปีขาลฉศกตามหน้าโฉนดสืบไป

ให้กองบาญชีเขียนโฉนดขึ้นกระดาษรายต้นผลไม้ จำนวนเงินเปนอักษร อย่าให้ขูดฉลายปิดตราข้าหลวง ๘ นายไว้จงทุกสวน ครั้นเดินสวนเสร็จแล้ว ให้ราษฎรเอาโฉนดป่ามาสอบทานกับโฉนดใหญ่ต้องกันแล้ว ให้กองบาญชีเอาโฉนดป่าเก็บไว้ส่งโฉนดใหญ่ให้แก่ราษฎรแล้วให้นายระวางเรียกเงินค่าโฉนดไว้ ใบละ ๑ บาท ๒ สลึงจงทุกสวนแต่ปีเดียว แลเงิน ๑ บาท ๒ สลึงนั้นให้แก่นายระวางเปนค่าสมุด ค่ากระดาษ ค่าดินสอสำหรับทำบาญชีในการเดินสวน ๑ สลึง ให้แก่ผู้ทำบาญชีคู่โฉนด ๑ เฟื้อง ให้แก่ผู้เขียนโฉนดเฟื้อง ๑ ยกเปนค่าตรา ๑ บาท แล้วให้กองบาญชีทำบาญชีจำนวนสวนจำนวนไม้ จำนวนเงิน จำนวนหมากกรอกยื่นให้แม่กองใหญ่ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาแล้วให้เจ้าพนักงานรักษาไว้ ในพระคลังมหาสมบัติ

อนึ่งมีพระบรมราชโองการดำรัสว่า ไม้ ๓ จำพวกคือไม้มะเกลือเปนไม้ดำ ๑ ไม้ลมุดสีดาเปนไม้แดงเนื้อละเอียด ๑ ไม้จันทน์เปนไม้ขาวเนื้อเลอียด ๑ ไม้ ๓ จำพวกนี้ถึงมีผลราษฎรซื้อขายกันได้บ้างก็ไม่ได้เรียกอากรมาแต่ก่อน ครั้งนี้ต้องพระราชประสงค์จะใคร่ทรงทราบจำนวนไว้ แลเมื่อต้นหักโค่นประการใดจะต้องพระราชประสงค์แก่นมาเลื่อยจักตัดออกใช้ราชการ เพราะดังนั้นเดินสวนครั้งนี้ให้ข้าหลวงแลเจ้าพนักงานนับไม้ ๓ จำพวกคือ ไม้มะเกลือ ไม้ลมุด ไม้จันทน์ ให้รู้จำนวนตามเล็กแลใหญ่ใส่หน้าโฉนดไว้แต่อย่าให้เรียกเอาค่าธรรมเนียมเมื่อนับแลทำบาญชีต้นไม้ ๓ อย่างนี้เปนอันขาดทีเดียว เปนแต่ให้ประกาศมอบหมายแก่เจ้าของสวน แลผู้รับหน้าโฉนดไว้ว่า ถ้าต้นมะเกลือแลต้นลมุดต้นจันทน์ที่มีแก่นแล้วจะล้มซวนเอง หรือคร่าคร่าเจ้าของจะใคร่พื้นเสียก็ให้มาบอกแก่เจ้าจำนวนก่อนแล้วจึงตัดพื้น แล้วนำเอาลำไม้มีแก่นมามอบให้เจ้าจำนวนนำมาทูลเกล้า ฯ ถวาย จะพระราชทานราคาให้ตามราคาไม้แก่นเสงเพรงโดยสมควรราชการ แล้วมอบไม้ให้รักษาไว้ในพระคลังในขวาสำหรับใช้ ถ้าเจ้าต่างกรมยังไม่มีกรมแลขุนนางเจ้าขุนมุลนายของชาวสวน จะใคร่ตัดเอาไม้ ๓ อย่างนี้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งไปใช้ราชการ ถ้าเจ้าของสวนจะยอมให้ตัดก็ให้ตัดแล้วเอามามอบแก่เจ้าพนักงานก่อนแล้วจึงมารับไป เมื่อเจ้าพนักงานได้รู้เห็นด้วยดังนี้แล้ว ก็ให้สลักหลังหน้าโฉนดลดบาญชีลง แต่ต้นเล็กน้อยยังไม่มีแก่นนั้น ถ้าล้มตายก็ให้เจ้าของปลูกซ่อมแซมขึ้นใหม่ล่วงหน้า ๑๐ ปีหรือ ๒๐ ปีจะบวกเปนไม้ใหญ่

ห้ามอย่าให้ข้าหลวงมีชื่อเสมียนทนายบ่าวไพร่ซึ่งไปด้วยกันนั้นทำข่มเหงแก่ราษฎรชาวสวน ขึ้นเก็บเอาผลไม้แลสิ่งของในสวนแลเครื่องอัญมณีต่าง ๆ กระทำให้ราษฎรได้ความยากแค้นเดือดร้อนแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เปนอันขาดทีเดียว ถ้าผู้ใดมิฟังกระทำให้ผิดด้วยพระราชบัญญัติ์นี้ มีผู้มาร้องฟ้องว่ากล่าวพิจารณาเปนสัจ จะเอานายแลไพร่ผู้กระทำผิดเปนโทษโดยโทษานุโทษ แลให้ข้าหลวง เจ้าเมือง กรมการทำตามท้องตราแลรับสั่งมานี้จงทุกประการ

หนังสือมาณวันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีฉลูเบญจศก (พ.ศ. ๒๓๙๖)

ตำนานอากรรักษาเกาะ

หนังสือหมื่นวิเศษอักษรนายเวรกรมท่าเจ้าจำนวน มายังท่านพระยาวิชยาธิบดี พระระยอง พระยาสาครสงคราม พระยาพิพิธพิสัย พระพิไชยชลธิ ด้วยจีนกิมตุ้นทำเรื่องราวยื่นให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่าเดิมจีนแป๊ะผู้เปนที่ขุนรักษาสมุทคีรีเปนนายอากรเจ้าของเกาะในทเลฝั่งตวันออกที่ขึ้นอยู่ในแขวงเมือง บางลมุง ระยอง จันทบุรี เมืองตราษ เมืองบัจจันตคิรีเขตรระวังสลัดศัตรูเข้าพักอาศรัยในเกาะ แลหาสิ่งของซึ่งเกิดในเกาะซื้อขายทำมาหากินแต่พรรคพวกของตัวฝ่ายเดียว ขอถวายกำไรที่ซื้อหาได้ให้เปนประโยชน์แก่แผ่นดินปีละ ๑๓ ชั่ง ขุนรักษาสมุทคีรีรับรักษาเกาะหาสิ่งของซื้อขายได้ ๒ ปีแล้ว มีกำไรหาบวกเงินขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายไม่ จีนกิมตุ้นเห็นว่ายังมีกำไรอยู่ ขอประมูลเงินขึ้นทูลเกล้า ฯ อีก ๑๐ ตำลึง รวมเดิมประมูลเปนเงิน ๑๓ ชั่ง ๑๐ ตำลึง ถ้ารักษาเกาะซื้อขายสิ่งของครบปีมีกำไร จะบวกเงินขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายอีกนั้น ได้หาตัวขุนรักษาสมุทคีรีนายอากรรักษาเกาะคนเก่ามาว่ากล่าวให้สู้ประมูล ขุนรักษาสมุทคีรีนายอากรคนเก่าว่าอากรสูงอยู่แล้วไม่รับประมูล ยอมให้จีนกิมตุ้นรับทำตามเรื่องราวนั้น ได้นำเรื่องราวจีนกิมตุ้นแลคำขุนรักษาสมุทคีรีนายอากรคนเก่าขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้ว มีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่าได้เสด็จออกไปประพาสในทเลฝั่งตวันออกจนถึงเมือง

ตราย ฝั่งตวันตกจนถึงเมืองสงขลา ได้ทอดพระเนตรเห็นฝั่งแลเกาะในทเลฝั่งตวันตกตวันออก ทุกแห่ง ทุกตำบล แลทรงพระราชดำริห์เห็นว่า เกาะในทเลเปนที่เปลี่ยวอ้ายสลัดศัตรูจะเข้าพักอาศรัยแอบแฝงอยู่ได้ แต่เกาะในทเลฝั่งตวันตกนั้นมีรังนก นายอากรรังนกแต่งคนออกไปประวังรักษาอยู่ ถ้ามีสลัดศัตรูมาเมื่อใดได้รู้เร็ว แต่เกาะในทเลฝั่งตวันออกนี้ แต่ก่อนมีนายอากรฟองเต่าตนคอยระวังรักษาอยู่อ้ายสลัดศัตรูไปมาอาศรัยก็เปนที่เกรงขามบ้าง แลเมื่อในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์เห็นว่ามีนายอากรเกียฟองเต่ามาซื้อขายเปนการบาป โปรด ฯ ให้ยกเลิกเสีย ตั้งแต่นั้นมาเกาะในทเลฝั่งตวันออกไม่มีผู้ใดระวังรักษา พวกสลัดศัตรูกำเริบเข้าอาศรัยตีเรือลูกค้าได้ไปเนือง ๆ ตัวเต่าที่อาศรัยขึ้นถ่ายฟองในเกาะนั้นพวกจีนไหหลำมาตั้งกองจับฆ่าเอาเนื้อทำเค็มออกไปซื้อขายจนเปนสินค้าได้ แลคนในกรุงเทพ ฯ คนหัวเมืองก็พากันเอาอย่างจับตัวเต่าตัวกระฆ่ากินแลซื้อขายบ้างจนตัวเต่าตัวกระในเกาะสาบสูญไปเกือบจะหมดอยู่แล้ว การก็ไม่เปนประโยชน์สิ่งใดกับแผ่นดิน จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ปรึกษาท่านเสนาบดีทั้งปวงว่า เกาะในทเลนี้จะทิ้งไว้ให้เปนที่เปลี่ยวดีหรือจะให้มีเจ้าของคอยระวังรักษาอยู่เหมือนอย่างแต่ก่อนดี ท่านเสนาบดีทั้งปวงก็ให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่ามีผู้รักษาเปนเจ้าของนั้นดี มีคุณหลายประการ ทิ้งไว้ไม่มีเจ้าของระวังรักษานั้นไม่มีคุณแลประโยชน์สิ่งใด แลซึ่งขุนรักษาสมุทคีรีรักษาเกาะมาถึง ๒ ปีแล้วมีกำไร ไม่บวกเงินขึ้นให้เปนประโยชน์แก่แผ่นดิน จีนกิมตุ้นเห็นว่าอากรยังมีกำไรอยู่ ขอ

รับรักษาเกาะแลหาสิ่งของซึ่งเกิดในเกาะซื้อขายตามพิกัดเดิม ประมูลเงินขึ้นอีก ๑๐ ตำลึงรวมเดิมประมูล ๑๓ ชั่ง ๑๐ ตำลึงนั้นมีความชอบอยู่ ให้ตั้งจีนกิมตุ้นเปนผู้รักษาเกาะแลหาสิ่งของซึ่งเกิดในเกาะต่อไปเถิด แต่เกาะสีชังเปนเกาะหน้าด่านมีผู้คนระวังรักษามากอยู่แล้วให้ยกเสีย แลไม้กฤษณาหวายพัศเดาซึ่งเกิดในเกาะต่าง ๆ เปนของสำหรับไพร่ส่วยตัดส่งส่วยทูลเกล้า ๆ ถวายแลใช้ราชการเบ็ดเสร็จจะห้ามเสียไม่ได้ ไพร่ส่วยจะร้องขาด แลของอื่น ๆ ที่มีในเกาะให้เปนสิทธิ์แก่ผู้รักษาเกาะนั้น เจ้าจำนวนได้เรียกนายประกันจีนกิมตุ้นไว้มั่นคง สมควรกับเงินของหลวงอยู่แล้ว จึงตั้งจีนกิมตุ้นเปนที่ขุนรักษาสมุทคีรีออกมารักษาเกาะในทเลฝั่งตวันออก ตั้งแต่ณวันอังคารขึ้นค่ำ ๑ เดือน ๕ ปีมะโรงยังเปนนพศกสืบไป แลให้ขุนรักษาสมุทคีรีส่งเงินเข้าท้องพระคลัง เดือน ๔ งวดหนึ่งเงิน ๑๓ ชั่ง ๑๐ ตำลึงให้ครบจงทุกปี อย่าให้เงินของหลวงค้างล่วงงวดปี แต่จำนวนหนึ่งได้นั้น ให้ผู้ว่าราชการเมืองกรมการหมายให้นายกำนันนายบ้าน นายอำเภอ ประกาศป่าวร้องราษฎรซึ่งอยู่ในแขวงบ้านแขวงเมืองให้รู้จงทั่ว ว่าเกาะในทเลฝั่งตวันออกนี้ ให้ขุนรักษาสมุทคีรีรับอาสาเปนเจ้าของระวังรักษา ส่งเงินเข้าท้องพระคลังเปนประโยชน์กับแผ่นดินแล้ว ห้ามอย่าให้ราษฎรคนใดคนหนึ่งไปหาสิ่งของซึ่งเกิดในเกาะแลตัดฟืนไปซื้อขายตามอำเภอใจเหมือนแต่ก่อน ถ้าราษฎรคนใดจะไปทำมาหากินในเกาะทำไร่ทำสวนแลตัดฟืนซื้อขายเปนอาณาประโยชน์ ก็ให้ไปว่ากล่าวต่อขุนรักษาสมุทคีรีให้รู้ก่อน ขุนรักษาสมุทคีรียอมให้ทำจึงทำได้ ถ้าไม่ได้บอกกล่าวขุนรักษาสมุทคีรีให้รู้ก่อนไปลักลอบตัดฟืนแลหาสิ่งของ

ซึ่งเกิดในเกาะแลจับตัวเต่าตัวกระ แลขุดฟองเต่าไปซื้อขาย ขุนรักษาสมุทคีรีพบปะจับได้ก็ให้เอาตัวมาส่งยังผู้ว่าราชการเมืองกรมการ คดีเช่นนี้ฝ่ายจำเลยจะแก้ตัวว่าขุดฟองเต่ามาได้ที่หาด ที่ฝั่ง แลจับตัวเต่าตัวกระในน้ำในหาดนั้นไม่ได้ ต้องปรับไหมให้แก่ขุนรักษาสมุทคีรี เพราะเหตุนี้จะตัดสินไปเปนอันยากไม่มีพยาน ต้องเอาสิ่งของที่จับได้เปนสำคัญขึ้นตั้งปรับ ๑๐ ต่อแลค่าสินบลด้วย ประการหนึ่งของในน้ำราษฎรมีเครื่องมือได้เสียอากรน้ำแล้ว จะหากินในท้องทเลที่แห่งใดตำบลใด ห้ามมิให้ขุนรักษาสมุทคีรีห้ามปรามเกาะกุม ประการหนึ่งเรือลูกค้าแลเรืออื่น ๆ จะไปมาอาศรัยเข้าตักน้ำตัดฟืนในเกาะไปใช้สอยไม่ได้ซื้อขายเปนอาณาประโยชน์ ก็อย่าให้ขุนรักษาสมุทคีรีจับกุมเอาพัสดุทองเงินให้ราษฎรลูกค้าได้รับความเดือดร้อน ถ้าขุนรักษาสมุทคีรีจับตัวผู้ลักลอบหาสิ่งของซึ่งเกิดในเกาะและตัดฟืนได้แขวงเมืองใด ก็ให้เอาตัวไปส่งยังผู้ว่าราชการเมืองกรมการชำระว่ากล่าวตัดสิน อย่าให้ขุนรักษาสมุทคีรีปรับไหมเอาเองตามอำเภอใจ แลให้ขุนรักษาสมุทคีรีตั้งใจรักษาเกาะโดยสัจซื่อสุจริต อย่าให้ขุนรักษาสมุทคีรีแลพรรคพวกซึ่งรักษาเกาะด้วยกัน จับตัวเต่าตัวกระซึ่งอาศรัยที่ฝั่งแลที่เกาะฆ่ากินซื้อขาย ให้ตัวเต่าตัวกระสายสูญพืชพันธุ์ไปได้ ให้ทนุบำรุงให้เกิดพืชพันธุ์ขึ้นให้มากจะได้เปนผลประโยชน์กับแผ่นดินไปข้างหน้าอีก ถ้ามีผู้ฟ้องร้องว่าขุนรักษาสมุทคีรีแลพรรคพวกฆ่าตัวเต่าตัวกระกิน แลซื้อขาย พิจารณาเปนสัจจะปรับไหมทำโทษจงหนัก ถ้าขุนรักษาสมุทคีรีจะซื้อขายสิ่งของซึ่งเกิดในเกาะให้ผู้ใดไป ก็ให้ทำตั๋วฎีกาประทับตราให้ไว้

แก่ผู้ซื้อเปนสำคัญจงทุกราย อย่าให้เคลือบแฝงพาลพาโลจับกุมเปนสองซ้ำได้ ถ้าผู้ใดซื้อของไปได้ตั๋วฎีกาแล้ว ของนั้นไม่ได้ซื้อขายไปกลางทางเปนเหตุต่าง ๆ ตั๋วฎีกาเปียกน้ำแลหายไปก็ดีจะมาขอตั๋วฎีกาใหม่อีก ถ้าของยังไม่ได้จำหน่ายจริง ก็ให้ขุนรักษาสมุทคีรีทำตั๋วฎีกาให้ใหม่อีกอย่าให้ขัดขวาง แลให้ขุนรักษาสมุทคีรีกำชับว่ากล่าวห้ามปรามบุตรภรรยาบ่าวทาสแลสมัคพรรคพวกซึ่งรักษาเกาะด้วยกันนั้น อย่าให้คบหากันเปนโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์ตีเรือลูกค้า ฉ้อกระบัตรเอาพัสดุทองเงินแก่ลูกค้าพาณิชสมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร ซึ่งไปมาอาศรัยอยู่ในเกาะกระทำให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เปนอันขาด อนึ่งผึ้นมีเจ้าภาษีรับผูกขาดส่งเงินเข้าท้องพระคลังแล้ว ห้ามขุนรักษาสมุทคีรีคบหากันลักลอบซื้อผึ้นขายผึ้น กินผึ้นที่เกาะได้เปนอันขาดทีเดียว ประการหนึ่งถ้าราษฎรฟ้องหากล่าวโทษพรรคพวกขุนรักษาสมุทคีรีซึ่งไปรักษาเกาะด้วยกันนั้นด้วยข้อคดีสิ่งใด ๆ ก็ให้ส่งตัวผู้ต้องคดีไปให้ผู้ว่าราชการเมืองกรมการชำระว่ากล่าวตามพระราชกำหนดกฎหมาย ถ้าคดีต้องตัวขุนรักษาสมุทคีรีก็ให้แต่งทนายไปว่าต่างแก่ต่าง อย่าให้ขัดขวางคดีของราษฎรไว้เนิ่นช้า อนึ่งถึงพระราชพิธีตรุษสารทก็ให้ขุนรักษาสมุทคีรีไปพร้อมด้วยผู้ว่าราชการเมืองกรมการกำนันนายอำเภอณพระอุโบสถอารามใดอารามหนึ่ง ซึ่งเคยกระทำสัตยานุสัตย์ ให้ไปพร้อมกันที่อารามนั้นแล้วบ่ายหน้าต่อกรุงเทพ ฯ ตั้งสัตยานุสัตย์ต่อใต้ผ่าลอองธุลีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปีละ ๒ ครั้ง

จงทุกปีอย่าให้ขาดได้ ถ้าผู้ว่าราชการเมืองกรมการลุหนังสือนี้แล้วมีตรา โกษาธิบดีตั้งมาด้วยฉบับหนึ่ง เรื่องราวจำนวนเงินต้องกันแล้วก็ให้ยึด เอาต้นตราโกษาธิบดีไว้ แล้วให้หมายยกขุนรักษาสมุทคีรีคนเก่าออก เสียจากที่ผู้รักษาเกาะ แล้วให้ประทวนส่งต้นหนังสือเจ้าจำนวนให้แก่ ขุนรักษาสมุทคีรีคนใหม่เข้ารับรักษาเกาะตามท้องตราสืบไป

หนังสือมาณวันอังคาร ขึ้นค่ำ ๑ เดือน ๕ ปีมะโรงยังเปนนพศก (พ. ศ. ๒๔๑๐)

ตำนานภาษีซุง

ข้าพระพุทธเจ้า กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรายฝ่าลอองธุลีพระบาท ไม้ขอนสักนั้นเดิมเปนพนักงานกรมพระคลังในขวา ได้จ่ายจัดซื้อตามช่วงที่ราษฎรซื้อขายครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพนักงานหาไม้จ่ายไม่ทันพระราชประสงค์ จึ่งโปรดเกล้า ฯ สั่งเจ้าพระยาบดินทรเดชาให้ตั้งเจ้าภาษีเก็บภาษีจัดซื้อไม้ขอนสักส่ง เจ้าพระยาบดินทรเดชากราบทูลให้พระยาศรีสหเทพ เพ็ง เปนเจ้าภาษี เก็บภาษีไม้ขอนสักกับราษฎรผูกช่วงมาซื้อขาย ๑๐ ชัก ๒ พระยาศรีสหเทพตั้งให้นายเข็มเปนที่ขุนจำเริญสมบัติ ขึ้นไปเก็บภาษีอยู่ณเมืองไชยนาท เงินภาษีปีหนึ่งทั้งวังหลวงวังหน้าเปนเงิน ๒๐๐ ชั่ง ถ้าไม้จ่ายราชการไม่พอก็ให้เจ้าภาษีซื้อส่ง แล้วเบิกเงินหลวงให้กับเจ้าภาษีราคา ๒ พิกัด พระยาศรีสหเทพทำภาษีไม้ขอนสักมาได้ประมาณ ๒ ปีหรือ ๓ ปี จีนหงผู้เปนที่พระศรีชัยบานยื่นเรื่องราวประมูลเงินขึ้นอีก เจ้าพระยาบดินทรเดชาตัดสินให้พระยาศรีสหเทพรับประมูลทำทูลเกล้า ฯ ถวาย รวมเงินภาษีไม้ขอนสักปีหนึ่งเงิน ๒๓๑ ชั่ง ๑ ตำลึง ๑ บาท พระยาศรีสหเทพทำมาจนถึงแก่กรรมโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงเสนาภักดี พึ่ง ผู้บุตรพระยาศรีสหเทพทำต่อมาก็ซ้ำไม้เบิกทำการไม่ใคร่จะได้ จึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้พระยามหาเทพรับทำ

ภาษีต่อมา พระยามหาเทพตั้งให้พระสรรค์เดี๋ยวนี้เปนที่ขุนบำรุงสมบัติ ขึ้นไปเก็บภาษีณเมืองไชยนาท ทำภาษีเดือน ๑๒ ขึ้น ค่ำ ๑ ปีมะแมนพศก ถึงเดือน ๔ พระยามหาเทพถูกปืนถึงแก่กรรม จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยานิกรบดินทร์รับทำภาษีต่อมา เจ้าพระยานิกรบดินทร์ตั้งให้หลวงวัฒนสมบัติเดี๋ยวนี้เปนที่ขุนจำเริญสมบัติเก็บภาษีณเมืองไชยนาท เจ้าพระยานิกรบดินทร์ป่วย โปรดให้พระยาราชวรานุกูลทุกวันนี้ยังเปนพระนายศรีสรรรักษ์(๑) ทำต่อมา ครั้งนั้นทำพระที่นั่งอนันตสมาคมขัดไม้ เจ้าภาษีหาไม้จ่ายไม่ทันพระราชประสงค์ ข้าพระพุทธเจ้ากลับมาจากทัพเมืองเชียงตุง จึงโปรดเกล้า ฯ ว่าข้าพระพุทธเจ้าไปเมืองเหนือมาเห็นจะเข้าใจในการไม้ขอนสัก จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้ารับทำภาษีไม้ขอนสักทั้งเสาไม้แก่นเสาหุ้มเปลือก ข้าพระพุทธเจ้าก็ทำฉลองพระเดชพระคุณตั้งแต่ณปีเถาะสัปตศกจนถึงปีกุญเบญจศก ข้าพระพุทธเจ้าตั้งขุนจำเริญสมบัติเปนที่หลวงวัฒนสมบัติยังอยู่ทุกวันนี้เก็บภาษีอยู่ณเมืองไชยนาท ข้าพระพุทธเจ้าป่วย จึงทำเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวายคืนภาษี จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาภูธราภัยรับทำต่อมา

---

(๑) คือเจ้าพระยารัตนบดินทร์ (รอด กัลยาณมิตร) ในรัชกาลที่ ๕ เปนบุตรเจ้าพระยานิกรบดินทร์

ตำนานภาษีฝิ่น

ตั้งเมื่อปีกุญ พ.ศ. ๒๓๙๔

หนังสือเจ้าพระยาจักรีมาถึงผู้ว่าราชการเมือง

ด้วยหลวงเสน่ห์วาณิช หลวงอนุรักษ์วาณิช ขุนศรีสมบัติ ขุนเทพอากร หลวงพิทักษ์ทศกร ขุนวิเศษภักดี ขุนทิพสมบัติ ทำเรื่องราวมายื่นแก่เจ้าพนักงาน ขอได้นำขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทว่า แต่ก่อนห้ามปรามมิให้ผู้ใด ซื้อฝิ่น ขายฝิ่น สูบฝิ่น ถ้าผู้ใดมิฟังจับได้ให้ปรับไหมแล้วลงพระราชอาญาผู้ซึ่งลอบลัก ซื้อฝิ่น ขายฝิ่น สูบฝิ่น ลูกค้าไทย ลูกค้าจีน ก็ลักลอบซื้อฝิ่น ขายฝิ่น สูบฝิ่น ก็มีอยู่เปนอันมาก แลผู้ซึ่งลักลอบซื้อฝิ่น ขายฝิ่น สูบฝิ่น นั้นเปนพวกจีนมากกว่าภาษาอื่น ๆ หลวงเสน่ห์วาณิช หลวงอนุรักษ์วาณิช ขุนศรีสมบัติ ขุนเทพอากร จะขอรับพระราชทานเปนเจ้าภาษี หลวงพิทักษ์ทศกร ขุนวิเศษภักดี ขุนทิพสมบัติเปนผู้เข้าส่วนทำภาษีฝิ่น ซื้อขายกันสูบแต่ตามพวกจีนซึ่งอยู่ในกรุงเทพ ฯ แลหัวเมืองปากใต้ฝ่ายเหนือ พวกไทย แลมอญ ลาว เขมร แขก ญวน พม่า ทวาย พราหมณ์ พุทธเกตเดิมจะไม่ขายให้ ถ้าแลไทย มอญ ลาว เขมร แขก พม่า ทวาย ญวน พราหมณ์ ฝรั่งพุทธเกตเดิม เปนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินซึ่งห้ามไม่ให้สูบฝิ่น กินฝิ่น จะจ้างวานจีนให้ไปซื้อฝิ่นที่โรงภาษีไปกินไปสูบชำระได้ความจริงเปนสัจแล้ว

ขอให้เอาโทษเสียให้เด็ดขาด เจ้าภาษีจะขอซื้อขอขายเอง ทำภาษีทูลเกล้า ฯ ถวายในแขวงกรุงเทพ ฯ และหัวเมือง ปีหนึ่งเปนเงินขึ้นเจ้าจำนวนในพระบรมมหาราชวัง ๑,๘๐๐ ชั่ง ขึ้นในพระบวรราชวัง ๑๐๐ ชั่ง ขึ้นต่างกรม ๑๐๐ ชั่ง เข้ากันเปนเงินภาษีปีละ ๒,๐๐๐ ชั่ง ทำภาษีครบปีมีกำไรจะบวกภาษีทูลเกล้า ฯ ถวายขึ้นอีก

เจ้าพนักงานได้พาเอาเรื่องราวปรึกษา สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ วรุตมพงศนายก สยามดิลกโลกานุปาลนาถ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ นรเนตรนาถราชสุริวงศ์ เจ้าพระยานิกรบดินทร์ มหินทรมหากัลยาณมิตร และลูกขุนณศาลาแล้วกราบทูลกรมสมเด็จพระเดชาดิศร กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ กรมพระพิทักษ์เทเวศ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท พิเคราะห์ดูความในเรื่องราวเห็นพร้อมกันว่า ฝิ่นเปนของชั่ว ผู้ใดสูบฝิ่นกินฝิ่นติดแล้ว ให้เกิดโทษในสันดานกระทำการทุจริตต่าง ๆ สมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้าแต่ปางก่อน มีพระราชบัญญัติห้ามปรามก็หลายแผ่นดินมาแล้ว ผู้ซื้อฝิ่น ขายฝิ่น สูบฝิ่น ก็มิได้ทดถอยน้อยลง ไทยจีนซึ่งเปนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินก็พากันสูบฝิ่น กินฝิ่น มากขึ้นทุก ๆ แผ่นดินจนฝิ่นแผ่พ่านไปทุกบ้านทุกเมือง ไทยจีนที่เปนคนซื้อฝิ่น ขายฝิ่น ก็ลอบลักเอาเงินตราไปซื้อฝิ่นเข้ามา จนเงินในบ้านในเมืองร่อยหรอน้อยไปทุกที ซึ่งหลวงเสน่ห์วาณิช หลวงอนุรักษ์วาณิช ขุนศรีสมบัติ ขุนเทพอากร จะขอรับเปนเจ้าภาษี หลวงพิทักษ์ทศกร ขุนวิเศษภักดี ขุนทิพสมบัติ เปนผู้เข้าส่วนทำภาษีฝิ่น จะแบ่งเบิกทางซื้อขายกันแต่ตาม

พวกจีน จะมิได้ขายให้แก่ไทย และมอญ ลาว เขมร แขก ญวน พม่า ทวาย พราหมณ์ ฝรั่งพุทธเกตเดิม ซึ่งเปนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอยู่ในพระราชอาณาเขตร์เปนทแกล้วทหารสำหรับที่จะได้สู้รบกับข้าศึกศัตรูนั้นก็ชอบอยู่ กับประการหนึ่งเงินตราในบ้านเมืองซึ่งไทยจีนลักลอบเอาออกไปซื้อฝิ่นเงินออกไปเสียนอกประเทศปีหนึ่ง ๆ ก็มีเปนอันมาก ฝิ่นมีภาษีขึ้นแล้วเจ้าภาษีเอาสินค้าแลกฝิ่นกัน เงินตราในบ้านในเมืองก็จะได้คงอยู่มีข้อความในเรื่องราวและคำปรึกษาเปนหลายประการ

เจ้าพนักงานจึงนำเอาเรื่องราวและคำปรึกษา พระบรมวงศานุวงศ์เสนาบดีผู้ใหญ่ ลูกขุนณศาลา ขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้ว มีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้า ๆ สั่งว่า ซึ่งหลวงเสน่ห์วาณิช หลวงอนุรักษ์วาณิช หลวงพิทักษ์ทศกร ขุนศรีสมบัติ ขุนเทพอากร ขุนวิเศษภักดี ขุนทิพสมบัติ ทำเรื่องราวยื่นแก่เจ้าพนักงาน จะขอรับทำภาษีฝิ่นตั้งโรงกงสีซื้อขายกันแต่พวกจีน พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีผู้ใหญ่ ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า จะไม่เกี่ยวข้อง เปนโทษกับแผ่นดินแล้ว ก็ให้ตั้งหลวงเสน่ห์วาณิช หลวงอนุรักษ์วาณิช ขุนศรีสมบัติ ขุนเทพอากร เปนเจ้าภาษีฝิ่นไปตามเรื่องราวและคำปรึกษานั้นเถิด เจ้าพนักงานได้เรียกเอานายประกันไว้มั่นคงสมควรแก่เงินภาษีของหลวงอยู่แล้ว จึงตั้งให้หลวงเสน่ห์วาณิช หลวงอนุรักษ์วาณิช ขุนศรีสมบัติ ขุนเทพอากร เปนเจ้าภาษี หลวงพิทักษ์

ทศกร ขุนวิเศษภักดี ขุนทิพสมบัติ เปนผู้เข้าส่วนเข้ารับทำภาษีฝิ่น ตั้งแต่ณวันเดือนยี่ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุญตรีนิศกสืบไป

ให้เจ้าภาษีส่งเงินภาษีแก่เจ้าจำนวน ๔ งวด ๆ เดือน ๔ งวดหนึ่ง เงิน ๕๐๐ ชั่ง งวดเดือน ๗ งวดหนึ่งเงิน ๕๐๐ ชั่ง งวดเดือน ๑๐ งวดหนึ่งเงิน ๕๐๐ ชั่ง งวดเดือนอ้ายงวดหนึ่งเงิน ๕๐๐ ชั่ง ถ้าปีใดเปนอธิกมาสก็ให้บวกเงินภาษีขึ้นอีกเดือนหนึ่งเงิน ๑๖๖ ชั่ง ๑๓ ตำลึง ๑ บาท ให้เจ้าภาษีส่งเงินภาษีของหลวงให้ครบจงทุกงวดทุกปี อย่าให้เงินภาษีของหลวงขาดค้างล่วงงวดล่วงปีไปแต่จำนวนหนึ่งได้ ถ้าทำภาษีครบปีมีกำไร ก็ให้บวกภาษีทูลเกล้า ๆ ถวายขึ้นอีก และภาษีฝิ่นแรกมีเปนการใหญ่ต้องลงทุนรอนมาก อย่าให้ผู้ใดชิงแย่งเอาภาษีไปทำใน ๓ ปี ให้เจ้าภาษีตั้งโรงกงสีซื้อขายเอง ควรแก่ราคาจะซื้อขายกัน ห้ามอย่าให้เจ้าภาษีขายฝิ่นให้กับไทย มอญ ลาว เขมร ญวน พม่า ทวาย แขก พราหมณ์ ฝรั่งพุทธเกตเดิมเปนอันขาดทีเดียว ถ้าเจ้าภาษีลักลอบขายฝิ่นให้กับไทย มอญ ลาว เขมร ญวน พม่า ทวาย แขก พราหมณ์ ฝรั่งพุทธเกตเดิม มีผู้มาว่ากล่าวพิจารณาเปนสัจ จะเอาตัวเจ้าภาษีเปนโทษตามกฎหมาย

ถ้าพวกไทย มอญ ลาว เขมร พม่า ทวาย แขก ญวน พราหมณ์ ฝรั่งพุทธเกตเดิม จะจ้างวานจีนผู้ใดไปซื้อฝิ่นที่โรงภาษีมาสูบ จับได้พิจารณาเปนสัจ จะเอาตัวจีนผู้ไปซื้อฝิ่นเปนโทษจงหนัก ตัวผู้จ้างจีนให้ไปซื้อฝิ่นนั้น จะกระทำโทษตามพระราชบัญญัติหมายประกาศห้าม

อนึ่งถ้าผู้ใดลอบลักเอาฝิ่นไปขายที่บ้านเรือนของตัว และเข้าแอบแฝงซื้อขายที่บ้านขุนนางและวังเจ้าต่างกรมหากรมมิได้ เจ้าภาษีสืบจับได้ ให้เจ้าภาษีริบเอาฝิ่นเสีย แล้วให้เจ้าภาษีเอาตัวจำไว้ณโรงภาษีให้เข็ดหลาย ถ้าจะมีผู้รับสินบนนำเจ้าภาษีไปจับฝิ่น ถ้าจับฝิ่นมาได้เจ้าของฝิ่นจะต่อสู้เถียงว่า ผู้นำจับและพวกเจ้าภาษีเอาฝิ่นไปใส่ไว้ แล้วแกล้งพาลพาโลจับโดยสาเหตุต่าง ๆ ก็จะให้ตระลาการไปสืบพยานรังวัดเพื่อนบ้าน ถ้าพยานเบิกความว่า คนที่จับฝิ่นเปนคนซื้อฝิ่น ขายฝิ่นสูบฝิ่นแล้ว ให้เจ้าภาษีปรับไหมเอาตัวทำโทษจำไว้กว่าจะเข็ดหลาย ถ้าพยานเบิกความว่าเปนคนดี ไม่เปนคนซื้อฝิ่น ขายฝิ่น กินฝิ่น สูบฝิ่น จะเอาโทษปรับไหมผู้นำจับให้กับผู้ที่ต้องจับเสมอโทษลักลอบขายฝิ่น

ประการหนึ่งเจ้าภาษีจะต้องจ้างเรือและคน ให้ไปลาดตระเวนในท้องทะเลข้างฝั่งตวันตกตวันออก พบปะเรือเล็กมีแต่เงินตราเงินเหรียญออกไป ไม่มีหนังสือเบิกล่องไม่มีหนังสือนามเมือง และเงินมากกว่าหนังสือเบิกล่องหนังสือนามเมืองเกินกำหนด ที่จะไปซื้อสินค้าผิดประหลาด ก็ให้กองตระเวนจับเปนเรือเอาเงินไปซื้อฝิ่น เอาตัวไปส่งต่อเจ้าพนักงานให้ชำระตามสัจตามธรรม ชำระได้ความจริงว่าเอาเงินไปซื้อฝิ่นแล้ว ก็ให้ปรับไหมเอาเงินในลำซึ่งจับให้เปนบำเหน็จแก่ผู้จับ ตัวจีนเจ้าของเงินนั้นให้ปล่อยเสีย ถ้าจับได้ฝิ่นในลำมากน้อยเท่าใดก็ให้กองตระเวนเอาฝิ่นมาส่งกับเจ้าภาษี ให้เจ้าภาษีคิดราคาฝิ่นให้เปนบำเหน็จแก่ผู้จับ ตัวเจ้าของฝิ่นนั้นให้เจ้าภาษีจำไว้ใช้การงานให้เข็ดหลาย อย่าให้ผู้ใดลักลอบเอาเงินไปซื้อฝิ่นเข้ามาได้

ประการหนึ่งเจ๊สัวเจ้าภาษีและขุนนาง แต่งสลุบกำปั่น สำเภา เรือปากใต้ไปค้าขายเมืองต่างประเทศ จะซื้อฝิ่นเข้ามาเปนสินค้าโดยมากเพียง ๕ หีบลงมา เจ้าภาษีรับซื้อเอาฝิ่นไว้ คิดราคาให้หีบละ ๑๐ ชั่ง ถ้าเรือลำใดซื้อฝิ่นมากกว่า ๕ หีบขึ้นไป ก็ให้เจ้าภาษีรับซื้อขึ้นไว้ทั้งสิ้น แต่ให้คิดเงินให้แต่ ๕ หีบก่อน ฝิ่นนอกจาก ๕ หีบขึ้นไปนั้นให้ค้างไว้หนึ่งปีจึงให้เจ้าภาษีคิดเงินให้ครบ

ประการหนึ่งห้ามมิให้เรือปากใต้ซื้อฝิ่นเมืองใหม่ เมืองเกาะหมาก เข้ามาถ่ายลำบันทุกสำเภาไปเมืองจีน ถ้าเจ๊สัวซึ่งแต่งสำเภาเรือปากใต้ ซื้อฝิ่นเข้ามาถ่ายลำบันทุกไปเมืองจีน ก็ให้เจ้าภาษีปรับไหมเอาอย่างลูกค้าผู้ลักลอบซื้อฝิ่น ขายฝิ่นในท้องที่ และกำปั่นหลวงนายกำปั่นเปนจีน จะซื้อฝิ่นเข้ามาก็ให้ซื้อมาแต่ในกำหนด ๕ หีบ ให้ขายแก่เจ้าภาษีตามราคาลูกค้าในกรุงเทพ ฯ ซื้อขายกัน อย่าให้เอาไปขายให้ลูกค้าอื่น แต่กลาสีลูกเรือนั้นเปนคนอยู่ในต้องห้าม อย่าให้ซื้อฝิ่นเข้ามาเปนอันขาด ถ้านายกำปั่นหลวงกลาสีลูกเรือมีพิรุธ เจ้าภาษีสืบจับได้ ให้เจ้าภาษีปรับไหมนายกำปั่นหลวงเหมือนอย่างลูกค้าในกรุงเทพ ฯ กลาสีลูกเรือนั้นจะเอาโทษตามพระราชบัญญัติซึ่งห้าม

อนึ่งกำปั่นลูกค้าชาติอังกฤษ วิลันดา พุทธเกต ฝรั่งเศส อเมริกัน ซึ่งเข้ามาค้าขายในกรุงเทพ ฯ และหัวเมืองชายทเล และอังกฤษ พม่า มอญ ตองซู่ ลูกค้าเมืองเมาะลำเลิง เข้ามาทางบกค้าขายเมืองฝ่ายเหนือ จะมีฝิ่นเข้ามามากน้อยเท่าใด ให้บอกบาญชีกับเจ้าพนักงานและกรมการเจ้าภาษีให้รู้ก่อน ถ้าเจ้าภาษีจะซื้อฝิ่นไว้ก็ให้เอาสินค้า

แลกเปลี่ยนเอาฝิ่นไว้ อย่าให้ซื้อด้วยเงิน เจ้าของจะขายให้ก็ตามใจ ไม่ขายให้จะเอากลับออกไปก็ตามใจ ห้ามอย่าให้เอาฝิ่นไปขายกับลูกค้าทั้งปวง ห้ามอย่าให้ลูกค้าทั้งปวงไปลักลอบซื้อฝิ่นที่กำปั่นชาติอังกฤษ วิลันดา พุทธเกต ฝรั่งเศส อเมริกันเรือจีนนอกประเทศและลูกค้าต่างประเทศมาทางบกเปนอันขาด ถ้านายกำปั่นและลูกค้าคบหากันลักลอบซื้อฝิ่นขายฝิ่นให้แก่กัน เจ้าภาษีสืบจับได้ ให้เอาไปส่งต่อเจ้าพนักงานกรมท่า ชำระได้ความจริงแล้วก็ให้ริบเอาฝิ่นในลำกำปั่นเผาไฟเสียให้สิ้น ตามหนังสือสัญญากับต้นหันตรีบารนี ทำไว้เมื่อศักราชฝรั่ง ๑๘๒๖ ปีจออัฐศก พวกลูกค้าผู้ซื้อนั้นให้เอาโทษปรับไหมตามพิกัดลักลอบซื้อฝิ่นขายฝิ่น

อนึ่งเจ้าภาษีจะแต่งให้จีนผู้ใดเปนหลงจู๊ รับช่วงรับตำบลไปซื้อฝิ่นขายฝิ่นในแขวงกรุงเทพ ฯ และหัวเมืองปากใต้ฝ่ายเหนือก็ดี ให้เจ้าภาษีเลือกสรรเอาที่คนสัจคนธรรม อย่าให้เอาคนเจ้าถ้อยหมอความสันดานเปนพาลทุจริตโลภล้นเหลือประมาณ มาตั้งเปนเจ้าภาษีรับช่วงรับตำบลไป กับให้เจ้าภาษีกำชับกำชาจีนซึ่งจะรับช่วง รับตำบลไป อย่าให้คิดอุบายลักลอบขายฝิ่นให้แก่ไทยและมอญ ลาว เขมร แขก พม่า ทวาย ญวน พราหมณ์ ฝรั่งพุทธเกตเดิม ซึ่งมีพระราชบัญญัติห้าม

ถ้าและเจ้าภาษีเห็นแต่จะได้กำไรมาก คิดอุบายยักย้ายขายฝิ่นให้คนซึ่งอยู่ในพระราชบัญญัติห้าม มีผู้ฟ้องร้องว่ากล่าวชำระเปนสัจ

แล้ว ก็จะเอาราคาฝิ่นซึ่งขายให้กับคนต้องในพระราชบัญญัติห้ามไป มากน้อยเท่าใดขึ้นตั้งปรับไหม ๑๐ ต่อ เปนสินไหมกึ่งพินัยกึ่ง สินไหม ให้เปนบำเหน็จแก่ผู้เอาความมาว่ากล่าว พินัยนั้นเปนหลวงแล้ว ให้มี โทษทวนแก่ผู้ลักลอบซื้อฝิ่นขายฝิ่นด้วยคนละ ๓๐ ที

อนึ่งลูกค้าวาณิชไพร่บ้านพลเมืองซึ่งมิได้เปนคนซื้อฝิ่นขายฝิ่น กิน ฝิ่น สูบฝิ่น ก็อย่าให้เจ้าภาษีคิดอุบายเอาฝิ่นไปใส่จับกุมเอาตัวมากระทำ โทษปรับไหม ให้ได้ความยากแค้นเดือดร้อนแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เปน อันขาดทีเดียว แล้วให้เจ้าภาษีกำชับห้ามปรามเสมียนทนายหลงจู๊ จีนเตงและจีนผู้รับช่วงรับตำบลไป อย่าให้คบหากันเปนโจรผู้ร้ายปล้น สดมภ์ฉ้อกระบัตรเอาพัสดุทองเงินเครื่องอัญมณีของสมณชีพราหมณ์ อาณาประชาราษฎรลูกค้าพาณิชให้ได้ความยากแค้นเดือดร้อน กระทำ ให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่ แต่สิ่งใดสิ่ง หนึ่งได้

ประการหนึ่งเจ้าภาษีสืบได้ความว่า มีผู้ลักลอบขายฝิ่นที่บ้านใด ตำบลใดในแขวงกรุงเทพ ฯ ก็ให้เจ้าภาษีขอกำนันนายอำเภอต่อเจ้า พนักงานกรมเมืองกำกับไปจับจงทุกครั้ง ถ้าแขวงหัวเมืองปากใต้ฝ่าย เหนือ ก็ให้บอกแก่เจ้าเมืองกรมการ ขอกำนันนายอำเภอกำกับไป ให้พระราชรองเมือง หลวงเทพผลู เจ้าเมืองกรมการ แขวงกำนัน นายอำเภอกำกับไปดูแลผิดและชอบ อย่าให้เกิดวิวาทกันได้

อนึ่งถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสารท ก็ให้เจ้าภาษีไปพร้อม ด้วยเจ้าเมืองกรมการณพระอาราม กราบถวายบังคมพระบาทสมเด็จ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รับพระราชทานถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปีละ ๒ ครั้งอย่าให้ขาดได้

ครั้นลุสารตรานี้ไซ้ ถ้ามีตราพระคชสีห์ พระราชสีห์ ตราบัวแก้วนำตั้งมาด้วยฉบับหนึ่ง เรื่องราวจำนวนเงินต้องกันแล้ว ก็ให้พระราชรองเมือง หลวงเทพผลู เจ้าเมืองกรมการ ยึดเอาตรานำตั้งไว้ ส่งต้นตราตั้ง ให้กับเจ้าภาษีเข้ารับซื้อฝิ่นขายฝิ่น ทำภาษีตามสารตรามานี้จงทุกประการ

แล้วให้หมายประกาศนายบ้านนายอำเภอไทยจีนไพร่บ้านพลเมือง วัดวาอารามพระสงฆ์เถรเณรศิษย์คฤหัสถ์ ให้รู้ความในท้องตราและหมายพระราชบัญญัติประกาศจงทั่ว ได้ส่งหมายพระราชบัญญัติประกาศให้ออกมาด้วยเมืองละฉบับ

สารตรามาณวันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกุญ นักษัตรตรีนิศก จุลศักราช ๑๒๑๓ (พ.ศ. ๒๓๙๔)

ตำนานอากรยาสูบ

หนังสือเจ้าพระยาจักรี มาถึงพระยาสวรรคโลก พระยาสุโขทัย ผู้สำเร็จราชการเมือง

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า แต่ก่อนเมื่อยังไม่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ๔๖ ปี ได้เสด็จพระราชดำเนินไปที่นั่นที่นี่ ข้อการสุขทุกข์ของราษฎรมีประการใด ๆ ซึ่งราษฎรพูดจากันได้เคยทรงฟังมามาก ไม่เหมือนพระเจ้าแผ่นดินที่ล่วงแล้วแต่ก่อน เห็นเป่นประหนึ่งราษฎรทั้งปวงย่อมสำคัญว่าแผ่นดินยิ่งขึ้นตามกาลนั้น ๆ ว่าเปนที่เดือดร้อนต่าง ๆ ปราถนามุ่งหมายแผ่นดินอนาคตไปว่าจะได้ความสุขสบายโดยมากดังนี้ ด้วยว่าปรกติของราษฎรมักคิดสั้น ๆ คิดถึงแต่ตัวและครอบครัวพวกพ้องของตัวเท่านั้น ไม่ได้เอาใจใส่ถึงการแผ่นดิน เพราะฉนั้นเมื่อต้องเสียภาษีอากรบ้างแต่เล็กน้อย ก็มักบ่นว่าร้อนรนอย่างนี้อย่างนั้น เมื่อในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ราษฎรบางพวกก็บ่นว่าร้อนด้วยภาษีอากรสมพักสร ในครั้งนั้นคิดปรารถนาไปต่าง ๆ บางพวกจึ่งรำพึงหวังพระเดชพระคุณต่อมาก็มีบ้าง เพราะเห็นและเชื่อถือว่าทรงประพฤติในศีลสัจกอปด้วยเมตตากรุณาคุณ และทรงทราบในทางอรรถทางธรรมมาก หวังใจและเล่าลือกันว่า ถ้าได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว เห็นจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลิกภาษีอากรสมพักสรต่าง ๆ และลด

หย่อนผ่อนปรนไปให้น้อยลงกว่าแต่ก่อน ครั้นเมื่อได้เถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกสมดังประสงค์ของคนบางพวกแล้ว ก็ได้ทรงพระราชวิตกอยู่ ด้วยจะทำให้ราษฎรอยู่เย็นเปนสุขทั่วกัน แต่ครั้นจะทรงคิดอนุเคราะห์แต่ราษฎรอย่างเดียว พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย และสมณพราหมณาจารย์ ที่เคยได้สงเคราะห์อนุเคราะห์แต่พระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน เมื่อไม่ได้ตามเคยลดหย่อนไปเพราะภาษีอากรลดลงมากนัก ก็จะต้องลดเบี้ยหวัดเงินเดือนลง ท่านทั้งปวงไม่เห็นการตลอดก็จะมีความมัวหมองร้าวฉานไป จะทรงจัดแจงการนั้นๆ แต่ลำพังเร็ว ๆ ก็ไม่ได้ ต้องอาศรัยเห็นพร้อมยอมกันในพระบรมวงศานุวงศ์เสนาบดีข้าทูลลอองธุลีพระบาทซึ่งเปนประธาน การจึงจะเรียบร้อยได้ โดยพระราชหฤทัยกอปด้วยพระมหากรุณากับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินจะได้ทำมาหากินอยู่เย็นเปนสุขทั่วไปในพระราชอาณาเขตร์ และภาษีอากรสิ่งอันใดที่เรียกเปน ๒ ชั้น ๓ ชั้นอยู่นั้น ก็ทรงพระราชดำริห์อยู่เนือง ๆ จะให้ลดหย่อนผ่อนลงเรียกแต่ชั้นเดียวให้เสมอทั่วทั้งพระราชอาณาจักร แต่ทรงพระดำริห์อยู่ด้วยราชการแผ่นดินอื่น ๆ ไป จึงยังมิได้ทรงจัดแจงให้เรียบร้อย

ณปีมะโรงอัฐศก (พ.ศ. ๒๓๙๙) โปรดเกล้า ฯ ให้เสนาบดีผู้ใหญ่ปรึกษาตัดรอนยกเงินภาษีอากรซึ่งเรียกเปน ๒ ชั้น ๓ ชั้นอยู่นั้น จะให้เรียกแต่ชั้นเดียว (ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ นั้น) พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ และซึ่งราษฎรปลูกยาสูบลงในไร่ในขนัดขึ้นเปนต้น ได้ผลปีหนึ่งคราวเดียวเหมือนต้นเข้าเปลือก ให้

เรียกเปนค่าที่ไร่ละสลึงเฟื้อง ห้ามมิให้เรียกเรียงหลุมเปนพันหลุมต่อ ๑ บาทอย่างแต่ก่อน ได้นำคำปรึกษาเสนาบดีผู้ใหญ่ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบฝ่าลอองธุลีพระบาท จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ซึ่งเสนาบดีผู้ใหญ่ผู้ช่วยทำนุบำรุงแผ่นดินเห็นพร้อมยอมกันแล้ว ก็ให้เจ้าพนักงานพระคลังในขวาหาตัวนายอากรมาว่ากล่าว เจ้าจำนวนได้เรียกหาตัวจีนสอนผู้เปนที่หมื่นภักดีสมบัตินายอากรคนเก่ามาหาฤๅ ว่าเมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย อากรยาสูบเดิม ๕ ชั่ง ๕ ตำลึง ครั้งนี้โปรดเกล้า ฯ จะให้เรียกเงินอากรกับราษฎรเปนค่าที่ตามพิกัดใหม่ไร่ละสลึงเฟื้อง หมื่นภักดีสมบัติจะรับทำได้สักเท่าใด หมื่นภักดีสมบัติว่าเดิมรับทำอากรยาสูบผูกขาดเรียกกับราษฎรพันหลุมต่อ ๑ บาท ณแขวงเมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัยเปนเงินอากรปีละ ๕ ชั่ง ๕ ตำลึง ครั้นถึงปีมะโรงอัฐศกทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ จะให้เรียกเงินอากรยาสูบแก่ราษฎรเปนค่าที่ตามพิกัดใหม่ไร่ละสลึงเฟื้องนั้น เงินอากรตกลงมาก จะรับทำต่อไปได้แต่ปีละ ๙ ตำลึง ๓ บาท จึงนำเอาคำหมื่นภักดีสมบัตินายอากรคนเก่าขึ้นปรึกษาเสนาบดีผู้ใหญ่ แล้วกราบบังคมทูลพระกรุณา ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า เดิมหมื่นภักดีสมบัติรับทำอากรยาสูบผูกขาด ณแขวงเมืองสวรรคโลก ณแขวงเมืองสุโขทัย จำนวนปีละ ๕ ชั่ง ๕ ตำลึง มาณปีมะโรงอัฐศก ยกพิกัดเก่าเสีย ให้เอาตามพิกัดใหม่เปนค่าที่ไร่ละสลึงเฟื้อง หมื่นภักดีสมบัติจะรับทำได้แต่ปีละ ๙ ตำลึง ๓ บาทนั้น ก็ให้จีนสอนผู้เปนที่หมื่นภักดีสมบัตินายอากรคนเก่าขึ้นมาเรียกอากรยาสูบผูกขาดณแขวง

เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย ตั้งแต่จำนวนปีมะโรงอัฐศก ปีละ ๙ ตำลึง ๓ บาทสืบไป

และเงินอากรขึ้นพระคลังในขวา ๙ ตำลึง ๒ สลึงเฟื้อง ๕๓๗ เบี้ย ขึ้นพระคลังเดิมพระบวรราชวัง ๒ สลึงเฟื้อง ๗๕๔ เบี้ย ขึ้นกรมขุนกัลยาณสุนทรเฟื้องหนึ่งกับ ๓๓๕ เบี้ย ขึ้นกรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์ ๒ สลึงเฟื้องกับ ๗๔๔ เบี้ย ขึ้นกรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ ๒ สลึงเฟื้องกับ ๒๐ เบี้ย รวมกันเข้าเปนเงิน ๙ ตำลึง ๓ บาท และให้หมื่นภักดีสมบัติส่งเงินอากรยาสูบตั้งแต่จำนวนปีมะโรงอัฐศกสืบไปปีละงวด ๆ เดือน ๔ ปีมะโรงอัฐศกงวดหนึ่ง ส่งเงินแก่เจ้าจำนวนกรมพระคลังในขวาให้ครบปีละ ๙ ตำลึง ๓ บาททุกงวดทุกปีสืบไป อย่าให้เงินขาดค้างล่วงปีไปได้เปนอันขาดทีเดียว ให้หมื่นภักดีสมบัติเรียกอากรยาสูบแก่ราษฎรตามพิกัดใหม่ไร่ละสลึงเฟื้อง อย่าให้เรียกพันหลุมต่อ ๑ บาทเหมือนอย่างแต่ก่อน ถ้าและราษฎรปลูกยาสูบเกิน ๙ หลุม ๑๐ หลุมนั้น ห้ามมิให้เรียกเอาอากรเปนอันขาดทีเดียว ถ้าปลูกที่สัจพระสัจสงฆ์ให้นายอากรมียาญชีไว้ต่างหาก จะได้ยกไว้เปนเงินเกณฑ์บุญ

อนึ่งให้หมื่นภักดีสมบัติเรียกอากรแต่โดยสัจโดยจริงตามพิกัดอัตรา ห้ามอย่าให้หมื่นภักดีสมบัติเรียกอากรล่วงแขวงล่วงอำเภอให้ล้ำเหลือผิดด้วยพิกัดอัตราแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เปนอันขาดทีเดียว

อนึ่งสมัคพรรคพวกบ่าวแลทาสหมื่นภักดีสมบัติ ซึ่งไปเรียกอากรด้วยกันนั้น ถ้าเกิดวิวาทแก่กันเปนแต่เนื้อความมโนสาเร่ ก็ให้หมื่นภักดีสมบัติว่ากล่าวในกันเอง ถ้าเปนเนื้อความมหันตโทษข้อใหญ่

ก็ให้ส่งไปยังผู้รักษาเมืองกรมการพิจารณา ว่ากล่าวตามพระราชกำหนดกฎหมาย ถ้าและราษฎรฟ้องหากล่าวโทษหมื่นภักดีสมบัติ ก็ให้แต่งทนายไปว่าไปแก้ต่าง อย่าให้ขัดขวางคดีของราษฎรไว้

อนึ่งห้ามอย่าให้ข้าหลวงผู้ไปมากิจราชการ และผู้รักษาเมืองกรมการแขวงนายบ้านนายอำเภอเกาะกุมหมื่นภักดีสมบัติ และพรรคพวกบ่าวและทาสซึ่งไปเรียกอากรด้วยกันนั้นกะเกณฑ์ไปราชการเบ็ดเสร็จ ซึ่งมิได้เปนพนักงาน และเกบเรือยืมเรือแจวจังกูดถ่อพายเครื่องสำหรับเรือไปให้ป่วยการทำอากรแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้

อนึ่งให้หมื่นภักดีสมบัติกำชับห้ามปรามว่ากล่าวแก่พรรคพวกบ่าวและทาสซึ่งไปเรียกอากรด้วยกันนั้น อย่าให้กระทำคุมเหงฉกชิงฉ้อกระบัตรทำกรรโชกราษฎรเปนโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์เอาพัสดุทองเงินเครื่องอัญมณีของสมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรทางบกทางเรือและสูบฝิ่นกินฝิ่น ซื้อฝิ่น ขายฝิ่น ทำลายพระพุทธรูป พระสถูปพระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ พระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญวัดวาอาราม ฆ่าช้างเอางาและขนาย ฆ่าสัตว์อันมีคุณซื้อขายสิ่งของต้องห้าม กระทำให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เปนอันขาดทีเดียว

ถ้าถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสารท ก็ให้หมื่นภักดีสมบัติมาพร้อมด้วยเจ้าเมืองกรมการ กราบถวายบังคมรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัจจาปีละ ๒ ครั้งตามอย่างธรรมเนียมจงทุกปี

๕๗

ครั้นท้องตรานี้มาถึงวันใด ถ้ามีตราเจ้ากรมพระคลังในขวา ถ้ามีหนังสือเจ้าจำนวนมาด้วยเรื่องราวจำนวนเงินต้องกันแล้ว ก็ให้พระยาสวรรรคโลก พระยาสุโขทัย ลอกเอาตรานี้ไว้ แล้วก็ให้ประทวนส่งท้องตรานี้ให้แก่จีนสอนผู้เปนที่หมื่นภักดิสมบัติคนเก่าขึ้นมาเรียกอากรยาสูบผูกขาดแต่จำนวนปีมะโรงอัฐศกสืบไป ตามหนังสือและรับสั่งมานี้จงทุกประการ

หนังสือมาณวันศุกร์ เดือนอ้ายขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

ตำนานภาษีถั่วงาปลาทู

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงเจ้าเมืองกรมการ กรุงเก่า เมืองอ่างทอง เมืองสระบุรี

ด้วยจีนมีชื่อหลายพวกหลายราย ทำเรื่องราวมายื่นแก่เจ้าจำนวนกรมพระคลังสินค้า ให้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท ว่าราษฎรลูกค้าไทยจีนแลภาษาต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตร์ ชักชวนกันบันทุกถั่วต้นตาย ถั่วเขียว ถั่วทอง ถั่วขาว ถั่วดำ ถั่วละสง รวมตากแห้ง ๖ อย่าง งาเม็ด ๑ กุ้งน้ำเคม กุ้งตากแห้ง กุ้งเคม ๑ ปลาทูน้ำปลาทูแห้ง ๑ รวมของ ๙ สิ่งนี้เข้ามาซื้อขายแก่กันเปนประโยชน์แก่ราษฎรฝ่ายเดียว ยังหามีผู้ใดรับเรียกภาษีทูลเกล้า ฯ ถวายช่วยราชการแผ่นดินไม่ จะขอเก็บเปนภาษีสิบลดหนึ่ง ทูลเกล้า ฯ ถวายเงินขึ้นท้องพระคลัง แต่เรื่องราวของจีนซึ่งยื่นไว้นั้น จำนวนเงินมากบ้างน้อยบ้างหาเสมอกันไม่ และเรื่องราวจีนมายื่นดังนี้มีมาหลายครั้งนานมาแล้ว

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ดำรัสว่า ภาษีรายนี้ก็มีเจ้าภาษีรับเรียกภาษีอยู่กับลูกค้าผู้บันทุกสำเภาเรือปากใต้ ไปจำหน่ายนอกประเทศมีมาแต่ก่อนอยู่แล้ว ซึ่งจีนหลายรายมายื่นเรื่องราวจะขอเก็บภาษีในประเทศจะมิเปน ๒ ซ้ำไปฤๅ ให้คิดเรียกแต่ฝ่ายเดียว ถ้า

เห็นว่าจะเรียกในประเทศดีกว่านอกประเทศ ก็ให้ยกภาษีนอกประเทศเสีย สิ่งของในประเทศจะมีมากน้อยประการใดยังหาทรงทราบถนัดไม่ ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาตินรเนตรนาถราชสุริยวงศ์หาจีนพระหลวงขุนหมื่นเจ้าภาษีผู้ใหญ่ และจีนลูกค้ามีหน้ามาถามว่าสิ่งของซึ่งจีนหลายรายยื่นเรื่องราวจะขอเก็บเปนภาษีนั้น สิ่งของทั้งนี้ลูกค้ามาซื้อขายแก่กันพอจะควรเก็บเปนภาษีได้แล้วฤามิได้ ถ้าจีนเจ้าภาษีผู้ใหญ่เห็นว่าควรจะเก็บเปนภาษีได้แล้ว ก็ให้เสนาบดีปฤกษากันคิดตั้งเปนพิกัดเรียกภาษีลง แต่ให้ต่ำกว่าสิบลดหนึ่ง เพราะเปนของยังไม่เคยมีภาษี

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ นรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ ได้หาจีนเจ้าภาษีและลูกค้าผู้ใหญ่มาถามได้ความแล้ว จึงนำข้อความกับเรื่องราวจีนซึ่งยื่นมาเปนหลายฉบับไปกราบทูลปฤกษากรมสมเด็จพระเดชาดิศร และพระเจ้าพี่ยาเธอต่างกรมทุกพระองค์ กับได้กราบเรียนสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ วรุตมพงศนายก สยามดิลกโลกานุปาล (น) นาถ และท่านเสนาบดี เจ้าพระยานิกรบดินทรมหินทรมหากัลยาณมิตรเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สมันตพงศพิสุทธมหาบุรุษรัตโนดมผู้สำเร็จราชการในกรมพระกลาโหม เจ้าพระยาธรรมาธิกร (ณาธิ) บดีเจ้าพระยาผู้ช่วยสำเร็จราชการในกรมท่า เจ้าพระยาพลเทพปฤกษาพร้อมกันเห็นว่า พระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ก็ตั้งพระทัยทรงทำนุบำรุงพระบวรพุทธสาสนา และอาณาประชาราษฎรให้อยู่เย็นเปนสุขทั่วไปทั้งสิ้นด้วยกัน จึงทรงบริจาคพระราชทรัพย์ออกซ่อมแซมในการวัดเก่าซึ่งชำรุด กับทรง

สร้างขึ้นใหม่อีกหลายพระอาราม แล้วทรงพระราชอุทิศถวายนิตยภัต แก่พระสงฆ์สามเณรซึ่งเล่าเรียนพระไตรปิฎก และให้ทานแก่คนชรา คนพิการ ใช้สอยในการพระราชกุศลต่าง ๆ กับโปรดเกล้า ฯ ชุบเลี้ยง พระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งมีกรมมาแต่ก่อนให้ยกเปนกรมใหญ่ขึ้น เจ้าที่ ยังไม่มีกรมทรงตั้งเปนกรมขึ้นโดยลำดับ ข้าราชการในพระบรมมหา ราชวัง ในพระบวรราชวัง ที่ขาดตำแหน่งก็ตั้งแต่งขึ้นทุกหมู่ทุกกรมทั้ง ฝ่ายหน้าฝ่ายใน พระราชทานเบี้ยหวัดเพิ่มเติมขึ้นก็มาก แล้วให้ขุดคลอง ตั้งป้อมขยายกำแพงพระนครออกไปอีกชั้นหนึ่ง กับให้ฝึกหัดทหารปืน ใหญ่น้อย พระราชทานเบี้ยเลี้ยงเงินเดือนและจับจ่ายใช้สอยเงินทำการ พระนครต่าง ๆ มากกว่าแต่ก่อน ซึ่งจีนหลายพวกจะขอเก็บภาษีของ ๙ สิ่งซึ่งซื้อขายแก่กันนั้น ก็เห็นพร้อมกันว่าควรอยู่ด้วยเปนแบบอย่าง แผ่นดินสืบ ๆ มาแต่ก่อน สิ่งของอันใดเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขตร์ บริบูรณ์แล้ว ควรจะเรียกแต่ในพระราชอาณาเขตร์ ขอให้ยกภาษี ปากสำเภาเรือปากใต้ซึ่งบันทุกออกไปนอกประเทศนั้นเสีย

ด้วยเหตุว่าเรียกภาษีหาเสมอกันไม่ จึงปรึกษาพร้อมกันตั้งเปน พิกัดสิ่งของให้เรียกภาษีแต่ในประเทศตามราคาสิ่งของซื้อขายขึ้นลงแก่ กัน ถั่วต้นตาย ๑ ถั่วเขียว ๑ ถั่วทอง ๑ ถั่วขาว ๑ ถั่วดำ ๑ ถั่วละสง ๑ งาเม็ด ๑ กุ้งแห้งกุ้งเคม ๑ ของ ๘ สิ่งนี้ ให้เรียกภาษีเหมือนกัน ๑๒ เก็บ ๑ แต่ปลาทูน้ำ ปลาทูตากแห้ง ลูกค้าซื้อขายกันในประเทศ ให้เรียกภาษี ๑๓ เก็บ ๑ ถ้าลูกค้าจะเอาปลาทูน้ำปลาทูตากแห้งบันทุก สำเภาเรือปากใต้ออกไปจำหน่ายนอกประเทศ ให้เรียกภาษีเพิ่มขึ้นอีก

ปลาหมื่นตัวเปนภาษีสลึงหนึ่ง เจ้าภาษีเรียกภาษีกับผู้ซื้อผู้ขายเปนสิ่งของหรือ ๆ จะเรียกตามจำนวนเงินซึ่งซื้อขายแก่กัน ตามแต่จะยอมกัน ให้เรียกภาษีกับผู้ซื้อผู้ขายแต่ฝ่ายหนึ่ง อย่าให้เรียกภาษีเปน ๒ ฝ่าย ถ้าราษฎรทำสิ่งของมาเลี้ยงบุตรภรรยา และเปนสะเบียงเดินทางไปกิจราชการ และเปนกำนัลของถวายข้างเล็กน้อย ราคาเพียงกึ่งตำลึงเงินลงมา ถ้ามิได้ซื้อขายแล้วก็อย่าให้เรียกภาษีเลย จึงให้จีนเจ้าภาษีผู้ใหญ่ประกาศกับลูกค้าทั้งปวงว่า ผู้ใดมีภาคภูมิสติปัญญาที่ควรจะรับทำภาษีได้ ก็ให้ทำเรื่องราวมายื่นต่อเจ้าจำนวนกรมพระคลังสินค้า ตามคิดเห็นจะทำได้เท่าไรตามพิกัดนี้

จีนเนียมจะเปนเจ้าภาษี จีนเซยจะเปนผู้เข้าส่วน จึงทำเรื่องราวมายื่นแก่เจ้าจำนวนกรมพระคลังสินค้า ให้กราบเรียนสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ นรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ ขอท่านได้นำเอาเรื่องราวจีนเนียม จีนเซยผู้เข้าส่วน ขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทว่าจีนเนียม จีนเซยผู้เข้าส่วน จะขอรับพระราชทานเก็บภาษีถั่ว งาเม็ดกุ้งน้ำ ปลาทูแห้ง กับลูกค้าไทย จีน ลาว เขมร มอญ และภาษาต่าง ๆ ฑ ข้าส่วยกำนัลของถวายไพร่หลวงมีตราภูมิ ซึ่งบันทุกเรือแพเลื่อนเกวียน และสัตว์ต่าง ๆ หาบคอนมาซื้อขายแก่กันตามพิกัดสิ่งของนั้น ให้เรียกภาษีเปนจำนวนเงินปีหนึ่งทูลเกล้า ๆ ถวาย ขึ้นพระคลังสินค้าในพระบรมมหาราชวังเงิน ๑๐๖ ชั่ง ขึ้นพระคลังเดิมเงิน ๒ ชั่ง ขึ้นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเงิน ๒ ชั่ง ขึ้นพระเจ้าลูกเธอ

เจ้าฟ้าชาย (๑) เงิน ๒ ชั่ง ขึ้นหม่อมเจ้าพรรณรายเงิน ๔ ชั่ง ขึ้นพระคลังสินค้าในพระบวรราชวังเงิน ๑๐ ชั่ง รวมเงิน ๑๒๖ ชั่ง ถ้าและทำภาษีครบงวดครบปีมีกำไรอยู่ จะบวกเงินภาษีทูลเกล้า ฯ ถวายขึ้นอีก เจ้าพนักงานกรมพระคลังสินค้าได้นำคำปรึกษากรมสมเด็จพระเดชาดิศร กับพระเจ้าพี่ยาเธอทุกพระองค์ และคำท่านเสนาบดีผู้ช่วยทำนุบำรุงแผ่นดิน ซึ่งเห็นพร้อมกันกับเรื่องราวจีนเนียม จีนเชยผู้เข้าส่วนขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้ว

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสว่า ซึ่งจีนเนียม จีนเชยผู้เข้าส่วนจะขอเก็บภาษีของ ๙ สิ่งกับผู้ซื้อขายแก่กันนั้น ทรงพระราชดำริห์เห็นว่า สิ่งของที่ต้องอยู่ในพิกัดให้เรียกภาษีนี้จะแพงขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่มิได้เปนอันลำเอียงกับผู้ใด ด้วยเปนของใช้สอยกินอยู่ด้วยกันทั้งผู้ดีและไพร่ ใครใช้ใครกินก็ต้องเสีย ใครไม่ใช้ไม่กินก็แล้วไป ซึ่งปรึกษาพร้อมกันเห็นว่า กาลบัดนี้ต้องใช้สอยเงินมากขึ้นกว่าแต่ก่อน จะให้ยกเจ้าภาษีนอกประเทศเสียจะเรียกภาษีแต่ในประเทศนั้นชอบอยู่แล้ว ควรจะให้จีนเนียม จีนเชยผู้เข้าส่วนทำภาษีในประเทศตามแยบอย่างแผ่นดินมาแต่หลัง เก็บเงินภาษีเพิ่มเติมขึ้นใช้สอยจับจ่ายราชการนั้นก็ชอบอยู่ ด้วยครั้งนี้เมืองจีนเกิดศึกไม่เปนอันซื้อขายแก่กัน ผู้ที่จะแต่งสำเภาออกไปค้าก็น้อยลง เจ้าภาษีซึ่งเคยเก็บภาษีปากสำเภามาแต่ก่อนก็ทำเรื่องราวมาร้องขอ ขาดเงินภาษีลงเปนหลายราย ตัวเงินจะใช้สอย

(๑) คือพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ก็ขาดลงมาก ซึ่งเจ้าต่างกรมใหญ่และเสนาบดีผู้ช่วยทำนุบำรุงแผ่นดิน เห็นว่าสิ่งของเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขตรทั้งนี้ ควรจะให้เรียกภาษีได้นั้นก็ชอบอยู่ จะต้องให้เรียกภาษีขึ้นใช้สอยไปก่อน ถ้าเมืองจีนซื้อขายแก่กันเปนปรกติลงแล้ว ภาษีอากรเก่าใหม่มาแต่ก่อน สิ่งใดที่ราษฎรเสียอยู่เปน ๒ ซ้ำ ๓ ซ้ำนั้น ก็จะโปรดเกล้า ฯ ให้ลดหย่อนลงเสียบ้าง จึงโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้จีนเนียมเปนที่ขุนบัญจพิชากรเจ้าภาษีถือศักดินา ๔๐๐ ไร่ ให้กรมพระคลังสินค้าทำตราตั้งไปตามซึ่งพระเจ้าพี่ยาเธอกับเสนาบดีเห็นพร้อมกันนั้นเถิด เจ้าจำนวนพระคลังสินค้าได้เรียกเอานายประกันจีนเนียมผู้เปนที่ขุนบัญจพิชากรเจ้าภาษี จีนเชยผู้เข้าส่วนไว้มั่นคงสมควรด้วยเงินภาษีของหลวงอยู่แล้ว จึงให้ขุนบัญจพิชากรเจ้าภาษี จีนเชยผู้เข้าส่วนขึ้นมาเรียกภาษี ถั่วต้นตาย ๑ ถั่วเขียว ๑ ถั่วทอง ๑ ถั่วละสง ๑ ถั่วดำ ๑ ถั่วขาว ๑ งาเม็ด ๑ กุ้งในน้ำเคม กุ้งตากแห้ง กุ้งต้มเคม ๑ รวมของ ๘ สิ่งนี้ให้เรียกภาษีเหมือนกันทุกอย่างเปนภาษี ๑๒ ชัก ๑ ปลาทูน้ำ ปลาทูแห้ง ลูกค้าซื้อขายกันในประเทศ ให้เรียกภาษี ๑๓ เก็บ ๑ ถ้าลูกค้าจะเอาปลาทูน้ำปลาทูแห้งบันทุกสำเภาเรือปากใต้ออกไปจำหน่ายนอกประเทศ ให้เรียกภาษีเพิ่มอีกปลาหมื่นตัวเปนภาษีสลึง ๑ ถ้าผู้บันทุกส่วยกำนัลของถวายและลูกค้าภาษีต่าง ๆ ซึ่งบันทุกเรือแพเลื่อนเกวียนต่าง ๆ หาบคอนมาเปนส่วยกำนัลของถวาย และซื้อขายแก่กันตามพิกัดสิ่งของซึ่งต้องในภาษี ให้ขุนบัญจพิชากร จีนเชยผู้เข้าส่วน เรียกภาษีกับผู้ซื้อขายแต่ฝ่ายเดียวตามแต่จะยอมกัน อย่าให้เรียกภาษีเปน ๒ ฝ่าย ถ้าราษฎรทำสิ่งของ

มาเลี้ยงบุตรภรรยา และเปนสะเบียงเดินทางไปมากิจราชการ และเปนกำนัลของถวายข้างเล็กน้อย ราคาเพียงกึ่งตำลึงเงินลงมา มิได้ซื้อขายแล้วอย่าให้เรียกภาษีเลย ถ้าราษฎรลูกค้าได้เสียภาษีแล้วจะเอาของออกซื้อขาย ห้ามอย่าให้เจ้าภาษีเรียกภาษีต่อไป

ให้ขุนบัญชพิชากรเจ้าภาษี จีนเชยผู้เข้าส่วน ตั้งด่านเรียกภาษี ๙ อย่าง ในจังหวัดกรุงเทพพระมหานครและแขวงกรุงเก่า เมืองอ่างทอง เมืองอินทร์ เมืองพรหม เมืองลพบุรี เมืองสระบุรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองสุพรรณบุรี เมืองปราจิณบุรี กำหนดให้ขุนบัญชพิชากรเจ้าภาษีจีนเชยผู้เข้าส่วน เข้ารับเรียกภาษีแต่ณวันเดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีขาลฉศก (พ.ศ. ๒๓๙๗) ไปจนณวันเดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ ปีเถาะสัปตศกครบ ๑๒ เดือนเปนปีหนึ่ง เปนเงินขึ้นในจำนวนปีขาลนักษัตรฉศก เงินขึ้นพระคลังสินค้าในพระบรมมหาราชวังเงิน ๑๐๖ ชั่ง ขึ้นพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเงิน ๒ ชั่ง ขึ้นพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าชายเงิน ๒ ชั่ง ขึ้นหม่อมเจ้าพรรณรายเงิน ๔ ชั่ง ขึ้นพระคลังสินค้าในพระบวรราชวังเงิน ๑๐ ชั่ง รวมเงิน ๑๒๖ ชั่ง แล้วให้ขุนบัญชพิชากรเจ้าภาษี จีนเชยผู้เข้าส่วน ส่งเงินภาษียังเจ้าจำนวนพระคลังสินค้าปีละ ๕ งวด เปนเงินขึ้นพระคลังสินค้าในพระบรมมหาราชวัง งวดเดือน ๗ เงิน ๒๒ ชั่ง งวดเดือน ๙ เงิน ๒๒ ชั่ง งวดเดือน ๑๑ เงิน ๒๒ ชั่ง งวดเดือนอ้ายเงิน ๒๒ ชั่ง งวดเดือน ๔ เงิน ๑๘ ชั่ง รวม ๑๐๖ ชั่ง ขึ้นพระคลังเดิมเงิน ๒ ชั่ง ขึ้นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเงิน ๒ ชั่ง ขึ้นพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าชายเงิน ๒ ชั่ง ขึ้นหม่อมเจ้าพรรณรายเงิน ๔ ชั่ง ขึ้นพระคลัง

สินค้าในพระบวรราชวังเงิน ๑๐ ชั่ง รวมทั้งสิ้นเงิน ๑๒๖ ชั่ง จงทุกงวดทุกปีสืบไป อย่าให้เงินภาษีของหลวงขาดค้างล่วงงวดล่วงปีไปแต่จำนวนหนึ่งได้เปนอันขาดทีเดียว ถ้าปีใดมีอธิกมาสก็ให้บวกเงินภาษีขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายขึ้นอีกเดือน ๑ ตามจำนวนเงินมากและน้อย

และขุนบัญจพิชากร เจ้าภาษี จีนเซยผู้เข้าส่วน จะขึ้นมาเรียกภาษีเองก็ดี จะแต่งให้เสมียนทนายผู้ใดขึ้นมาเรียกภาษีแทนตัวก็ดี ให้เรียกภาษีตามพิกัดแต่โดยสัจโดยธรรม ถ้าเรียกภาษีแล้ว ก็ให้เจ้าภาษีทำตั๋วตามสิ่งของมากและน้อย ให้ไว้กับเจ้าของให้หลายฉบับ จะได้แยกย้ายสิ่งของขายไปเปนสำคัญ ของสิ่งใดที่ได้เรียกภาษีแล้ว จะเอาไปซื้อขายบ้านใดเมืองใด ถ้ามีตั๋วเปนสำคัญได้เรียกภาษีแล้ว ห้ามอย่าให้เจ้าภาษีเมืองใด ๆ เรียกภาษีอีกเปน ๒ ซ้ำ ๓ ซ้ำไปได้เปนอันขาดทีเดียว

ถ้าผู้คุม ของ ถวาย ส่วย กำนัล ไพร่หลวง มีตราภูมและลูกค้าพาณิชภาษาต่าง ๆ จะเอาสิ่งของมาซื้อขายก็ให้แวะด่านเสียภาษีให้เจ้าภาษีตามพิกัดมากและน้อยเสียก่อนจึงจะให้ซื้อขายแก่กัน ห้ามอย่าให้คุมของถวายและส่วยกำนัลไพร่หลวง มีตราภูมและลูกค้าพาณิชภาษาต่างๆ เอาสิ่งของในภาษีซึ่งยังมิได้เรียกภาษีไปลักลอบซื้อขายแก่กัน หมายจะฉ้อบังเอาเงินภาษีของหลวงไว้ ถ้าขุนบัญจพิชากร จีนเซยผู้เข้าส่วน และพรรคพวกไปทำภาษีด้วยกันจับได้ ให้ปรับไหมเอากับผู้ลักซื้อขาย ๒ ต่อตามสิ่งของมากและน้อย ซึ่งลักซื้อขายแก่กัน เงินปรับไหมนั้นให้กับเจ้าภาษี

อนึ่งเจ้าภาษีจะเรียกภาษีเปน ๒ ครั้ง ๓ ครั้งให้เหลือเกินจากพิกัดขึ้นไปก็ดี และราษฎรจะขัดขืนไม่ยอมเสียภาษีให้กับเจ้าภาษี ๆ กับราษฎรจะวิวาทเกี่ยวข้องไม่ตกลงกันประการใด ก็ให้เจ้าเมืองกรมการตัดสินตามพิกัดในท้องตราซึ่งโปรดเกล้า ๆ ขึ้นมา ถ้าว่ากล่าวไม่ตกลงก็ให้บอกส่งลงไปกรุงเทพ ฯ จะได้สั่งให้กรมพระคลังสินค้าเจ้าจำนวนตัดสินว่ากล่าวให้ตามผิดและชอบสำเร็จกัน

ถ้าสมัคพรรคพวกบ่าวและทาสขุนบัญชพิชากรเจ้าภาษี จีนเชยผู้เข้าส่วน จะเกิดอริวิวาทแก่กันเปนแต่เนื้อความเล็กน้อยเบ็ดเสร็จ ก็ให้ขุนบัญชพิชากรเจ้าภาษี จีนเชยผู้เข้าส่วน สมัคสมานว่ากล่าวให้สำเร็จแต่ในกันเอง ห้ามอย่าให้เจ้าเมืองกรมการแขวงนายบ้านนายอำเภอเกาะกุมเอาไปเรียกค่าฤชาตระลาการ ซึ่งมิได้เปนความมหันตโทษแก่เจ้าภาษีและสมัคพรรคพวกบ่าวและทาสซึ่งได้ทำภาษี ให้ได้ความยากแค้นป่วยการทำภาษีของหลวงแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ถ้าเปนความมหันตโทษข้อใหญ่ จึงให้เจ้าเมืองกรมการแขวงนายบ้านนายอำเภอหมาย ให้เจ้าภาษี ส่งตัวผู้ต้องคดี เอาไปพิจารณา ว่ากล่าว ให้ตามพระราชกำหนดกฎหมาย แล้วให้ผู้ (เปน) นายไปนั่งพิ่งผิดและชอบด้วย ถ้าราษฎรฟ้องหากล่าวโทษเจ้าภาษี ก็ให้เจ้าภาษีแต่งทนายไปว่าต่างแก้แทนกัน อย่าให้ขัดขวางคดีของราษฎรไว้

อนึ่ง ห้าม อย่าให้เจ้าเมืองกรม การและข้า หลวงไป มากิจ ราชการแขวง นายบ้านนาย อำเภอ เก็บเรืออีมเรือแจวจังกูดกันเชียงถ่อพายเชือกเสาเพลาใบเครื่องสำหรับเรือและเกาะกุมพรรคพวกบ่าวและทาสไปใช้ราช

การงานโยธาซึ่งมิได้เปนพนักงาน ให้ป่วยการทำภาษีแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เปนอันขาดทีเดียว

ถ้าถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสารท ก็ให้ขุนปัญจพิชากรเจ้าภาษีจีนเชยผู้เข้าส่วน และพรรคพวกผู้ซึ่งไปทำภาษีอยู่บ้านใดเมืองใดก็ให้ไปพร้อมด้วยเจ้าเมืองกรมการ กรายถวายพระราชอุทิศรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัจจาปีละ ๒ ครั้งจงทุกปี

อนึ่งให้ขุนปัญจพิชากรเจ้าภาษี จีนเชยผู้เข้าส่วน กำชับห้ามปรามพรรคพวกบ่าวและทาส อย่าให้คบหากันเปนโจรผู้ร้ายฉกลักช้างม้าโคกระบือทรัพย์สิ่งของทองเงินเครื่องอัญมณีของสมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรลูกค้าพาณิช และทำลายพระพุทธรูป พระสถูป พระเจดีย์พระศรีมหาโพธิ พระอุโบสถ พระวิหารการบุเรียนกุฎีศาลาอาราม ฆ่าช้างเอางาและขนาย ฆ่าสัตว์อันมีคุณ และซื้อขายสิ่งของต้องห้ามกระทำให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เปนอันขาดทีเดียว

ครั้นลุท้องตรานี้ไซร้ ถ้ามีตราเจ้าจำนวนตั้งขึ้นมาด้วยเรื่องราวจำนวนเงินต้องกันแล้ว ก็ให้เจ้าเมืองกรมการลอกเอาท้องตรานี้ไว้ แล้วให้ประทวนส่งต้นตรานี้ให้กับขุนปัญจพิชากรเจ้าภาษี จีนเชยผู้เข้าส่วน แล้วให้หมายประกาศให้เจ้าภาษีชักภาษีตามพิกัดในท้องตราและรับสั่งซึ่งโปรดเกล้า ฯ ออกมาจงทุกประการ

หนังสือมาณวันพฤหัสบดีเดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีขาลฉศก (พ.ศ. ๒๓๙๗)